

TÜRK OLMAK
YA DA
OLMAMAK

Millî Kültür, Mozaik Kültür ve Etnisite

Nevzat Kösoğlu

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 609
KÜLTÜR SERİSİ: 282

1. Basım: 2005

T.C.
KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI
1206-34-003178

ISBN 978-975-437-531-2

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.[®]
İstiklâl Cad. Ankara Han 99/3 80060 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 Faks: (0212) 251 00 12
Ankara irtibat büromuz:
Yüksel Caddesi: 33/5 Yenışehir - Ankara
Tel: (0312) 431 96 49
İnternet: www.otuken.com.tr
E-posta: otuken@otuken.com.tr

Kapak Tasarımı: grataNONgrata
Dizgi - Tertip: Ötüken
Kapak Baskısı: Birlik Ofset
Baskı: Özener Matbaası
Cilt: Yedigün Mücellithanesi
İstanbul - 2007

İÇİNDEKİLER

Milli Kültür, Mozaik Kültür ve Etnisite	7
Bir Rapor Vesilesiyle Arka Plan	58
Millet ve Milli Mukaddeslere Dair	68
Milli Kimlik, Kişilik ve Türk Karakteri Üzerine	83
Cihan Hakimiyeti Fikri ve Fâtiğ	145
Kızıl Elma Neresi?... ..	165
Türk Ülküsü ve Türk Dünyası	177
Türklerde Devlet Anlayışı	188
Tasavvuf ve Tarikatlara Yeniden Bakış	200
Tarih Eğitime Dikkat!.. ..	209
Müzik Eğitime... ..	219
Kitap Medeniyeti	229
Kitaptan Kopuş	232
En Hakiki Mürşit	237

Milli Kültür- Mozaik Kültür ve Etnisite

BURADA, etnisite ve kültür konuları üzerinde durup “millî kültür”, “mozaik kültür” kavramları etrafında yoğunlaşarak, “etnisite” ve “mozaik” kelimelerini bölücülük gayretlerine malzeme yapanların iddialarını ele alacağız.

Etnisite ne demektir, kültür ne demektir, mozaik kültür nedir, millet nedir, etnik grup nedir? Bu kavramların sosyolojik zeminde gerçek yapılarını bir ölçüde irdeledikten sonra da, Türkiye’deki ortaya çıkışlarını, bunların ne kadarının Türkiye’nin gerçekleriyle ilişkili olduğunu, ne kadarının propaganda yahut soğuk harp veya benzer milletler arası mücadele yollarının bir argümanı olarak kullanıldığını tartışabiliriz.

Türk milliyetçiliği duygusu çok eskidir; Türk milletinin var olduğu günden beri o duyguyu millet yaşayarak gelir. Ortak bir dil ve kültüre ancak yeni zamanlarda ulaşabilen milletler için elbette ki bu duygu da yenidir. Fakat mesela Çin için aynı şeyi söylemek uygunsuz olur. Baha-

eddin Ögel gibi bir kültür tarihçimiz, Hunlar zamanında Türk kültür birliğinin kurulduğunu kabul edebiliriz dediğine göre, Türklerde bu duygunun çok eskilere dayandığı da kabul edilebilir. Esasen bu duygunun tarihî ortaya çıkışlarının bilgisine de yeterince sahibiz; ama konumuz o değil.

Milliyetçilik fikrinin düşünce plânında, kuramsal çerçevede ortaya çıktığı dönemlerden itibaren Türk milliyetçileri, Ziya Gökalp'in öncülüğünde milleti bir kültür birliği olarak tarif etmiş ve öyle algılamışlardır. Yani millet, aynı kültürü paylaşan toplum, içtimaî birim olarak anlaşılmıştır..

Her milletin yahut değişik sosyologların kendi milletlerinin durumuna göre verdikleri millet tarifleri farklı olur. Almanlar soy esasını millet tarifinde esas alırlar, Fransızlar kültürü alırlar, Araplar dili alırlar, Çinliler kültürü; her millet kendi yapısına göre tarifi kabullenir. Çünkü sosyal olaylarda, fizik ve matematikte olduğu gibi kesin kurallar yoktur, kesin kanunlar da yoktur, her toplum kendine göre temayülleri vardır.

Millet: Kültür Birliği

•

Bizim milletimizin yapısına en uygun olan da Ziya Gökalp'in verdiği tariftir, yani millet, aynı kültürü paylaşan içtimaî topluluktur.

Kültür nedir? Kültür, bir milletin yaşama biçimidir bütünüyle. Maddî ve manevî aklınıza gelen bütün unsurları onun içerisine katın, onların oluşturduğu bir yaşama biçimi vardır; o kültürdür.

Maddî ve manevî unsurlar derken, dil, din, mimarî, aynı vatana sahip olmak, aynı devletin bayrağı altında yaşamak, geçmiş zamanlardan beri ortak bir tarihi paylaşmak, ortak ülküleri benimsemek, aynı heyecanları taşı-

mak, aynı musikiye sahip olmak, aynı yemeklere, aynı damak zevkine sahip olmak, ortak inançlar; bunları çok daha genişletebilirsiniz. Bütün bu ortaklıklar, bir milleti millet yapan unsurların toplamıdır ve millî kültürü meydana getirirler. Bu yapıya sahip olan topluluğa da millet denir.

Şimdi, Gökalp'ten beri bir millette millî kültürü oluşturan yani bir topluluğun paylaştığı unsurlar ne kadar çok olursa, millet o kadar sağlıklı, güçlü diri olur anlayışı hâkimdir. Bu bakış, sosyolojik bakımdan yanlış da değildir. Çünkü insanlar, ne kadar çok ortaklığa sahipse duygusal beraberliği, dayanışma duygusu, birlik duygusu o kadar kuvvetli olur. Sadece aynı dili konuşan, ama farklı dinlerde olan, farklı inançlarda olan, mutfak kültürleri ayrı, giyim kuşamları ayrı, yani bir çok ayrılıkları olan bir toplulukla, bütün bu unsurları paylaşan bir topluluğun sosyal dayanışması, gücü şüphesiz ki ayrıdır. Tabii, konuyu millî çapta düşündüğümüzü unutmamalıyız; yerel özellikler yahut alt kültür kümeleri her millî kültürde vardır ve konumuzun dışındadır.

Böyle olduğu için de Cumhuriyet, başından beri Türk milletinin tarihi boyunca oluşturduğu, bu kültürel ortaklıkları çoğaltmaya, paylaşım alanını genişletmeye ve o duyguları pekiştirmeye çalışmıştır; daha sağlıklı, daha güçlü bir toplum olabilmek için. Doğrusu da budur. Bunu eğitim ve kültür hayatına müdahale yoluyla yapmaya çalışmıştır. Ne kadar başarmıştır, ne kadar başaramamıştır, bir yandan yaparken bir yandan da yıkmaya mı çalışmıştır; bunlar var ama, konumuz o değil. Meselâ, ciddî bir tarih şuûru vermeyi belki bir ölçüde başarabilmiştir; yani, tarihimizin objektif kökeni olarak Orta Asya'dan başlamış, günümüze kadar bütünlüğü olan bir tarih şuûrunu Türk insanına vermeye çalışmıştır. Ama bunun yanında, kültürümüzün en değerli unsuru olan musikiyi

okullardan kovmuştur; eğitim alanından kovmuştur. Bir ara radyolardan kovmuştur; bir yandan da bunu yapmıştır. Bir yandan Türkleşmek, halka dönmek deyip o bütünlüğü sağlamaya yönelik çalışmalar yaparken, bir yandan da Batılılaşmak, Batı toplumu gibi olmak diye Türk kültürünü ona benzetmeye çalışmıştır. Ama bunlar, konumuzun dışında.

İlke şudur: Bir toplumun paylaştığı ortaklıklar ne kadar çoksa toplum o kadar güçlü, o kadar sağlıklı, o kadar diri olur. Bu, Türk toplumu için de, bütün dünya toplumları için de geçerli olan bir sosyolojik kuraldır.

Böyle olunca, dünya yüzünde devletler birbirleriyle mücadele ederlerken, - siyasî, askerî, iktisadî mücadeleler - ifade ettiğim sosyolojik ilkeyi de kullanmaya, değerlendirmeye çalışmışlardır. Nedir o? Bir toplumun paylaştığı ortaklıklar, kültürel ortaklıklar ne kadar çoksa toplum o kadar güçlü, o kadar kuvvetlidir. Öyleyse, bir toplumu paylaştığı ortaklıklardan ne kadar ayırabilirsek, ne kadar parçalayabilirsek, ortak kültür öğelerini ne kadar aza indirebilirsek, o toplum o kadar zayıflar. Toplum zayıfladığı zaman, ona dayanan devlet de o kadar zayıflar.

Görülüyor ki millet olmakla, yaşanan bu tarihî ve kültürel beraberliğin yarattığı ruhî kıvam-birlik ruhu esas olmaktadır. Stalin bile milleti, tarih, iktisat, kültür ve toprağın biçimlendirdiği bir ruhî yapı olarak görür.

Bu noktada, hemen bütün toplumsal yapılarda görülen bir zaafa dikkat çekmeliyiz. Millet dediğimiz bu ruh ve biçim uyumu, çok uzun ve zor zamanların ve unsurların birlikteliği ile oluşmuştur. Ama, onu törpülemek o kadar zor değildir. Bu ruhu oluşturan yüzlerce yıl ve olaydan ve unsurlardan farklı olan bir tekini -soy, dil gibi- alıp, işleyerek -propaganda ederek- insanların inançlarını, ruhî bütünlüklerini sarsabilirsiniz. Bu gün yapılan budur. Her insanın bu tür toplumsal sorunları bütün yönleriyle

bilmesi, kavraması mümkün olmadığından, mesela soy/köken unsurunun, kuramsal, tarihî ve toplumsal hiç bir değeri kalmadığı halde, bu insana sen Kürt yahut Laz kökenlisin demek, onun inancını sarsmak en azından şüpheye düşürmek için yetiyor. Doksan dokuz beraberlik ve birlikte yaşanan yüzlerce yıl unutulup, tek bir unsurda fitne üretilebiliyor. Aynı propaganda, bir etnisite iddiası için, ilk şart soy beraberliği olduğu halde, bu unsuru yok sayarak fitnesini yayabiliyor ve mesela Alevileri Türk toplumu içinde bir etnisite gibi işleyebiliyor!...

Oryantalizm siyasî istismara mı hizmet ediyor?

Bu yüzden devletler birbirlerinin toplumsal yapılarıyla yakından ilgilenmeye başlamışlardır. Biliyorsunuz, şarkiyatçılık yahut oryantalizm diye başlı başına bir disiplin Batı kültüründe ortaya çıkmıştır. Nedir bu? Genelde Doğu, ama özelde İslam milletlerinin kültürel yapılarını, inançlarını, düşünce biçimlerini, etnik yapılarını, dillerini, bütünüyle kültür hayatlarını yakından inceleme çalışmasıdır. Bu çalışmaları büyük bir ciddiyetle yaptıklarını kabul etmek zorundayız. Öyle ki, şimdi biz zaman zaman kendi dilimizi, kendi şiirimizi, kendi musikimizi, kendi dinimizi onlardan öğrenmek zorunda kalabiliyoruz. Yani bizim dilimiz, dinimiz, musikimiz vesairemiz hakkında yazılan hiçbir ciddi eser yoktur ki, kaynak olarak o oryantalistlerin yazdıklarından bir şeyler almış olmasın.

Bunu yaparken "ilim yapıyoruz" demişlerdir; gerçekten de ilim yapmışlardır. Ama onları bu ilmi yapmaya götüren temeldeki saik, siyasî gücün sömürgeci yayılmacılığına zemin ve imkân hazırlamaktı. O toplumları yakından tanımakla, onların yönetim ve yönlendirilmesi kolaylaştırılmış oluyordu. Antropoloji dediğimiz insan/toplum

bilimi de gelişmesini büyük ölçüde bu siyasî amaçlara borçludur.

Son yıllarda çok konuşulan, E. Sait'in oryantalizm hakkında yazdıklarının temeli de bu tespitlerdir. Daha evvel de bizde Cemil Meriç rahmetli bunları, yani oryantlizmi, Batı kültürünün beşinci kolu olarak nitelemişti. Gerçekten de oryantalistlerin birçoğu, aynı zamanda mensubu oldukları devletlerin gizli servislerinin ajanları idi. Ünlü Vambery İngiliz servisinin adamı idi; hakikaten de Türkiyatçı olarak büyük bir adı vardı ve çok ciddi çalışmalar yapmıştı. Bu, o zamanlarda bilinirdi ve Sultan II. Abdülhamit Han da onu Devlet-i Aliyye'nin yararları için kullanmaya çalışırdı.

Batılılar bu tür çalışmaları tabii kendi toplumları için de yapıyor; kendi toplumlarını da yakından tanımaya çalışıyorlar; ayrılıkları nedir, paylaştıkları kültürel unsurlar hangileridir, düşünceleri, sevgileri, nefretleri, buluştukları yer, ayrıştıkları yer; bütün bunların haritasını çıkarıyorlar. Kendi toplumunun haritasında o nefretleri, ayrıştığı noktaları bütünleştirmek için tedbirler alıyorlar. Herhangi bir müdahale yapmayı düşündüğü başka toplumda ise o ayrışılan noktaları daha da fazla ayrıştırmak için, o sevgi, birleşme noktalarını parçalamak için bu bilgileri kullanıyorlar. İşin temeli bu.

Bu cümleden olarak, özellikle son 20-30 yıldır, dünyada bu etnisite kavramı yeniden geliştirilmeye, yaygınlaştırılmaya ve milletler arası mücadelede bölücü bir unsur olarak kullanılmaya başlandı.

Etnisite ve Mozaik Cenneti

Biliyorsunuz, 19. yüzyıl milletler çağı olarak biliniyor; 20. yüzyıl da öyle; yani milliyetçilik düşüncelerinin egemen olduğu, her millete bir devlet ilkesinin benimsendi-

ği, bazı milletlerin oluştuğu, millî bağlılıkların güçlendiği, millî kültürlerin birinci plânda görüldüğü bir çağ. İşte bu çağın, diyelim ki son çeyreğinde, işaret ettiğimiz temel sebeplerle etnisite kavramı yeniden gündeme getirilip, başka milletler için bölücülük malzemesi olarak kullanılmaya başlandı.

Etnisite nedir? Sözlüklere, ansiklopedilere baktığımız zaman, etnisite kavramının temelde ortak bir soydan gelme şuûruna dayandığını okursunuz; ortak soydan geldiğine inanan bir toplumsal grubun, farklı bir kültür geliştirmesi olayıdır. Yani, belli bir kültür çevresi içerisinde yaşıyor, ama bu kültürü oluşturan insanlardan farklı bir soydan geldiklerine inanıyor ve farklı bir kültür geliştirip yaşıyorlar. Dilleri farklı, inançları farklı, yemek kültürleri farklı, yaşama biçimleri farklı ve bu farklılıklarını geliştirerek sürdürüyorlar. Bu yapı bir etnisiteyi oluşturur.

Türkiye üzerine, özellikle 1980'li yıllardan sonra başlayıp, 1990'lı yıllarda devam eden, Yunanistan'dan Almanya'ya, İngiltere'den İskandinav ülkelerine kadar birçok Avrupa devletinin kaynaklık ettiği, basınıma da yansıyan bir sürü etnisite yayını ortaya çıktı. Bu, Soğuk Savaş döneminde bile eşine zor rastlanır bir propaganda saldırısı idi. Hepsi de, "*Türkiye bir mozaiktir, Türkiye'de 40 türlü etnisite vardır.*" diye başlıyordu. Kırk rakamını ben lâfın gelişi, çokluğu ifade için kullandım; bu yayınlarda Türkiye'de kırk yediden altmış yediye kadar etnisite sayılıyordu. Türkiye kırk türlü etnisitenin kaynaştığı bir coğrafya oluyordu. Halbuki, Cumhuriyeti kuranlar, Türk milletinin kurduğunu söylüyorlardı; tarih kitaplarında, okullarda böyle öğretmişlerdi... Yunanistan'da yayımlanan bir metinde altmış yedi ayrı etnik grup sayılıyordu; kimler yoktu ki içinde: Aleviler, Türkmenler, Karakeçililer, Tahtacılar, Bozoklar, Oğuzların bildiğiniz yirmi dört

boyunun hemen hepsi ayrı bir etnisite oluyordu. Tabii, bir inanç grubunun, alt kültürün yahut boyun farklı bir etnisite sayılmasının düzeltilecek tarafı yoktu; ama, propagandanın da düzeltilmeye, gerçeğe yaslanmaya ihtiyacı yoktu. Propagandaya karşı ancak propaganda yapılabilir-di; bunu da devlet beceremedi; eğitim kurumlarımız zaaf içinde idi ve yazılı-görsel basınıımızdan ise Allah'a sığınlıyordu.

12 Eylül 1980 hareketi, Türkiye'yi, Cumhuriyet kurucularının hayal ettiği ölçülerde bütünleştirme gizilgücüne sahip ülkücü hareketi bölücülükle suçlayarak ezmişti. Aynı dönemde ülkücülükle birlikte ezilen sol ise, esasen görevini tamamlamış, Kürtçülüğü ve her türlü etnisite iddiasını 12 Eylül sonrasına taşımıştı. Sarsılan bu yapı üzerinde, dış kaynaklı etnisite propagandaları en uygun zemini buluyor, Kürtçülük, silahlı mücadeleden Büyük Millet Meclisi'ne kadar her yerde adım adım ilerliyordu..

Türkiye'deki siyasî mücadelelerin üslup bozukluğunun beslediği bu ortamda, herkes bir şekilde etnisite ile bağlantılı olarak *mozaik kültür* kavramını kullanmaya başladı. O yıllardaki yoğun propagandalar karşısında millî kültürü savunma gücünü kendilerinde bulamayan bir kesim de, "Türkiye bir mozaik kültür ülkesidir; mozaik kültür bizim zenginliğimizdir" demeye başladı. Devletimizin başındaki rahmetli Turgut Özal da, savunma üslubunda aynı söylemi benimsedi. Bizim, seksen yıldır *millî kültür* diye bellediğimiz şey meğer mozaik kültürmüş; yani yamalı bohça gibi bir şey...

1990'lı yıllardan itibaren, dış kaynaklı olduğunu söylediğimiz yıpratma, parçalama propagandalarına yeni bir gerekçe daha eklendi. Sovyetlerin parçalanmasından sonra *Türk dünyası* diye bir realite ortaya çıktı. Eskiden Türkçülerin, milliyetçilerin rüyasını gördükleri, şiirlerinde, hayallerinde süsledikleri Türk dünyası gerçeği, bir siyasî,

iktisadî ve toplumsal gerçeklik olarak dünyanın karşısına çıktı. Bu, doğrusunu isterseniz fazla yazılıp çizilmese de, bizim dışımızdaki ülkeleri, özellikle Batılı devletleri gerçeğinden fazla ürküttü. Çünkü, Rusya gibi bir belâdan kurtuluyorlardı ama, ortaya bir başka belâ çıkıyordu; hem de kendileri ile olan tarihî maceraları pek de hoş olmayan Türkler. Batılılar ilk bakışta telâşlandılar.

Türk Dünyası'nda da, sanırım en azı bizde olmak üzere epeyce ileri geri laflar edildi. Epey zamandan beri Türkiye'yle arası iyi olmayan Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov Türkiye'ye ilk geldiği zaman, bir yemek verilmişti. O yemekte kalktı bir konuşma yaptı; bizim yirmili yaşlarımızdaki şiirler kadar coşkundu; "*Turan'ı kura-cağız!*" diye haykırdı. Cengiz Aytmatov da Türkiye'ye ilk geldiğinde, Odalar Birliği'nin salonunda "*Turan ülkesi yeniden çiçekleniyor*" diye konuşmasına başladı. Halbuki salonu dolduranların belki de büyük çoğunluğu, Cengiz Aytmatov'u dünya çapında bir yazar olarak bildikleri için gelmişlerdi; İranla, Turanla pek ilgileri yoktu. Zannedilen yahut beklenenin tersine milliyetçi çevrelerden İran-Turan nutukları çeken pek olmadı. Dış İşlerimiz her zamanki soğukluğunu özenle korudu. En kabadayı konuşanımız Süleyman Demirel idi, o da kendine has üslûbunda, "*Endişeye mahal yoktur, bir şey yapacak değiliz; yani kardeşlerimizdir, sevmeyelim mi?*" türünden konuşmalar yaptı.

Buna rağmen, potansiyel görünüm Batıyı ürkütüyordu. Türkiye, 60-70 milyonluk bir kitle, belli bir siyasî, tarihî gizilgücü var; bu kitlenin birden bire 120-200 milyonluk bir dünya hâline gelmesi, hiç de istenen bir şey değildir. O zaman ana kitleyi zayıf düşürmek, parçalanmaya yatkın hale getirmek en iyi tedbirdir. *Etnisite, mozaik kültür* dalgası artarak devam etti.

Bütün bu dokunuşlardan sonra soralım: Nedir bu mozaik kültür? Boyutları ne olursa olsun, Türkiye'nin bö-

lünmesi projesi olarak algılanan Kürtçülüğe temel olmak üzere kullanılan etnisite ve mozaik kültürün bağlantısı nedir?

Mozaik kültür, ana kültür içindeki etnisitelerin kültürel varlıklarını ifade için kullanılmaktadır. Bunları açıklayabilmek için, kültürel olgunun yapısından söz etmek gerekecektir. Kültür nedir, nasıl oluşur ki, bunun bir de mozaiği oluyor?

Kültürel olguları oluşturan ögeler yahut unsurları vardır. Sözelimi, Türk mimarisi diye bir mimarî gerçeklik, bir üslûp vardır. Yani, en azından camilere baktığımız zaman, minarelerine baktığımız zaman bunların Türk olduğunu sokaktaki adam bile anlar. Türk camileri Arap, İran yahut başka milletlerin camilerden farklıdır, hiçbir şey olmasa minareleriyle farklıdır. Cami bir kültürel olgudur; bunun unsurları vardır, yani bir şeyler bir araya gelerek bu olguyu oluşturmuşlardır. Neler bir araya gelmiştir? Orada kullanılan taşlar, orada kullanılan çimento, kireç, bakır, kurşun, orada kullanılan teknikler, kemerler, sütun başlıkları, sütunlar, kubbeler; bütün bu parçalar bir araya geldiği zaman ortaya bir mimarî eser, bir üslûp çıkıyor ki, bu üslûp Türk kültür üslûbudur.

Peki, bu parçalar Türk mü? Hayır, parçaların Türk olması gerekmiyor. Yani taş Türk olmasa da olur; Arabistan'dan yahut Amerika'dan getirebilirsin taşı. Kemerini senin icat etmiş olman gerekmez, Romalılardan da almış olabilirsin. Kubbe senin icadın olmayabilir, Hint'ten de almış olabilirsin v.s. Ama bütün bunları sen yoğurup da Selimiye Camiini yaptığın zaman bu, *Türk mimarisi* olur. Yani farklı birçok unsurları, kültür unsurlarını alıp bir araya getirip ondan bir mimarî eser çıkarırsın ki, o eser Türk'tür. Taş dünyanın bütün mimarisinde vardır, kubbe hepsinde vardır, kemer hepsinde vardır, ama birbirinden farklıdır. Hindistan'daki kubbe, Türkistan'den geçip Rus-

ya'ya geldiğinde iyice armudileşmiş; Türkistan'dan gelen kubbe Roma'nınkilerle tanışınca yarım daire olmuş... Onlara bu üslûbu veren, yapıp eden insandır. O insan da Türk'se yaptığı mimarî Türk mimarîsi olur.

Ben hep bayrak misalini veriyorum. Bayrak bir kültür olgusudur ve itibarî değeri çok yüksek olan, vatani, milleti, mukaddesatı, devleti, bağımsızlığı temsil eden bir simgedir. Ama bayrağın bezi Amerikan bezi olabilir; hiçbir sakıncası yok; boyasını da Hindistan'dan getirmiş olabilirsiniz, ay yıldızını da gökten indirirsiniz; henüz hiçbir şey yapmış sayılmazsınız. Ama onları bir araya getirip de bayrak deyip başınızın üstüne kaldırdığınız zaman, işte o kültürel olgu olur, o Türk milletinin en değerli varlığı hâline gelir. O anlamı ona yüklediğiniz zaman, bayrak dediğiniz zaman o bayraktır; yoksa dediğim gibi bezdir, boyadır.

Kültür ve Üslûp

Şimdi bunlarla şunu anlatmış oluyorum: Bir millet kendi kültürünü kurarken, millî kültürünü kurarken her yerden unsur alır; her yerden. Başka kültürlerden alır, ölmüş kültürlerden alır, içindeki yerellerden alır, kendisi icat eder, her türlü yoldan alır; ama onları bütünleştirip, bir anlam verdiği, kendi üslûbunu ortaya çıkardığı zaman o millî olur. Kültür her zaman öğeleri almaz; kültürel olguları aldığı da olur. Bu durumda, o kültürel olguyu kendi anlam sistemi içine yerleştirebilmiş, işlevsel yapısını kendine göre düzenlemiş ve üslûbuna katabilmiş ise yani onu özümseyebilmiş ise, o olgu yahut kurum da millîleşir, millî kültürün bir parçası olur.

Şimdi Türkiye'de, gerek bir savunma mekanizması olarak "Mozaik kültür zenginliğimizdir" diyenlerin, gerekse bunu bir parçalama yöntemi olarak ve daha ileri hedefleri için kullananların yaptıkları, bu *kültürel öğeler zen-*

ginliğini yani kültürümüzün *beslendiği kaynakların zenginliğini* “mozaik” olarak takdim etmekten ibarettir. Yani, bezi Amerika’dan, boyası Hindistan’dan geldi diye “Bayrak” “mozaik” olmaz. Bütün dünyanın bayrakları millidir; çünkü onları bayrak yapan bezleri yahut renkleri değil, onu yükselten toplumun niyetidir. Taşını Yunanistan’dan getirdin diye Selimiye Grek olur mu? Ama, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, *propagandanın ilmî yahut toplumsal gerçeklere dayanma zorunluluğu yoktur*. Kültürü oluşturan öğeleri bağımsız kültürel olgular gibi sunmuş, iyi niyetli bilgisiz kesimleri de propagandalarının ağırlığı ile ezmişlerdir.

Aslında, bir kültür ne kadar çok farklı kaynaklardan beslenirse, ne kadar çok farklı unsurlar alırsa bünyesine, onları işleyip yeni şeyler yaparsa o kadar zengin olur. Türk kültürünün zenginliği de buradan geliyor. Çünkü, bizim kültür coğrafyamız çok geniş; Çin denizinden Viyana’ya, Sibiry’a’dan Arabistan’a, Habeşistan’a, Deşt-i Kıpçak’dan Tunus’a kadar medeniyet yaratmış bütün coğrafyalarda Türk milleti yaşamış; dalga dalga, asır asır oralar da var olmuş ve varlığının izlerini bırakmış ve Anadolu’da, medeniyetler kavşağında gelmiş oturmuş. Orta Doğu’dan, Mısır’dan Hindistan’a kadar, canlı bir kültür olarak ihtiyaç duyduğu, güzel bulduğu her şeyi almış, yoğurmuş ve Türk kültürü olarak günümüze getirmiş. Bu zenginliği hangi kültürde bulabilirsiniz?

Sadece kendi üstüne kapanmış, kendi icadıyla var olan bir kültür, ancak Avustralya’da zaman zaman keşfedilen o yerli kabile kültürleridir. Onlardan hiçbir şey olmaz. Kültür, aldıkça zenginleşir, Türk kültürü de bu mânâda çok almıştır ve onun için bu kadar güzeldir; ama, kendisi olan, bütünlüğü olan bir üslûptur, mozaik değil.

Bunun en çarpıcı örneği bizim türkülerimizdir. Şimdi Türk dünyası birbirine açıldıktan sonra Özbekistan’dan

Kırım'a kadar yayılan alandaki müzik varlığını görüyoruz, canlılığını görüyoruz. Bir de bizim türkülerine bakın. Doğrusunu isterseniz bizim türkülerin bir demeti, bütün bir Türkistan ezgilerine değer... Çok zengin, çok renkli, çok güzel. Niye? Çünkü, Türkistan'da kalanlar yerleşik bir kültürün çevresinden alabileceği kadarını almışlar ve kendi yaratışları ile yetinmişler; o kadar olmuş. Biz Çin'den itibaren gelirken, İran'dan, Turan'dan, Kafkaslardan, Arap'tan, Grek'ten, Rus'tan, her milletten bir renk almışız, bir ses almışız ve bunları yoğurup Anadolu'da, Rumeli'de ruhumuzun âhengini kurmuşuz.

Şimdi, türkülerimize bu oluşumlarından ötürü mozaiktir diyenleri tımarhaneye bile almazlar... Çünkü onlar, kültürümüzün en saf, en Türk yaratışlarıdır. Bu türküleri bizden başkasının sahip çıkması da mümkün değildir. Ama beslendiği kaynaklar çok zengindir. Bir ağaca, suyunu, gübresini iyi verirsen, toprağı iyi ise ve ağaç da cins ağaç ise, meyvesi bol olur. Kültür de böyle; iyi beslenirse, iyi kaynaklardan alırsa zenginleşir.

Bu mozaiklik değil, yani çok kaynaktan, zengin kaynaklardan beslenmiş olmak mozaiklik değil, millî kültürün zenginliğidir, güzelliğidir, büyüklüğüdür.

Mozaik nedir? Mozaik, bağımsız farklı kültürlerin bir arada yaşamasıdır; birbirinden bağımsız ve farklı kültürler yan yana yaşıyorlar. Sovyetler döneminde Rusya mozaikti. Nasıl mozaikti? Rus kültürü vardı ve devam ediyordu, canlıydı ve bunun yanında Türkmen kültürü de vardı, o da canlıydı; edebiyatı vardı, musikisi vardı, mektebi vardı, milleti vardı; Azerî kültürü vardı, Kazak vardı, bir sürü kültürler vardı. Bunların hepsi canlıydı, yaratıcılıklarını devam ettiriyorlardı; yani kendilerini inşa, eserlerini vermeye devam ediyorlardı ve bir arada yaşıyorlardı. İşte bu mozaiktir.

Ya Osmanlı?

Osmanlı dönemine baktığımız zaman Osmanlı İmparatorluğu da kültürler mozaği idi. Niye? Bir Türk kültürü vardı; Osmanlının temel, kurucu unsuru Türk kültürü vardı; diliyle, musikîsiyle, diniyle, mimarîsiyle, mutfak kültürüyle, kılık kıyafetiyle devam eden, yaratıcılığı olan bir kültür yüzyıllardır yaşayıp gidiyordu. Onun yanında Arap kültürü vardı. Arap kültürünün de dili vardı, musikîsi vardı, edebiyatı vardı; bir kültüre ne lâzımsa hepsi vardı ve onlar da devam edip gidiyorlardı; yaratıcılıkları onların da devam ediyordu. Bunun yanında Rum kültürü vardı, onun yanında, Osmanlı İmparatorluğunda ne kadar müslim, gayrimüslim unsurlar varsa hepsini sayayım, hepsinin kültürü Osmanlının o geleneksel hoşgörüsü içerisinde vardı ve yaratıcılığı devam ediyordu. Bu canlı kültürler yan yana yaşayıp gidiyorlardı; o da bir mozaik oluşturuyordu.

Dikkat edilsin ki, burada bağımsız kültürlerden bahsediyorum; kültürel unsurlardan değil. Bağımsız bir dil, bir din, bir musikî, bir mutfak kültürü, bir damak zevki, bir anlayış, bir zihniyet, bir inanç; hepsi birden olmayabilir ama, büyük unsurları olan ve canlılığı devam eden bağımsız kültürler.

Sonra, imparatorluktan Cumhuriyete geçiyoruz; millî devlet kuruluyor. O yıllarda, her millete bir devlet ilkesi dünyada egemen kılınmaya çalışılıyor.

Millî devlet ne demek? Millî devlet, bir millete dayanan ve halkı da aynı milletten oluşan devlet demektir. Gerçi Yüce Osmanlı Devleti de fiilen Türk milletine ve hukuken İslâm toplumuna dayanıyordu; ama, Tanzimat'tan sonra bu düzen bozulmuş ve bünyesindeki bütün etnisiteleri içeren "Osmanlı" genel unsuruna dayandırıl-

mak istenmişti. .. Osmanlının önceki aslî düzeninde, gayrimüslimler siyasî haklara sahip değillerdi; devlet memuru olamaz, askerlik yapamazlardı; onlar zımmî statüsünde hayatlarını, kültürlerini devam ettirir, farklı bir etnisite ve mozaik kültürün bir parçası olarak varlıklarını sürdürürlerdi.

Türkiye Cumhuriyeti millî devlet olarak kuruldu. Ne-ye dayalı? Türk milletine dayalı. Türkiye Cumhuriyetinin kurucu ilkesi milliliktir. Onun için de, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren, başlangıçta da bir vesileyle söylediğim gibi millî kültür güçlendirilmeye, millî şuûr pekiştirilmeye, ortak payda genişletilmeye çalışıldı. Mozaik edebiyatı içinde, bu gayretleri yeni bir millet yaratmak şeklinde yorumlamak isteyenler oldu. Bir kesim Cumhuriyetin başarısızlıklarından yararlanmak için, diğer bir kesim de, hayallerinde bir millet kalıbı kurup, tarihî gerçekliğimizi o kalıba uydurmak adına bu tür yorumlara girdiler. Türk milleti üç veya beş bin yıldır tarihin tanıklığında var olmaya devam ediyor. Bazılarının işine gelmese ve bazılarının zihnî konstrüksiyonlarına uymasa da, şu kadar bin yıllık kültürel birikimimizin gerçekliği var. Millî devlet olduktan sonra da, başta söylediğim gibi, güçlü toplum kültürel tabanı geniş olan toplumdur ilkesince, Türk milletini güçlü kılmak için bu taban genişletilmeye ve daha bir heyecanla benimsetilmeye çalışılmıştır.

Peki, Cumhuriyet Türk millî kültürü üzerine ve Türk milleti tarafından kuruldu; bu kurucu insan unsuru içinde Türk'ten gayrısı yok mudur? Var tabii. İstedigin kadar var; Arap da var, Kürt de var, Boşnak da var, Arnavut da var, Abaza da var, Gürcü de var, Çerkez de var; yani kendisine istediği ismi takan bir çok kimse var. Peki, varsa bunlar ne oluyor? Bunlar mozaik olmuyor mu? Bunların her biri ayrı bir etnisite olmuyor mu? Hayır, olmuyor. İşte propagandayla gerçek burada özenle karıştırılıyor.

Bir etnisitenin var olabilmesi için, ayrı bir soydan geldiğine inanan ve o soy şûuru etrafında farklı bir kültürü geliştiren, yaşayan ve yaşatan bir toplumsal birimin olması lâzımdır. Bu, aynen mozaik kültür için de geçerli; yani mozaik kültür olabilmesi için, içinde bulunduğu büyük kültürle birlikte, kendi bağımsız varlığını devam ettiren, yaratmaya devam eden, farklı din, farklı dil, farklı bir yaşayış biçimi; yani onu farklı yapan ne varsa hepsinin yaratıcılığının devam etmesi lâzımdır. Eğer bütün bunlar yan yana gelebiliyorsa, o zaman bunlar bir mozaik kültür oluştururlar.

Alt Kültür ve Yerellik

Eğer bir kültür bağımsız olarak varlığını ve yaratıcılığını -dikkat edin çok önemlidir- varlığını ve yaratıcılığını devam ettiremiyorsa, yani o insan gücüne sahip değilse, o sosyal yapıya sahip değilse, o duygusal inançlar bütünlüğüne sahip değilse, kendine özgü bir üslûp kuramıyorsa, o bir farklı kültür değildir; o toplum grubu bir etnisite değildir. Nedir? Büyük kültür içerisindeki *alt kültür*lerden yahut *yerel unsurlardan* biridir.

Hepimiz Türkçe konuşuruz da, Erzurumlu bir farklı Türkçe konuşur, Aydınli farklı Türkçe konuşur, Konyalı da farklı Türkçe konuşur. Anadolu'nun her yerinde saz çalınır; ama, tezene vuruşları yani tavırları farklıdır. Yukarıda ifade edilen düzeye gelememiş, ayrı bir etnisite oluşturamayan, yaratıcılığı süren bir farklı hayat tarzı kuramayan bu gruplar da aynen Erzurumlu yahut Konyalı gibidirler. Erzurumlunun Erzurumca, Konyalının Konyalica konuşması ya da saz çalarken tezeneyi farklı vurması gibidirler ve millî kültürümüzün dışında değillerdir. Bu yüzden de kültürümüzün zenginliği olurlar; etnisite yahut mozaik oldukları için değil.

Buradan şu çıkıyor: Farklı bir kültür grubunun oluşabilmesi, farklı bir etnisiteden söz edilebilmesi için, her şeyden evvel o farklı kültürün yaratıcılığını devam ettirebilecek sayı ve yoğunlukta farklı soydan gelen bir insan grubunun, kültür taşıyıcı bir toplum biriminin oluşması gerekir. Burada farklı soy meselesini biraz açıkladıktan sonra, kültür taşıyıcısı toplumsal birim üzerinde duralım.

Şunu belirtelim ki, etnisite millet değildir; belki, millete gidebilecek olan çekirdek toplumsal birimdir. Bu yüzden de, millet olabilen toplumlarda soy birliği bir tarif unsuru olmadığı halde, etnisitede soy birliği bir zorunluluktur. Büyük toplum içinde etnisite iddiasında bulunan bir topluluğun mutlaka aynı soydan gelmesi gerekir. Bu topluluk millet olma aşamasını gerçekleştirebilirse, o zaman soy unsuru bir tarif unsuru olmaktan çıkar ve millet bir kültür birliği olarak tanımlanabilir. Örnek olarak şöyle anlatabiliriz: Türkiye'deki bir Çerkez, Türklerle olan tarihî ve kültürel birliği sonucu tam bir Türktür ve Türk milliyetçiliği yapabilir; fiilen de bunun sayısız örneği vardır. Ama, Rusya'da yaşayan bir Çerkez Türkçülük yapamaz; çünkü Türk kültürünün oluşturduğu o ruhî kıvamda değildir ve fiilen yapanı da görülmemiştir.

Bu zorunlu ilkeyi Türkiye'deki Kürtlere uyguladığımız zaman şu görülür ki, halen Güney Doğu bölgelerimizde Kürtçe konuşan bir çok aşiret, Türk soylu olmalarından ötürü kendilerini Kürt etnisitesi içinde göremezler ve gösterilemezler. Tunceli çevresindeki Alanlılar, Şanlı Urfa-Mardin çevresindeki Antarlılar, on iki oymak halindeki Atmalılar, Badıllılar (Beğdili) Kars çevresindeki Banuklular, Beçeneliler (Peçeneklerden bir çok oymağın adı Milan olmuştur), Cibranlılar, Hasenanlılar, Bingöl ve Elazığ çevresindeki Beritanlı, Berdanlılar, Siverek yöresinde Bucaklar, Bahçesaraylılar, Cihanbeyli'deki Canbeylü, Canbegân ve Cihanbeğliler, Karakeçililer, Kırganlılar (bunlar

Türkiye’de Kürtçe, Türkmenistan’da Türkçe konuşurlar) Kikanlılar, (aynı şekilde) Mardin’de Mişkinler (Erdebil tarafında Türkçe konuşurlar) Solhanlı, Şemiki. Gökalp’ in de çalışmalarında tespit ettiği ve Türk soylu oldukları bilinen ancak bugün Kürtçenin herhangi bir ağzını konuşan bu ve benzeri aşiretler, Türk kökenli oldukları bilindiği sürece bir Kürt etnisitesi içinde telakki edilemezler.

Şimdi yeniden kültür taşıyıcı toplumsal birim kavramına dönerek biraz daha açalım: Rusya’dan fi tarihinde 100 aile gelmiş Türkiye’ye; 50’si İstanbul’a gelmiş, 30’u Tokat’a gitmiş, 10’u bilmem nerede yerleşmiş. Şimdi bunlar ayrı bir etnisite midir, ayrı bir mozaik kültür mü oluştururlar? Evlerinde Rusça da konuşuyorlar. Hatta Türk kültürüne katkıları da oluyor. Nasıl oluyor? Meselâ, hanımlar birbirlerini ziyaret ederken, o Rus kadının yaptığı bir yemek çeşidini Tokatlı kadın öğreniyor, o da yapmaya başlıyor. İşte bizim mutfağımız zenginleşti; Rus kadını katkıda bulunmuş oldu. Ama, şimdi orada yaşayan 10 Rus ailesi yahut 40-50 Rus ailesi bir etnisite midir? Kültürümüzün yanında yaşayan bir başka kültür mü oluşturmuş oluyorlar? Bunun cevabını vermek lâzım. Aksi takdirde bütün yeryüzü etnisiteden geçilmez; her taraf her şey etnisite olurdu. Etnisite sayılmak için bir aile mi olacak, 5 aile mi olacak, 100 mü olacak, 500 mü olacak; bunlar bütün bir Türkiye’ye yaygın mı olacak, topluca bir yerde mi oturacaklar? Bütün bunları hükme bağlamak lâzım; eğer sorunu ciddi bir çerçevede ele alıyorsanız. Tabii böyle etnisite yahut mozaik kültür olmaz; ama propagandası olur.

O zaman, öyle bir sabit ilke bulmalısınız ki, bütün dünyadaki etnisiteler ve mozaik kültürler için geçerli olsun, sadece Türkiye için değil.

Böyle bir tespitin rakamla yapılamayacağı açıktır; kültür taşıyıcı birim kavramı üzerinde yerine göre yaklaşık

anlayışlara ulaşılsa da, bunu rakamla ifade etmek imkânı olmadığından, ancak şu söylenebilir: O toplum biriminin, ana kültür içindeki farklı kültürün yaratıcılığını devam ettirebilecek bir sayı ve yoğunlukta olması gerekir; o zaman etnisite olur. Devam ettirecek sayı ve yoğunluk... Yani, örneğimizdeki Rus kültürünün Türk kültürü içinde bir mozaik ve o grubun da bir etnisite olabilmesi için, o Rus topluluğunun sayısının ve belli bir coğrafyadaki yoğunluğunun, o kültürün yaratıcılığını devam ettirebilecek düzeyde çok olması gerekmektedir. Eğer yaratıcılığı devam ettiremiyorlarsa; yani Rusya'dan gelmişler, on çeşit yemek; iki bin kelime Rusça biliyorlar. İki nesil geçmiş hâlâ aynı müktesebat, hatta kaybetmeye başlamışlar; Rus ezgilerini unutmuşlar, iki bin kelime bine düşmüş yani ilâve yapamamışlar. Sahip oldukları kültürün yaratıcılığı devam edemiyor demektir; ne etnisite, ne de mozaik kültür parçası olamazlar.

Ölçü budur ve bunu sadece Türkiye için değil, dünyanın bütün toplulukları için bu tarzda kullanabilirsiniz. İngiltere'de yaşayan şu kadar Türk, eğer kültürel varlıklarını devam ettirebiliyor, buna ilaveler yapabiliyorlarsa İngiliz kültürü yanında bir mozaik kültür oluşturabilirler. Eğer varlıklarını geliştiremiyorlarsa, İngiliz kültürü içinde bir renk, bir yerel üslûp olarak kalır ve bu kültürü zenginleştirirler.

Ülkemizin Gerçeğinde Gelince

Türkiye'de, bu açıdan gerçekçi bir gözle baktığımız zaman, sadece Kürtlerin bir etnisite olarak varlıklarını iddia edebildiklerini görürüz. Bunun ne ölçüde toplumsal/ kültürel gerçekliği olduğu çok tartışma götürür; ama, nüfus miktarı ve yoğunluk itibariyle farklı bir etnisite, bağımsız bir kültür varlığı iddiasını ancak onlar ileri sürebilirler.

Bağımsız bir kültür varlıkları var mıdır, hayatın hangi alanında özgün yaratışlarını devam ettiriyorlar, var dedikleri, bizim bir alt kültürümüz yahut yerel bir rengimiz mi, gibi sorular belki de hep havada kalacaktır; ama, insan unsuru vardır; en azından bunu iddia edebilirler ve iddia da ediyorlar.

Bu iddianın dışında Türkiye’de hiçbir etnisite varlığı yoktur; hiçbir farklı kültür de yoktur. “Ben Çerkez’im”; olabilir. “Ben de Türk’üm, ama Oğuz Han neslinden olduğuma dair nüfus kayıtlarım yok...” Soy mensubiyeti iddiaları dile yahut atadan dededen duymaya dayanan inançlardır. Bu tür bir iddianın milli kimliğimizi yahut kültürümüzü zedeleyecek bir yanı yoktur. Osmanlı son dönemlerinin en kahraman, en dövüşken unsuru Çerkezlerdir. Türk milliyetçiliğinin doğuşundan beri içinde olan Millî Mücadelenin en büyük öncüleri Çerkezlerdir. Türklüğe bu kadar hizmet etmiş, Türklüğün içerisinde bu kadar Türk kültürüyle kaynayıp, olmuş bitmiş, benden fazla ben olmuş insanların bu tür ifadeleri bir etnisite iddiası değil belki bazı kişisel yahut grupsal duyarlıkların tezahürü olabilir. Ama, ille de bir etnisite yahut mozaik kültür tavrı takınılacaksa, o zaman hiç değilse dil, din, müzik gibi birkaç hayat alanındaki farklı yaratışlarını ve bunun sürekliliğini ispat etmek zorundadırlar. Bu da mümkün değildir; çünkü, Çerkezler bir Çerkez kültürünün varlığını, yaratıcılığını devam ettirebilecek düzeyde toplu ve uygun bir yoğunluğa sahip değillerdir. Türk kültürü içinde farklı bir kültürün yaratıcılığını sürdürecektir bir durumda değillerdir. Evlerinde Çerkezce konuşanların olması yahut düğünlerinde el vurup, tahta çırparak tempo tutmaları böyle bir oluşum için yeterli değildir. Onlar sadece bizden bir parçadır; renklerimizden biridir. Erzurumunun, “Ben dadaşım” deyip hemşehricilik yapması ile, öbürünün “Ben Çerkezim” deyip Çerkezcilik yapması

arasında bir fark yoktur. Ancak, bu sıradan çeşitliliklerin, propagandalarla farklı bir etnisite olarak algılanması, bireye de, toplumsal yapımıza da zarar vermektedir. Ancak Kuzey Kafkasya'ya giderseniz, orada sözü edilen ölçülerle bir Çerkez kültür ve etnisitesinin varlığını görebilirsiniz.

Tesadüfen seçtiğimiz Çerkez örneğinde, yakın yıllarda, soyca Çerkez olduklarına inansalar da, hatta evlerinde Çerkezce konuşuyor olsalar da, bizim kültürümüzün bir mahallî edasını yaşadıklarını ortaya koyan ilgi çekici hayat tecrübeleri yaşandı. Mozaik kültür propagandalarının yoğun olarak yaşandığı dönemlerde, bir kısım Çerkezler de bu havaya kendilerini kaptırdılar; hatta dergiler çıkardılar. Muhtemelen bu işin heyecanını samimiyetle yaşayan bir kısım aileler, "Mademki kapılar açıldı ve mademki biz de Çerkeziz, varıp Kafkasya'daki Karaçay-Çerkez Cumhuriyetine gidelim, kendi vatanımızda yaşayalım" diye bu Cumhuriyete göçtüler. Törenler ve heyecanlarla giden ailelerin hemen hepsi, pek sessizce ve bu sefer başka heyecanlarla geri döndüler. Dönüş heyecanları Türkiye hasreti, Türk kültür çevresine, eski hayatlarının sıcaklığına yeniden kavuşmak heyecanı idi. Hiç birisi orada uzun süre kalamadı; çünkü, gittikleri yere ait olmadıklarını hemen anlamışlardı. Bunlardan bir ev hanımı televizyonda, "*Biz Türkiye'den başka bir yerde yaşayamayız; buraların dilini bile doğru dürüst anlayamıyoruz. Öbürleri gitti, biz de tez vakitte döneceğiz,*" diyordu.

Bu olay, toplumsal tabanı olmayan, kültürel bir gerçeğe dayanmayan propagandaların oluşturduğu yapay etnisite şuûrunun insanları nasıl mutsuz ettiğinin yaşanmış bir örneğidir.

Boşnak, Arnavut yahut Gürcü kültürleri için de aynı şeyleri söyleyebiliriz. Bunlar kültürlerini yaşatıp, yaratıcılıklarını Türk kültüründen bağımsız olarak devam

ettirecek nüfusa ve yoğunluğa, o toplumsal yapıya sahip değillerdir. Onun için de hepsi, “Ben Boşnak’ım” derken, kişisel yahut ailevi bir özelliğini veya duyarlılığını ifadeden başka bir iddia taşıyamaz. Ben Erzurumluyum, sen de Adanalısın; o kadar. Toplumsal ve kültürel gerçekliğimiz, bu soy şuûruna daha farklı bir anlam yüklememize imkân vermez.

Bütün bu toplumsal, aklî ve tarihî gerçeklere rağmen, propaganda o kadar yoğun estirilmiştir ki, zayıf ruhları sarsmış, milletimizi bir ölçüde yaralamıştır. Bu ve benzeri konulardaki yıkıcı propagandaların, konumlarından gelen bir güçleri vardır; yıkmak, yapmaktan her zaman kolaydır; ne kadar mücadele ederseniz ediniz, yıkıcı propaganda bir adım öndedir. Bir binayı bir adam bir günde yıkabilir; aynı binayı otuz adam, otuz günde yapamaz. Sadece bizim için değil, bütün milletler için aynı durum söz konusudur. Millî birliği korumak, parçalamaktan çok daha zordur. Bizim birlik dediğimiz toplumsal olgu ve duygular yüz yıllar süren bir ortak yaşamının ve sayısız tatlı-acı tecrübelerin bir sonucudur. Bu kadar uzun bir süreçte ulaşılan bu duyguya sıradan bir şüphe düşürmek hiç de zor değildir. Bir toplumu parçalamak için kırk türlü vesile/argüman kullanılabilir ve bunların hiç birisinin de gerçeğe uyması gerekmez. Ama, bu sıradan, temelsiz şüphelerin açtığı yaraları sarmak, yeniden inançlı birliği kurmak ancak çok uzun, sabırlı, kesintisiz bir eğitimin ürünü olabilir. Hiç de kolay değildir. Bu eğitim ailede başlar, okulda, mahallede, sokakta, kütüphanede, bilgisayar sitelerinde, kulüplerde, yazılı ve görsel basında devam eder. Bunlardan birisi ihanet eder, fitne sokarsa işiniz zordur; zincirin kopan halkasını bağlamak, yeniden başlamak zordur. Tek imkânınız toplumun kuruluştaki yapısının ve doğal gelişmesinin birlik yönünde olmasındadır; üç-beş bin yıllık tarihî birikiminiz bu birliği öğütler, ku-

ruleş doğal olarak birlik üzerinedir ve bu tavır toplumun suuraltına kadar yer etmiştir. Bu yüzdendir ki, nice ihanetler nice halkaları kopardıkları halde zincir işlevini sürdürebilmektedir.

Bugün belki hâlâ, kişisel soyculuk duyarlıklarını sürdürenler vardır. Onlar bilerek yahut bilmeyerek Türk birliğine fitne sokanlar, kendi geleceklerini de tehlikeye atanlardır. Şimdi Müslüman gruplardaki bu tür iddialara biraz daha yakından bakalım ve uyaralım.

Bir Rum'un, "Ben Rum'um" demesinde hiçbir sorun yoktur ve o, bir Rum gibi hayatını sürdürmelidir; bir Ermeni'nin de, bütün gayrimüslimlerin de durumu aynıdır. Onların da şüphesiz Türkiye Cumhuriyeti'nin uyrukları, eşit hukuka sahip vatandaşları olarak sorumlulukları vardır; onlar da Türk bütünlüğünün korunmasına dikkat etmekle yükümlüdürler. Ancak, bir Çerkez, bir Boşnak, Bir Arnavut, Bir Kürt, Bir Gürcü ve benzeri Müslüman gruplar, soy hassasiyetine dayalı bir milliyetçilik adına, bir etnisite iddiası ile "Ben Arnavut'um, ben Arap'ım v.s" diyorlarsa, bu hıyanettir; halkımızın tabiri ile, kendine ve de ekmek yediği kaba tükürmektir.

Niçin ihanettir? Cevabını tarihî boyutu içinde görelim:

Bu toplulukların antropolojik anlamda bir etnisite oluşturmadıklarını yukarıda açıklamıştık. Şimdi, Müslüman ve Osmanlı Devleti'nin bakiyesi olmaktan doğan, dünya gerçeklerine dayalı bir vicdanî, dinî-tarihî sorumluluktan söz edeceğiz.

"Devletin esasına halel geldi."

Osmanlı Devleti bildiğimiz gibi İslâm unsuruna dayanırdı. Müslüman olduktan sonra hiçbir soy farkı gözet-

meksizin herkes aynı siyasi haklara sahipti. Egemenlik Padişaha ait idi ve o Türk'tü; paylaşılmayan tek yer burası idi. Gayrimüslimler siyasi ve idarî görev alamazlardı. Herhangi bir Arap, Gürcü, Çerkez, Kürt, Türk, Arnavut veya Boşnak en küçük bir idarî ve askerî memuriyetten veziriazamlığa, Osmanlı ordularının başkomutanlığına kadar her yere yükselebilirdi. Osmanlı toplumundaki yatay ve dikey geçişkenlik fevkalade açık ve rahattı. Hristiyanlardan devşirilen çocukların Ocaklarda Müslüman-Türk kültürü içinde eğitildikten sonra Osmanlının en büyükleri arasında yer aldıklarını düşünmek yeterlidir.

Devlet-i Aliyye'nin son zamanlarına doğru bu yapıya bir darbe vuruldu; 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları. Özellikle Islahat Fermanı'nda, gayrimüslimlere de Müslümanların sahip oldukları siyasi haklar verildi. Müslüman halkın, "Gâvur Müslüman eşit oldu" diye huylandığı, Ahmet Cevdet Paşa'nın, "*Devletin esasına halel geldi*" dediği olay bu idi. Yüce Osmanlı Devleti'nin kuruluş ilkesi değişmişti. Esasında bu, Batılı devletlerin zorlamaları ile gelinen bir nokta idi. Batılı devletler, ülkemizdeki gayrimüslimler vasıtası ile devleti içinden kontrol etmek istiyorlardı. Nitekim daha sonra gelen Meşrutiyet Gayrimüslimlerin Meclis'e girmelerine imkân verdi ve Türkler azınlığa düştüler. Osmanlılar da, devleti yeni bir anlayış ve kavram üzerine oturtmaya çalıştılar ki, bu, Osmanlılık kavramı idi ve sadece siyasî uyrukluğa dayanıyordu. Bunun tutmadığını ve gayrimüslimlerin süratle ayrışmalarını kolaylaştırdığını biliyoruz.

Osmanlı Devleti'nin gücünü kaybetmekte olduğu dönemler Batı'da milliyetçilik duygularının bütün dünyaya yayılmaya başladığı zamanlardır. On dokuzuncu yüz yıl boyunca Avrupalılar Osmanlı yönetimindeki Balkanları etnik milliyetçilik propagandaları ile parçalamak için uğraştılar. Bulgarlardan Yunanlılara, Sırplardan Makedonla-

ra kadar bütün Hristiyan Balkan topluluklarının her biri, siyasi bağımsızlığa kadar uzanan isteklerle ayaklandırılmaya çalışıldı. Esasen, “*Husta Adam*” olarak niteledikleri Osmanlıyı parçalamak için her gün yeni planlar yapmakla meşguldüler.

Bu dönemlere kadar İmparatorluğun Müslüman unsurlarında benzeri bir rahatsızlık duyulmamıştı. Devlet-i Aliyye'nin çeşitli yörelerinde “*nizam-ı âlem*”i bozan asayiş olayları yahut ayaklanmalar olmuştu; bu hareketlere her unsurdan insanlar katılmıştı. Özellikle âyan ve derebeylerinin güçlenmesi ve merkezî otoritenin zayıflaması ile, hem bu yerel güçler arasında hem de bu güçlerle merkez arasında çatışmalar yaşanmıştı. Bunların içinde Tepedelenli M. Ali Paşa gibi, devletin başına çok büyük gaileler açanları vardı. Ama, bunların hiç birisi bir etnisite gayreti ile, Arnavutluk, Kürtlük yahut Araplık gibi iddialarla ortaya çıkmamıştı.

İmparatorluk Hristiyan unsurların ayaklanmalarıyla gittikçe parçalanıyor, Meşrutiyet'in getirdiği serbestlik içinde üslûpsuz siyasi mücadeleler de giderek etnik temele dayanarak bu parçalanmayı hızlandırıyordu. Milliyetçilik akımları Sultan Hamid'e karşı hürriyet mücadelesi verdiklerine inanan ve Batı etkisinde kalan Müslüman okumuşlar arasında da yer etmeye başlamıştı. Öyle ki, 1908'lere gelindiğinde İstanbul'da Türk'ten gayri Müslüman unsurların da kendi dernek ve kulüplerini kurdukları görülüyordu. Gayrimüslim unsurlar zaten bayrak kaldırmışlardı. O günleri yaşayanlardan Mehmet Ali Aynî, *Milliyetçilik* isimli kitabında, “*Bâb-ı âli yokuşundan çıkarırken hepsinin tabelaları okunuyordu; bir bizimki yoktu*” diyor. Ziya Gökalp de aynı noktaya işaret ediyor ve herkesin caka satarak, “*Arnavut'um, Arab'ım*” dediği zamanlarda sadece Türklerin sessiz kaldıklarını yazıyor. Gökalp bu suskunluğu, Türk unsurun, Devlet-i Aliyye'nin aslî sahibi ol-

masına bağlıyor ve doğal buluyor. Çünkü, onun da, “*Ben de Türk’üm*” demesi, bu gelişmelere son noktayı koymuş olacaktı.

“Milliyetçilik mikrobu”

Türk, bunu 1912’de dedi ve Türk Ocakları kuruldu. Balkan Savaşı yaşanmış ve İmparatorluğun parçalanacağı neredeyse kesinleşmişti. Bu durumda, diğer Müslüman kavimlerin yaptığı gibi Türklerin de kendi kavimlerine sahip çıkıp, ona göre uğraşmalarından başka yol kalmamıştı. Türk milliyetçilik hareketinin başlangıcı budur.

Türkiye’de özellikle İslamcı diye nitelenen siyasi kesimlerde, bazı kimseler Müslüman unsurlardaki milliyetçilik iddialarını, Türk milliyetçiliğine bağlarlar; yani, güya Türk Türk’üm dediği için, Arap ve Kürt yahut Arnavut da kendi kavminin gayretine düşmüştür. Tarihî gelişmeye uymayan bu propaganda sırf siyasî rant gayesi ile ileri sürülmüştür; hâlâ da sürdürenler vardır ve siyasi çekişmelerin Türk milletine, ne yazık ki çok pahalıya mal olduğunun bir örneğidir. İyi niyetliler için, Kürt Teali Cemiyeti, Arap Teavün Cemiyeti yahut Arnavut Kulübü gibi derneklerle Türk Ocakları’nın kuruluş tarihlerinin karşılaştırılması bile yeterlidir. Ancak, Müslüman unsurları birbirine düşman kılmaya çalışan yahut bu tür istismarlarla siyasi çıkar sağlamaya çalışan yaklaşımları bir yana bırakarak, sadece Türk milliyetçiliğinin değil, Arap, Arnavut milliyetçiliklerinin de nasıl ortaya çıktıklarını soğukkanlı ve gerçeklere dayalı bir biçimde ele almak gerekir. O zaman, bu tür kaba-saba hükümlerin, İslam dünyasında olduğu gibi, belki Türkiye’de de dış kaynaklı propagandalardan doğduğunu düşünebiliriz.

Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslâmlaşmak ve Muasırlaşmak* isimli eserinde şöyle söyler:

“Yıllardan beri bir mikrop var ki İslâm âlemini ve İmparatorluğumuzu parçalıyor; bu içtimâî bir mikroptur. Adı milliyetçiliktir.”

Şöyle devam ediyor:

“Fakat, şimdi artık bu mikrobu alıp İslâm dünyasının menfaatine kullanma sırası bize geldi.”

Gökalp'in bu ifadesinin ağırlığını anlayabilmek için, milliyetçilik fikrinin o dönemde bütün dünyada nasıl bir fırtına gibi estiğini ve o dönem aydınlarının psikolojisini bilmek gerekir. O zamanları yaşayan hemen herkesin ortak fikri şu: Milliyetçilik önü alınamaz bir salgındır. Said Nursî -ki, ömrünün sonuna kadar çizgisi değişmemiş bir Osmanlı aydınıdır- “*Asır milliyetçilik asrıdır, milliyetçilik ölü cemiyetleri diriltiyor*” diyerek Ermeni komitacılarının Ermeni milliyetçiliği uğruna kendilerini feda edişlerindeki pervasızlığı örnek gösteriyor ve halkı, bölücü değil, fakat İslama hizmet edici bir müspet milliyetçiliğe çağırıyor.

Bu salgın Devlet-i Aliyye'ye de girmiştir; Hristiyan Balkan milletleri tamamen koptuğu gibi, Müslüman kesimlerde de yayılmaya başlamıştır. Osmanlının meşhur Teşkilât-ı Mahsusa'sının ilk kuruluş amacı, ordu içindeki Arap milliyetçisi subayları ayıklamaktı. Bundan kaçış yoktu; öyleyse onu İslâm milletlerinin faidesine olarak kullanmanın yolu aranmalıydı. Bu nasıl olacaktı?

Batılı devletler Şark Meselesi adı altında Osmanlıyı parçalama ve paylaşma gayretleri içinde idiler; yani imparatorluğun parçaları batılı sömürgecilerin eline geçecekti. Bunu Osmanlı aydınlarının hepsi biliyordu. Bu durumdan korunmak için Devlet-i Aliyye'yi ayakta tutmak, bu başarısızlığı takdirde sömürgecilerin eline düşmemek için ayrı ayrı mücadelelere girmek gerekecekti. Halbuki İslâm âlemi uyku yahut uyuşukluk halinde idi, yıllardan

beri bir yandan Sultan Hamid'in, diğer yandan Osmanlı aydınlarının gayretleri bu büyük kitleyi ayağa kaldırmak için yeterli olmamıştı. Belki mesafeler alınmıştı; ama, arzu edilen silkinme için henüz çok erkendi. İşte bu noktada milliyetçilikten yardım isteniyordu.

Mademki milliyetçilik ölü toplumları diriltiyor, can ve heyecan veriyor, biz de mensup olduğumuz topluluklara bu fikri aşılıyarak onları uyandırmalı ve gelecek mücadelelere hazırlamalıyız. Bu durumda, Müslüman her kavim kendi milliyetçiliğini yaparak toplumunu diriltmeli ve batıdan gelecek sömürgeci hareketlerle savaşmaya hazırlanmalıdır.

Bu fikri ilk olarak Cemalettin Afganî'nin ortaya attığını ve kendisi ile temas eden İslâm aydınlarına bu yönde telkinlerde bulunduğunu düşünüyoruz.

Dikkat edilirse bu düşünce, açıkça dile getirilmeyen, ifade edilmesi bir Müslüman Osmanlıya ağır gelecek olan iki kabule dayanmaktadır: Birincisi, İslâmcılık hassasiyetlerimiz Devlet'i ayağa kaldırmaya yetmedi. Gerçekten de, İslâm dünyasındaki iman zaafı, İmparatorluğu yeniden eski gücüne kavuşturabilecek bir yenilenmeyi başaracak gerilimi yaratamamıştı. Şunu ifade edelim ki, Devlet-i Aliyye mevcut İslâm birliğinin ve gelecekteki her türlü Müslüman dayanışma ve birleşmesinin tek dayanağı, tek tecelligâhıdır. Bu fikirde toplanmayan Müslüman aydın yok gibidir. İkincisi, Osmanlı Devleti'ni Batılı devletler parçalayacak ve paylaşacaklardır; biz artık bunu engellemeyeceğiz.

O zaman yapılacak şey, her kavmin kendi milliyetine sarılarak ayağa kalkması ve sömürge olmamak için savaşması. İslâm dünyasının bütünlüğü sorunu, her millet kendisini kurtardıktan sonra düşünülebilecektir. İşte

Gökalp'in "Bu içtimaî mikrobu İslâmın hizmetinde kullanmak" dediği şey bu idi. Son derece gerçekçi bir yaklaşım olduğu kesin.

Daha önce de ifade edildiği gibi, İmparatorlukta en son dillendirilen Türk milliyetçiliği idi. Ancak, diğer Müslüman unsurların milliyetçiliklerini de değerlendirirken soğukkanlı olmamız gerekmektedir. "Araplar bizi arkadan vurdu", gibi çok tekrarlanan yargılar, tarihî görüntülere uygun olsa da, özellikle olayın kilit noktası olan psikolojik gerçeğini yansıtmakta yanıltıcıdır. Arap ve Arnavut milliyetçiliğinin temel psikolojisi nedir; düşmanı kimdir? Cevap verilmesi gereken temel soru budur. Yukarıda ifade ettiklerimiz bir ölçüye kadar cevabı da içermekte ise de, biraz daha açalım.

Arap ve Arnavut milliyetçilikleri

Yüce Osmanlı Devleti'nin neredeyse yıkılış yıllarına kadar bütün Müslüman unsurlar İmparatorluğa hissen bağlı idiler ve onu ayakta tutabilmek için ellerinden geleni yapıyorlardı. Ayrıca, Birinci Dünya Harbi'nin sonlarına kadar, Çanakkale'den Kanal hareketine kadar çok yerde Arap askerleri de vardı. Elbette, özellikle okumuş kesimlerdeki istisnalar hariç tutulmalıdır.

Hemen söyleyelim ki, Rum, Sırp, Bulgar yahut Ermeni milliyetçiliklerinde, Osmanlı *düşmandır*, savaşılmaması gerektir; mücadelenin heyecan kaynağı ona duyulan kinstir. Arnavut ve Arap milliyetçiliklerinde ise, *karşiki olan* Osmanlı değil *Avrupalıdır*; heyecan kaynağı, Osmanlıdan kurtulmak değil, Avrupa'nın eline düşmemek, sömürge olmamak, bunun için bağımsızlığına kavuşabilmektir. Sonuçta, Osmanlıyı yıkmak için değil, yıkılan Osmanlı için-

de Avrupalıya sömürge olmamak için başvurulmuş bir milliyetçilik.

Arnavut milliyetçiliğinin gelişmesini incelediğimiz zaman, bu durumun ilgi çekici tezahürlerini görüyoruz. Avrupa devletlerinin Balkanlardaki milliyetçilik propagandaları devam ediyor; Hristiyan Arnavutlar arasında bunun tesirleri gözlenmeye başlamış. Ama, Asıl Arnavut kitlelerinin ve aydınlarının sorunu şu: Arnavutluk Osmanlı'nın serhaddinde ve çevresi Hristiyan devletlerle çevrili; nüfusunun bir kısmı da Hristiyan. Osmanlı'nın gücü gün geçtikçe tükeniyor; Avrupalı devletler Osmanlı'nın parçalanışı üzerine konferanslar düzenliyorlar, tartışmalar yapıyorlar. Avrupa basını açıktan açığa yazıyor. Bu gelişmeler karşısında Arnavut aydını düşünüyor: Peki ben ne olacağım? Osmanlı ayakta durduğu sürece sorun yok; Osmanlı benim devletim, Osmanlı beni korur. Ya Osmanlı birdenbire çökerse, bu koruyucu şemsiyeden ansızın mahrum kalırsam ne olacak?

Sultan II. Abdülhamit Han döneminde Arnavut aydınları arasında yapılan tartışmalarda iki akım belirdi: Birincinin Hristiyan Arnavutlar başını çekiyordu ve milliyetçilik yapılmasını istiyorlardı. Bunlar, inanç farklarını arka ya atarak, ortak bir dile dayalı olarak yeniden bir Arnavut kültürü inşa edelim ve topluluğumuzu her bakımdan güçlendirmenin yolunu arayalım diyorlardı. Bunların yönü bağımsızlığa dönüktü. Daha sonra Araplara baktığımızda onlarda da milliyetçiliği ilk başlatanların Lübnan ve Suriye'deki Hristiyan Araplardan çıktığını göreceğiz.

İkinci kesim, sonuna kadar Osmanlılıkta direnme kararında idi ve Arnavut milliyetçiliğine karşı çıkıyorlardı; ağırlık bu kesimde idi. Ama, onlar da, kötüsü gelirse ne olacak, Osmanlı parçalanırsa biz ne yapacağız sorusunun cevabını vermek zorunda idiler. Sultan Hamid'e müraca-

at ederek, Arnavutluğa “*mümtaz eyalet*” veya benzeri bir statü tanınmasını, böylece kendine ait askerî birlikler kurma yetkisinin verilerek ileriye dönük savunma birlikleri oluşturulabilmesine imkân tanınmasını isterler. Tabii hiçbir devlet, geleceğindeki parçalanmayı görse de böyle bir yetkiyi veremezdi; Sultan Hamit de vermedi. Osmanlıya bağlı Arnavut çoğunluk bununla da kalmadı, Sultan Hamit’ten, şehzadelerinden birisini kendilerine padişah olarak göndermesini istediler. Bu da gerçekleşmedi. Sultan Hamit taraftarları yine çoğunlukta olsalar da, milliyetçilik akımı giderek yayılmaya ve her yanda milis birlikler kurulmaya başlandı. Osmanlı süratle Balkan Savaşı’na gidiyordu.

Görüleceği gibi, Arnavutları milliyetçilik düşüncesine götüren olgu, Osmanlı düşmanlığı değil; “bu işgalciden kurtulalım heyecanı” değil, tam tersine, Osmanlı var olduğu sürece sorun yok; ama, ona bir şey olursa bizim halimiz ne olur, sömürgeci Avrupa devletleri karşısında ve çevremizdeki Hristiyan Balkan milletlerine karşı nasıl korunabiliriz endişesidir. Bu yüzden de, Arnavut milliyetçiliğinde Türk düşmanlığı yoktur. Gerçi Hristiyan Arnavutlar’da, bu duygudan bağımsız olarak da milliyetçilik fikri geliyordu; ama, ağırlıktaki Müslüman Arnavutların psikolojisi bu idi. İşte Cemalettin Afganî’nin söylediği de bu idi; *her zümre kendi kavmini ayağa kaldırsın*. Onlar da bunu yapmaya çalışıyorlardı.

Sözü uzatmadan söyleyelim ki, Arap milliyetçiliğinin doğuşunda da durum esasta farklı değildir. Suriye’de başlamıştır; Suriye, Ürdün, Lübnan ve Irak bölgelerinde de, “Osmanlının parçalanması hâlinde ne olacağız?” kaygısı Arnavutluk’takine benzer tarzda ortaya çıkmıştır. Bu duygu milliyetçilik akımını beslemiştir. Sonuna kadar buna direnenler de olmuştur; son noktayı koymadan Osmanlı dışında bir iddiayı benimsemeyen Arap aydınları

olmuştur. Osmanlı Meclis-i Mebusân'ındaki bazı Arap milletvekilleri vardır ki, bunlar Çanakkale Savaşlarına fiilen katılmışlardır. Çanakkale Savaşlarında dövüşen Arap taburları vardır; Kanal hareketinde, Irak cephesinde Arap alayları vardır bizimle beraber... Hıyanet hâlinde olanlar da vardır ama, bunlar o kadar fazla değildir ve genellikle de Hıristiyan Araplardır.

İşaret ettiğimiz gibi, Hıristiyan Araplarda başlayan milliyetçiliğin Müslüman aydınlar arasındaki yaygınlaşmasında da temel faktör, Türk düşmanlığı değil, "Türk'ün koruyucu elinin üstümüzden kalkması hâlinde ne yapacağız?" korkusudur. Suudi Arabistan'daki Şerif Hüseyin hareketi büyük ölçekli bir halk hareketi değildir, bunu da bilelim. Demir yollarını imha, Osmanlı ikmal yollarını kesme gibi faaliyetleri Sultan Hamit zamanından beri ve Arap bedevîleri yapıyorlardı. Şerif Hüseyin de bunlardan yararlandı ve destekledi. Niye yapıyorlardı? Çünkü, Demir yolu bunların deve kervanları ile yaptıkları taşımacılığı sona erdirecekti. Sultan Hamit de ta İstanbul'dan Hicaz'a demir yolu döşüyordu. Şerif Hüseyin çok geniş bir halk tabanına dayanmasa da, çok hırslı idi ve çöken imparatorluktan kendi yönetiminde bir devlet çıkarmaya çalışıyordu. Osmanlı Ayan Meclisi üyesi iken İngilizlerle anlaştı; İngilizlerin maaşlı memuru olduğunu ta o zamanlardaki Arap gazeteleri yazdılar.

Şimdi burada vurguladığım nokta şu: Osmanlı camiasındaki Müslüman toplulukları milliyetçilik hareketlerini Türk düşmanlığı üzerine bina etmemişlerdir; Türklerin koruyuculuğu kalktığı zaman ne olacağız korkusu üzerine oturmuşlardır. Sonradan gelişen Türk düşmanlığı vardır ki, onu da Fransız ve İngilizler yerleştirmeye çalıştılar. Kuzey Afrika ülkelerinden Arabistan'a kadar egemen oldukları yahut uzanabildikleri her yerde, okul kitaplarından başlamak üzere Türk düşmanlığını yeni ne-

sillere aşlamaya ve Osmanlı dönemini bir sömürge devri olarak tanıtmaya çalıştılar.

Şunu bilmeliyiz: Bu düşünce, o dönemin Ziya Gökalp'i dâhil, İslamcı dediğimiz mütefekkirleri dâhil, hemen bütün Arap ve Türk aydınlarında ortaktır: Herkes kendi milletini ayağa kaldırsın. Sonra?.. Sonrasına Allah kerim; bakalım ne olur... Ama önce Batıdan gelen müstevliye karşı kendimizi kurtaralım.

Daha Sakarya Savaşı yapılmadan önce, Irak kralı olacak olan Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal, Mustafa Kemal Paşa ile irtibat kurarak, "*Birleşelim ve birlikte mücadele edelim.*" diye teklif eder. Mustafa Kemal verdiği cevapta

"Şimdi böyle sözleri bırakın; herkes kendi kavgasını versin, bu işleri bitirdikten sonra bunları konuşuruz" demiştir.

Bu cevapta, Mustafa Kemal Paşa'nın Avrupa güçleri karşısındaki son derece gerçekçi tutumunu görmek mümkündür. Ve şunu söyleyelim: Mustafa Kemal, askerine giydirecek çorabı, sırtında gömleği olmadığı dönemde, Suriye Araplarının liderlerinden Henani'ye Fransızlara karşı mücadelesinde destek olmak üzere para yardımı yapmıştır.

Sonuç olarak o dönemdeki aydınlar işin farkındalar ve ne yaptıklarını biliyorlar. Birbirlerine düşmanlık değil, bağımsız olarak kendi milletlerini ayağa kaldırıp, ortak düşmanla başa çıktıktan sonra oturup ne olacağını konuşmak; fikir buydu. Ve onun için de İstanbul'daki bir çok Osmanlı aydını, son dönemlerde kendi memleketlerine giderek, burada bir şeyler yapmaya çalışmışlardır. En meşhurları eğitimci Satı Bey'di; Birinci Dünya Harbinden sonra Suriye'ye gitti; oradan Mısır'a geçti ve Arap milli-

yetçilerinin Ziya Gökalp'i hâline geldi. Aynı zamanda pratik davranmış oluyorlardı:

“Mademki Osmanlı bitti, şimdi Türk Türk milliyetçiliği yapsın, Arap Arap milliyetçiliği yapsın, herkes kendini ayağa kaldırsın.”

Etnik Kökeni Farklı Olanlar Ne Yaptı?

Peki bu durumda -yeniden yakın konumuza dönüyoruz- etnik kökeni farklı olduğu hâlde Türkiye’de kalanlar ne yapacaklar?

Âkif gitmedi, aslı Arnavut’tu, Arnavut olduğunu da biliyordu, Şemsettin Sami Arnavut’tu. Bunların yapacağı tek şey de Türk milliyetçiliği idi. Türk milliyetçiliği zaten soya değil kültüre dayanan bir hareketti. Etnik kökeni ne olursa olsun, Türkiye içinde kalan bütün Müslüman unsurların yapması gereken şey Türk milliyetçiliğiydi. Niye? Şemsettin Sami Türkiye’de Türkçe’nin en ünlü sözlüğünü hazırladı; Türk milliyetçiliğinin öncülerindendir, Kardeşi Ahmet Arnavutluk’taydı, o da Arnavut milliyetçiliği yapıyordu. Bazı akli ermezler bunu anlamakta sıkıntı çekerler; “*Birisi gelmiş burada Türk milliyetçiliği yapıyor, öteki orada Arnavut milliyetçiliği...*” Peki ne yapsınlar? Türkiye’de olan bir Müslüman adam, ortak kültürü paylaşmış bir insan, Arnavutçuluk yaparsa Türk milletini bölmeye, parçalamaya çalışmış olmaz mı? İmanına da, tarihine de, kültürüne de ihanet etmiş olmaz mı? Burada yapacağı şey Türk milliyetçiliğidir. Arnavut kalkıp da Arnavutluk’ta Türk milliyetçiliği yaparsa bu da Arnavutluk’a ihanettir. Arnavutluk’ta yapılacak şey Arnavut milliyetçiliğidir, Arnavut kültürünü geliştirmek, onu güçlendirmektir. Mademki bir aradaki varlığını sürdürüremiyorsun; öyleyse, her

biriniz ayrı ayrı güçlü olmanın yolunu arayacaksınız. Bu da eğer milliyetçilikten geçiyorsa, her aydın, içinde yaşadığı toplumun milliyetçiliğini yapacaktır. Aklî olan, vicdanî olan da, pratik olan da budur. Nitekim Arnavutçuluk yapmak isteyenler Arnavutluk'a, Arap milliyetçiliği yapmak isteyenler de Arap ülkelerine gitmişlerdir.

Elbette, Arnavutluk'a giden Arnavut milliyetçiliği yapar. Bu, Cemalettin Afganî'nin başlattığı, Ziya Gökalp'in, "*Bu içtimaî mikrobu biraz da biz kendi faydamıza kullanalım*" dediği şeydir. Arnavutluk'ta Arnavut milliyetçiliği, Türkiye'de Türk milliyetçiliği, Arabistan'da Arap milliyetçiliği; yapacağın bu! Ondan sonra?.. Ondan sonra da, Mustafa Kemal Paşa'nın dediği,

"Her biriniz kendinizi kurtarın, ondan sonra oturup konuşalım. Şimdi yeniden birlik, beraberlik, Osmanlı filan deyip de Avrupalıları üstümüze kışkırtmayın."

Âkif'in durumuna bakın; şiiriyle, ruhuyla, her zerre siyle Âkif bir Türk; ama babası Arnavut; İpek kasabasından kalkmış gelmiş, biliyorsunuz. Âkif ne yapacak şimdi? Elbette ki, Türk milliyetçiliği. Bu noktada tereddüt edenler, O'nu tanımayan yahut aykırı düşüncelerine âlet etmek isteyenlerdir. Âkif gibi samimi, dürüst bir insan bunun için o kadar yürekten, "*Ebediyyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl!*" diye yazabilmiştir. Ancak, Âkif'in sonraki küskünlüğünde, Türk milliyetçiliği kavramının yanlış algılama ve uygulamalarının etkili olduğu düşünülebilir.

O günleri yaşayan, o acıları çeken, bu millet içinde yetişmiş insanların tavrı buydu ve doğru olanıydı. Türk milliyetçiliği de ortaya çıkarken, Arnavut yahut Arap düşmanlığından güç almadı; böyle bir duyguyu tanımadı.

Sonuç olarak, Yüce Osmanlı Devleti içindeki Müslüman unsurlarda, son zamanlarına kadar kayda değer bir devlet düşmanlığı olmadı. İtiraf edemeseler de Osmanlı Devletini ayakta tutmak ve birlik halinde yaşamak imkânının artık kalmadığına inandıkları zamanlarda, her biri kendi milliyetçiliğini yaparak, uyanmayı, bir güç oluşturmayı düşündüler. Bunu bir ölçüye kadar da başardılar; ama, Osmanlı yıkılmıştı. Her biri Osmanlının bir başka parçası olan bu unsurların birbirleri aleyhine çalışmaları için sebep yoktu; çünkü, milliyetçiliklerinin doğuşunda birbirlerine düşmanlık yoktu. Bu yüzden de, soy kökenleri ne olursa olsun, hangi topluluk içinde kaldılsa, o topluluğun milliyetçisi oldular; yani onun kültürüne, yükselmesine katkıda bulunmaya çalıştılar. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, ayrı bir etnisite oluşturamayan herkes, Türkiye’de yaşadığı sürece Türk milliyetçisi olmaya yani *Türk kültürüne hizmet için çalışmaya mecburdur. Bunu yüreğine yediremeyen, heyecanını duyamayan, soyundan kopmak istemeyen Arnavut, Çerkez yahut Gürcü’nün, hizmetlerini bekleyen bir Gürcistan, bir Arnavutluk vardır. Türk milleti içinde Türk’ü zayıflatacak fikir ve eylemler yerine, soylarını yüceltecek tavırlar içinde olmaları en uygun olan, vicdanî ve aklî olanıdır. Aksi tutumları hıyanet yahut ahmaklık olarak niteleyenler haksızlık etmiş olmayacaklardır.*

Kürtçülüğe gelince...

Kürtçülük konusuna gelelim.. Gerçi yukarıdan beri söylediklerimiz Kürtler için de geçerlidir; ama, onların Anadolu’daki varlıkları sebebiyle, daha özel durumları vardır ve Türk milletinden ayrı baş çekmek hakkına da, imkânına da sahip değillerdir.

Osmanlı İmparatorluğunun parçalanma dönemlerinde diğer Müslüman unsurlar gibi Kürtler de Kürt Teali

Cemiyeti gibi dernekler kurdular. İngilizler, Fransızlar, Ruslar, bütün unsurları karıştırdıkları gibi, onlara da el attılar. Fakat bu yabancıların el atması, yani propaganda yapması, doğrusunu isterseniz Müslüman halk arasında çok fazla yer tutmadı; bunu bilelim. Çünkü bu, Müslüman mahallesinde salyangoz satmak gibi oluyordu. El altından ve Hıristiyan kesimler içerisinde yapıyorlardı. Yani Osmanlı düşmanlığını Hıristiyan Araplar yahut Arnavutlar kanalı ile yapmaya çalıştılar. Ermenilere, Rumlara yahut Bulgarlara kurdukları yabancı okullarda yahut doğrudan halk içinde propaganda yapabiliyorlardı. Fakat Kürtlere o şekilde giremediler. Çünkü Kürtlerin arasında Hıristiyan yoktu. Onlara bu açıdan milliyetçilik fikri pek giremedi. Onların okumuş yazmışlarından, Avrupa görmüşlerinden yahut İstanbul'a gelmiş, Ayan üyesi olmuş, milletvekili olmuş yahut gazeteci olmuş kesimlerinden girmeye başladılar ve onları teşkilâtlandırmaya çalıştılar. Doğudaki toplumsal yapı ve özellikle dinî duyarlıklar ve tarikat ağı, yabancı güçlerin nüfuzunu azaltıyordu. Ayrıca bin yıllık tarihî ve toplumsal beraberlik, Osmanlı yapısının dışında bir şey düşünülmesine imkân vermiyordu. Bazı okumuş Kürtler arasında görülen bu tür gayretler halk kesimlerine hiçbir zaman yayılmadı. Kürtlerde, Arnavut yahut Araplardaki anlam ve derinlikte bir, "Osmanlı çökerse ne yapacağız?" korkusu da yaşanmadı; onlar Türk unsurla aynı durumda idiler ve farklı bir duyarlık yahut endişeleri de yoktu. Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar aynı durum devam etti. Kürt Şerif Paşa gibi, bazılarının zaman zaman İngiliz desteğinde çıkış gayretleri olduysa da, yayılmadı. Bu yıllarda Mevlanzade Rıfat beyin, Said Nursî'ye yazdığı mektup, yukarıda anlatmaya çalıştığımız tutumun bir ifadesi olmak bakımından ilgi çekici bir örnektir. Mevlanzâde diyor ki, Osmanlı artık yıkıldı; herkes kendi kavminin yanına gidip onlar için

çalışmaya başladı, biz de Kürdistan'a gidelim ve orada bir şeyler yapmaya çalışalım. Said Nursi'nin cevabı, muhtemelen bütün Kürt halkının duygularını dile getirir gibidir: *Osmanlıyı yeniden kuracağını söyle, bu yolda canımı vereyim...*

Doğu Anadolu'da yabancı tesirlerin istedikleri sonucu alamayışlarında bu coğrafyayı bin yıldır Türklerle paylaşmanın ve o bin yılın getirdiği ortaklıkların çok etkili olduğunu düşünebiliriz. Çünkü biliyorsunuz, Anadolu'da ilk Türkleşen bölge Güneydoğu Anadolu bölgesidir. İlk Türk devleti orada kurulmuştur; *Artukoğulları* Osmanlıların amca çocuklarıdır, Kayı boyundandır. *Akkoyunlular*'ın, *Karakoyunlular*'ın merkezi Amik ovası, Diyarbakır ve çevresidir. Burası çok yoğun Türk bölgesidir. Sonra 16. yüzyılda Şah İsmail'in devlet kurması döneminde ve Akkoyunlu, Karakoyunlu çekişmelerinin de etkisiyle Türkmen boyları Azerbaycan'a doğru çekilmişlerdir. Zaman içerisinde orada kalan birçok Türk boyları da Kürtleşmiş, öyle kalmışlardır. Ziya Gökalp'in yaptığı çalışmada da belirttiği gibi, Diyarbakır ağı Azeri ağzının bir devamıdır; hâlen de öyledir. Diyarbakır'dakilerin Türkçe konuşanlarına dikkat edin, Kerkük, Azerbaycan hattındaki bir ağızla konuşurlar. Gökalp bunu *Türk Kürtçesi olarak isimlendirir*.

Bu bin yıllık beraberlik ve yakınlıkların getirdiği duyguyla Anadolu Kürt'ü farklı bir şey düşünmemiştir; Türk ne düşünüyorsa o onu düşünmüştür ve öyle de davranmıştır. Yani Millî Mücadele'ye Mustafa Kemal başlarken, Erzurum'da, Erzurum Kongresine katılan, mesela İzmir'den delege yoktur ama, Dersim'den delege vardır, Bitlis'ten delege vardır. Yani böyle başlamış, böyle de gelip gitmiştir.

Cumhuriyetin ilk başlarında, tabii özellikle İngilizlerin Musul meselesi dolayısıyla Doğuyu çok fazla kurcaladıklarını bugün biliyoruz. Musul meselesi, biliyorusu-

nuz, Lozan'da halledilemedi, sonra Birleşmiş Milletler Cemiyetinin kararına havale edildi. Derken referandum yapılma ihtimali belirdi. Bir yandan da İngilizler Doğu Anadolu'yu karıştırmaya devam etti. Sason İsyanı, Nasturi İsyanı filan o dönemde çıkmış isyanlardır. Bildiğiniz, Şeyh Sait İsyanı olarak anılan isyan da yine bu dönemde çıktı.

Şeyh Sait İsyanı üzerinde hâlen daha tartışılır; yani sebepleri üzerine keskin hükümler vermek biraz zordur; ama Şeyh Sait'in öyle çok fazla Kürtçülük endişesiyle hareket ettiği kanaatini ifade etmek de biraz zordur. Çünkü o ciddî bir Nakşî şeyhidir. Harekette biraz Müslümanlık gayreti, -çok muhafazakâr bir Müslümanlık anlayışı hakimdir- biraz belki Osmanlı saltanat gayreti, belki biraz Cumhuriyetin zaafından yararlanarak bağımsızlık kazanma düşüncesi ve İngiliz tahriki, hepsi birlikte düşünülebilir.

Bu hareketler, ne yazık ki bizim çok zayıf zamanlarımızda oldu. Yani, bizimkiler bir devlet kurmuşlar, Türkiye Cumhuriyeti. Şu kadar boğazlaşmadan, yokluklardan, zorluklardan sonra bir devlet ortaya çıkmış; tabii o devleti kuran insanların nasıl o devletin varlığı üzerine titrediklerini anlamak zor değil. En ufak bir tehlike hâlinde bile şiddetle sarsılıyorlar. O dönemde Şeyh Sait İsyanı patlak verdiği zaman, Başbakan Fethi Okyar'dır. Fakat, isyan haberi gelince Fethi Okyar indirilerek İsmet İnönü başbakanlığa getiriliyor. Fethi Okyar da asker olmakla birlikte daha liberal eğilimli ve meselelere suhûletle yaklaşmak temâyülünde. İnönü daha titiz ve sert davranmıştır. Bu sertlik bugün tabii bize biraz uygunsuz gibi geliyor ama, bu duygu yanılıcıdır. Şu kadar didişmeden sonra bir devlet kurulmuş, Musul gibi bir vatan toprağının ve zenginlik kaynağının mücadelesi verilirken isyan etmek,

hangi gerekçelere dayanırsa dayansın, o gün için affedilebilecek bir şey değildir ve affedilmemiştir.

İsyanlar bitti; ama, konuşulmasa da etkileri ve acıları alttan alta günümüze kadar sürdü. Sonra demokrasiye geçtiğimiz yıllarda “*particilik*” dediğimiz ve bir türlü hazmedemediğimiz kavrama yeniden bulaştık. Bu *particilik* işi, hem demokrasinin vazgeçilmez bir gereğidir, hem de başımızın belâsıdır. Çünkü, ortaya çıktığı zamandan beri, yani ta Meşrutiyet döneminden beri sürekli bir didişme ve toplumu yıpratma alanı oluşturmuştur. Aslında, toplumdaki bütün çelişkiler ve zıtlaşmalar bu şemsiye altında toplanarak kavga konusu yapılmıştır. Türk milletinin enerjisinin çok büyük kısmını tüketen *particilik* hareketidir. Hatta Millî Mücadele’ye baktığınız zaman, en büyük handikapının *particilik* olduğunu görürsünüz. Birinci Meclisteki gruplaşmaların bile temelinde fikrî duyarlıklardan çok *particilik*ten doğma duygu bakiyelerinin olduğunu söyleyebiliriz.

Particilik çekişmeleri içerisinde bu duygular yavaş yavaş yeniden canlanmaya başladı. Elbetteki yabancılardan parmağı hiçbir zaman durmadı. Dünyaya açıldık; İngiltere’den, Fransa’ya, Belçika’dan, Almanya’ya kadar her yana Türkiye’den Kürtler gitti. Bunların kimisi okudu, kimisi okumadı; kimisinin ekmek parası olmadı ve bir sürü gizli servislerin, açık servislerin tuzağına düştü, ele geçirildiler. Lobiler oluşturuldu, gizli, açık yayınlara girildi. Anadolu’daki Kürtlere dönük yayınlar yaptılar, propaganda yaptılar ve 1980’lerden sonra iş iyice çığırından çıktı. Görünen o ki, Avrupa’nın serbest havası içinde, ilgili servislerin de desteğini alarak Kürtçülük yapmak kolay olduğu kadar da kârlı bir eylemdi.

1980 Öncesi...

Burada, 1980 öncesinde yaşanan acı tecrübeleri kısaca bir daha hatırlamak ve değerlendirmekte yarar vardır; çünkü, Kürtçülük hareketinin gelişmesinde bu dönemin özel bir yeri vardır. 1980'den önceki olaylar, görünürde sol-sağ diye kabaca ve aptalca bir ayırım üzerinde mücadele yapılmış gibi gösteriliyor idi. Olayın bir sağ sol kavgası olmadığını Türk milliyetçilerinden başka anlayan gerçekten yok muydu, hâlâ emin değilim. Çünkü, en aşırı anlamlarını yükleseniz bile sağ ve sol kavramları için bu tür bir mücadelenin yapılamayacağı bizim için açıktı... Temelde, Türk milleti adına Türk milliyetçilerinin Rus sömürgeciliğine karşı savaşı vardı; sosyalizmle, komünizmle değil, Rus emperyalizmiyle. Çünkü Rusya, 16. yüzyıldan itibaren Moskova'nın yakın çevresinden itibaren bütün Sibiryaya, - Sibir hanlarının ülkesi, Türk ülkesi yani-; Urallar, bütün Türkistan, Kafkaslar, Kırım ve Tuna'ya kadar bütün bu bölgeleri Türklerden aldı. Yani Rusların bütün büyümesi, bütün gelişmesi Türklerin çekilmesi ile Türk toprakları üzerinde oldu.

Onun için Türk Devletinin iki yüz yıllık temel problemi Rus korkusuydu; 1990'lara kadar. Türk milliyetçilerinin mücadelesi de bu tarihî gerçekliğe dayanıyordu. Soğuk savaş dünyanın her yerinde vardı; ama bizde bir başka türlü vardı. Niye başka türlü vardı? Çünkü Ruslarla mücadele vardı. Türkiye'deki Soğuk Savaş'ın, dünyanın herhangi bir yerindekinden çok farklı olduğunu, bizden başka anlayan olmamış mıydı? Bunun cevabını veremiyorum. Fransa'da, Almanya'da ve Avrupa'nın diğer bir çok ülkelerinde bizimle hemen aynı zamanlarda başlayan öğrenci hareketlerinin kısa zamanda sona erip, marjinal halle gelmesi ile bizdekilerin gün geçtikçe büyüyüp toplumu tehdit etmesi arasındaki farkı kimse görememiş miydi?

Türk milliyetçilerinin kuramsal olarak da, toplumsal kökenleri itibariyle ve duygusal olarak da sosyalizmle çok da fazla sorunlarının olmayacağını kimse anlayamıyordu? Sosyalizmin ideolojik bir sömürü aracı halinde kullanıldığını Türk milliyetçilerinden gayri gören yok muydu? Türk milliyetçileri tarihe mi takılı kalmışlardı yoksa bu milletin okumuş bir kesimi körleştirilmiş miydi?

Bu soruları çoğaltmak mümkündür; ama gerekmez. Şunu söylemeliyiz ki:

Rusya eğer Türkiye'yi düşürseydi Sovyetler çökmezdi; bu biline. Afganistan'ı düşürdüğü gibi Türkiye'yi de düşürseydi, ki çok fazla da kalmamıştı; gelişmeler çok farklı olurdu. 1970'lerde neredeyse Doğan Avcıoğlu'nun sivil-asker cuntası Türkiye'yi düşürecekti. Bir iki asker in idra kiyle kurtuldu; Allah rahmet eylesin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve Genel Kurmay Başkanı Memduh Tağmaç. 1980'lerde de eğer bizim o acı mücadelemiz olmasaydı Rusya Türkiye'yi düşürebilirdi ve Türkiye'yi düşürdüğü zaman da böyle gitmezdi. Rusya'nın Türkiye'yi düşürmesi, Osmanlının Viyana'ya girmesi gibi olurdu. Eğer Osmanlı Viyana'ya girebilseydi, medeniyetimiz yeni bir çiçeklenmeye başlardı, yeni bir imparatorluk doğardı; olmadı. Rusya'nın ki de olmadı; burada bizim, Allah'a şükür, çok büyük payımız vardır. Kim ne derse desin, Türk milliyetçiliğinin kavgası, tarihin bir dönemecini belirlemiştir...

İkinci bir nokta daha vardı. Biz Türkiye'deki sol hareketin Kürtçülüğü ileriye taşıdığını görüyor ve o günden, uygun üsluplarla söylüyorduk. Sonradan, bu taşıma işini yüklenenler de dahil kırk türlü insan bu lâfları tekrarladı ama, iş işten geçmişti. 1980'de Mamak ihtilâl mahkeme-

lerinde bar-bar bağırdık, gelen sosyalizm değil, Kürtçülüktür, diye. Ve Türk milletini bölmekle suçlanan arkadaşlarımızdan birisi orada kalktı, “*Bölücü sizsiniz*” dedi, “*Ben Kürdüm ve Türk milliyetçisiyim!*”

Türk milliyetçilerinin söylediklerinin nasıl bu kadar ortada kaldığını anlamak kolay değildir. Dahası var: Komintern (Dünya komünist partilerinin kurultayı) toplantılarında, milletleri kendi ağlarına düşürmek için, nerede, hangi politikaları uygulayacaklarını tek tek karar hâline getiriyor ve yayınlıyorlardı. O kararlar Türkiye’deki birtakım sosyalist dergiler tarafından aynen yayınlanıyordu; ülkesine göre kır gerillası yahut şehir gerillası taktiklerine kadar her şey sergileniyordu. Sadece Türkiye’yle ilgili bölüm, bir iki paragraf hâlinde boş bırakılıyordu; “Siz anlayın onu” demeye getiriyorlardı. Nihayet o boş kalan kısmı da Behice Boran, çıkardığı derginin bir sayısında doldurdu; Türkiye’yi düşürmek için neler yapılması gerektiğinin stratejisini, hatta taktiklerini veriyordu. Bunun içerisinde Kürtçülük hareketleri de vardı ve Türkiye’de sağ ve sol çatışıyor söylemi devlet yönetiminde egemen olmakta devam ediyordu...

O zamanlardan beri sosyalist hareketler Kürtçülüğü daima arkaladılar. 1980’den sonra, kurulan zemin üzerinden Kürtçülük, Apo hareketiyle yeni bir ivme kazandı ve bildiğimiz noktalara kadar geldi. Apo 1970’lerde Türkiye’yi Rusya hesabına düşürmeye çalışan Deniz Gezmişlerin yoldaşı idi. Ve hâlâ Türk televizyonlarında bu insanların ağıtlarını dinleriz...

Türkiye gerçekten tuhaf yollardan, sarp gabanlardan geçti; ama *Allah Türkiye’yi korudu...*

Bir şey daha söyleyelim; 1980 öncesinde Ülkücü Hareketin doğudaki yayılışı hızlı idi; hemen her vilayetimizde ülkücü gençler çığ gibi büyüyorlardı; bunların çoğu

Kürt'tü ve olağanüstü bir rahatlıkla "Ben Türk milliyetçisiyim" diyebiliyorlardı.

Başka bir şey daha: Doğuda 20-30 yıl evveline kadar canlı bir şekilde devam eden medreseler vardı, buralarda eski usûl dinî eğitim veriliyordu. Buralarda eğitim verenler de, alanlar da Türk Devletine bağlı idiler. Bunlar gizli eğitim yaparlardı; ama, devlete sadık insanlar yetiştirirdi ve buralardan yetişenlerin halk içindeki nüfuzu fazla idi. Son 30 yılda bu medreseler adım adım kaybedildi; yani, Kürtçülüğün eline düştüler. Şimdi ne kadar var bilmiyorum ama, var olanların hepsi de Kürtçülüğün merkezi hâline geldiler.

Türk tarihinde tarikatların sosyal yapımızdaki yeri zannedildiğinin çok üstünde değerlidir; bunlar olumlu ve olumsuz yönleriyle çok etkili kurumlardır. Bu kurumlar, ta Horasan'daki yahut Kâşgar'daki bir insanla İzmir'deki adamı mânen birbirine bağlar. Masonluk yahut Rotaryenlik gibi uluslararası örgütlerden çok daha güçlüdürler. Bir Nakşî halkasının yarattığı bağ, sözü geçenlerle kıyas kabul etmeyecek ölçüde güçlü olur. Aynı şeyhe bağlıdırlar ve bu geçici bir çıkar ilişkisi değildir. Tarikat ilişkilerinin oluşturduğu bu manevî ağ, bütün Türk dünyasını sarar ve bir bütünlüşme oluşturur. Bu çok önemli bir yapıdır ve bu yapı her zaman Türklüğe bağlı kalmıştır. Doğuda da genellikle Nakşîlik tarikati hâkimdir. Nakşîlik Türk tarikatıdır ve Kürtler arasında da hakimdir. Bu tarikatlerin de şimdiki halleri nedir; irdelenmeye değer.

Türk dünyasının açılması dediğimiz Sovyetlerin dağılması, ilgisiz gibi görünse de Kürtçülük hareketlerine Avrupalı devletlerin ilgi ve desteğini artırdı. Çünkü, daha önce de dokunduğumuz gibi, büyük bir Türk Dünyası gerçeği bu ülkeleri, en azından tedirgin ediyor ve Kürtleri bir koz olarak elde tutmayı ihmal etmiyorlardı. Şimdi, zannediyorum Avrupa'da Kürdoloji Enstitüsünün ol-

madığı belki vilayet bile yok; o kadar yaygın destekleniyorlar.

Bizim Kürtler zannediyorlar ki...

Üzücü olan şu: Bizim Kürtler zannediyorlar ki, gerçekten kıymete bindik... Bin yıldır bu Türklerle beraber yaşadık, bir olduk da bizim kıymetimizi bilmediler; bak Avrupalılar nasıl da arkamızda dolanıyorlar... Anlamıyorlar ki yüz yıldır, iki yüz yıldır bu kadar ülkeyi nasıl karıştırdı, bu kadar insanı nasıl kullanıp kırdırdıysa, seni de aynı maksatlar için kullanıyor. Günümüzde insan hakları ve toplumların kültürel bağımsızlıkları gibi değerler, bu amacın malzemeleri olarak kullanılmaktadır; ama, umar ve dileriz ki, insanlık gerçekten bu düzeye gelmiş olsun ve bu değerleri sömürgeciliklerinin bir aracı olarak kullanmasınlar. Bunu ümit etmek insan olarak hakkımız; ama, Irak'ta Saddam Kürtleri kırdı; Barzani-Talabani kapışıyor, PKK'ya karşı hareket yapıyor yine Kürtler kırılıyor; Türkiye'de hepimiz acı çektik, ama Kürtler de çekti ve kırıldılar; Suriye'de ve İran'da en ufak hareketlerinde kırılacaklar. Bütün bunların bir anlamı yok mu? Kürtlerin bunu anlaması gerek. Avrupa yahut Amerika'ya kaçabilenler kurtuluyor, bu da unutmamamız gereken günümüzün gerçeği... Fransız cumhurbaşkanının muhterem eşi, kedi-köpeği sever gibi bizim Kürtleri seviyor; bu onun hobisi olabilir, ama milletlerarası mücadelelere yansması çok zor... Eğer Avrupalı dostların sicilleri bu kadar bozuk olmasaydı; mesela Suriye'nin, Cezayir'in yakın geçmişini unutabilmiş olsaydık, Kürtlere olan sempaticilerini de yüksek medeniyetlerinin bir tezahürü olarak görebilirdik. Ne yazık ki, bugün ancak iyi dileklerimizden ve ümitlerimizden söz edebiliyoruz.

Burada hakikaten Kürtler hesabına da, bizim hesabımıza da büyük talihsizlikler var.

Biz bu coğrafyayı, bu toprakları vatan yaptığımız yıllardan beri hiç bu kadar kan kaybetmedik. Savaşık ülkeler aldık, savaşık ülkeler kaybettik, ama böyle kan kaybetmedik ve böyle bölünmedik; kendi insanımızla böyle bölünmedik. Bunu Batılılar başardılar. Yeri geldi insan hakları adına dediler, yeri geldi Avrupa Birliğine girmek adına dediler; sonuçta onlar başardılar, biz bu gelişmeleri okumakta bile başarısız kaldık...

Kürtler Bir Etnisite mi?..

Bu noktada Kürtlerin bir etnisite olup olmadığını tartışabiliriz. Buna girmeden önce, bu etnisitenin önemi nereden geliyor, onu bilelim. Etnisitenin varlığı, bağımsız bir millet varlığının temelini oluşturuyor. Yirminci yüz yılın başlarından beri de, her millete bir devlet yani siyasi bağımsızlık ilkesi esmekte olduğu için, etnisitenin kabulü, siyasi bağımsızlığa çıkışın kapısını aralıyor. Görünüşte olay sadece bir kültürel varlığın varlığını rahatça sürdürebilmesi şeklinde ortaya konuluyorsa da, bir kesim için gizlenen, öbür kesim için rahatsızlık veren nokta, bunun bir basamak olarak kullanılması ihtimalidir. Türkiye için, Kürt etnisite iddiaları da aynı durumdadır. Bin yıldır Anadolu'da Kürtçe konuşmuşlar, kimsenin de bundan duyduğu bir tedirginlik olmamış; her şey doğal gidişinde olmuş. Bugün Kürtçe türkü söylemek insanları huylandırıyor, Kürtçe söylendiği için değil, bu türkü, suyun üstündeki kısımdır diye şüphe edildiği içindir. Bu gidiş siyasi parçalanmayı doğurur diye korkulduğu içindir. Devletin birliği ve vatanın bütünlüğü hâlâ en üstün toplumsal değerimiz olduğu içindir. Olayın gelişmelerine,

Avrupa'daki destekçilerine ve dökülen kanlara bakıldığında, bu korkunun da doğal bir savunma olduğu, bir paranoya olmadığı kolayca görülebilir.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde İttihat ve Terakki Partisi, bugünkü etnisite anlamındaki cemaatların toplumsal bir yapı olarak varlıklarını kabul etmekle birlikte, "Asla siyasi hak iddia edemeyeceklerini" ilan etmişti. Osmanlı toplumu içindeki varlıkları, bir alt kültür gerçekliği olarak kabul edilmekle birlikte, siyasi varlık tanınmamıştı. Her fert, kendi başına bu hakka sahiptir. Hatırlatalım ki, bu cemaatlar, gayrimüslim etnisitelerdir...

Şimdi, kimliklerinin tanınmasını isteyen Kürtlerin, Türk toplumunun dışında, gerçekten bağımsız bir kimlikleri var mıdır; bağımsız bir kültürleri ve yaratıcılıkları var mıdır? Bu sorulara soğukkanlı cevaplar bulunmalıdır.

Bilindiği gibi, bir toplumun nesnel kimliği, o toplumu başka toplumlardan ayıran kültür varlıklarının tamamıdır; dili, dini, mimarîsi, musikisi, tarihi, bütünüyle yaşama tarzı. İnsanları da Türk, Fransız yahut Rus yapan, bu millî kimliğin bireylerdeki yansımalarıdır; Türkçe konuşur, Türkü söyler v.s; bu adamın Türk olduğunu anlarsınız. Yerleşim yerlerinin de kimlikleri vardır; uzaktan minareyi gördüğünüzde buranın bir Müslüman yeri olduğunu anlarsınız; biraz daha yaklaşıp minarenin özelliklerini görebildiğinizde, bir Türk yerleşim yeri olduğunu bilirsiniz...

Yüzyıllardan beri bu kültür içinde birlikte yaşamaktan ve onu birlikte yaratmaktan ötürü de, bu muhitte yaşayan insanlar kendilerini o kültürün kimliğinde hissederler; yani Türkiye'de Türk hissederler, Fransa'da Fransız hissederler. Türk bayrağı altında yaşadıkları, Türkçe konuştukları, Türkü söyledikleri, Müslüman oldukları v.s için, kendilerini Türk hissederler. Bu hissediş de öznel kimliktir.

Sağlıklı olan, kişinin hangi kültür içinde yaşıyorsa, hangi kültür içinde toplumsallaşmış ise, kendini o kimlikte hissetmesidir. Kendisi belli bir kültür içinde kişiliğini bulmuş, o millî kültürün yansımalarını almış, ama kendisini bir başkası olarak hissediyorsa, bu durum patolojiktir.

Toplumsal/kültürel tabandan yoksun bir öznel kimlik duygusu hastalıklıdır ve etkili bir propagandanın ürünü olabilir. Böyle bir kimlik duygusu dayanaksız, zayıf ve her an çökmeye hazırdır; ama, var olabilir. İnsanlar, elma oldukları halde armut olduklarına, belirli bir süre için olsa da, inandırılabilirler. İşte Türkiye'deki bütün etnisite iddialarının durumu budur ve yukarıda anlattığımız Çerkezler'in Kafkasya'ya gidişleri, propagandaya dayalı yüzeysel bir öznel kimliğin çabucak çöküşünün güzel bir örneğidir.

Kürt kimliği ne durumdadır; tarihî, kültürel bir toplumsal tabanı var mıdır, yoksa o da propagandaya dayalı yüzeysel bir öznel kimlik iddiası mıdır? Kürtlerin nüfus ve yoğunluk itibarıyla böyle bir iddiayı ileri sürebileceklerini ifade etmiştik.

Kürtlerin ayrı bir soydan olmadıkları da ileri sürülmüştür. Ancak, soğukkanlılıkla bakıldığında, ya bu insanların, Türklerin Anadolu'ya gelişlerinden çok önce buralara Orta Asya'dan gelmiş olduklarını, yahut nereye bağlanacakları tartışmalı olsa da ayrı bir soydan geldiklerini kabul etmek gerekir. Türkistan yazıtlarında Kürt diye bir topluluktan söz edildiği ortadadır. Deguignes'i de, *Türklerin, Moğolların ve Sair Garbî Tatarların Tarih-i Umûmîsi* isimli eserinde Macaristan'a gelen Hun boyları içinde Kürt boyunu kaydetmektedir. Bütün bunların anlamı nedir? Kürtler Saka kavimleri içinde yahut da Sümerlerin geliş dönemlerinde Orta Doğu'ya gelmiş olabilirler mi? Bu iddialar en az, Kürtlerin. Asur yahut benzeri bir kavmin artıkları olduğu kuramları kadar irdelenmeye, araştırıl-

maya değerdir. Soy bakımından kesin olan bilgiler, dünyamızın bu coğrafyasında Türklerle Kürtlerin birbiriyle son derece karışmış olduklarıdır. Anadolu'nun ta Abbasi'lerden itibaren ilk Türkleşen bölgesi bugün Kürtler'in ağırlıklı olarak yaşadığı bölgelerdir. On birinci yüzyıldan on altıncı yüzyıla kadar Türk nüfusun en yoğun ve hareketli olduğu bölge burasıdır. Daha önce de bir vesileyle dokunduğum gibi, bu bölgede sadece birey ve aile düzeyinde değil bütün bir boylar arasında Kürtleşmeler olmuştur. Eğer soy bir anlam ifade ediyorsa, Güney Doğu Anadolu'nun en belirgin gerçeği budur.

Nesnel bir kimlik iddiasında bulunabilmek için, bir millî kültürü oluşturan bütün unsurlara en kalabalık şekliyle sahip olmak gerekmez de, önemli bazılarının tartışmasız bir biçimde olması gereklidir. Kürtlerde bu önemli öğelerden biri olarak dil konusu da tartışmalıdır. Bir yanda Avrupa'daki Kürdoloji enstitüleri Kürtçe sözlükler yayımlarken, bir yanda da araştırmacılar, on bin kelimecik Rusça-Kürtçe sözlük üzerinde yaptıkları çalışmada, bağımsız bir kökten kelime bulunmadığını ileri sürmektedirler. Bu incelemeye göre, söz konusu on bin kelimenin yarısı kadarı Farsça, geri kalanın da yarısına yakını Türkçe, Arapça ve Urduca köklerden gelmekte, az bir kısmının da kökeni tespit edilememektedir. Buna, Kürtçe'nin fevkalade farklı diyalektlerinin bulunduğu ve bunların birbirlerini anlamadıkları da eklenirse, ortada bir kültür dilinden ne ölçüde söz edilebilecektir? Pigmeler de kendi aralarında anlaşmak için sözcükler kullanırlar. Bir Kürt edebiyatının varlığını sormuyoruz; Kürtçe yazmış bir Fuzulî, bir Veysel bilmiyoruz. Yaşar Kemal, "Ben Kürt kökenli bir Türk romancısıyım" diyor; işte katı gerçek budur. Eğer Kürtler on dokuzuncu yüzyılda, az veya çok, mevcut birikimleri üzerinde bir millet oluşturmanın çalışmalarına girebilselerdi, belki bugün, Finlilerin *Kalavela* destanından bir dil ve millet yaratmaları gibi başarılı ola-

bilirlerdi. Ama, bugün artık çok geç değil mi? Üstelik böyle bir Kürt destanını da bilmiyoruz. Prof. Fahrettin Kırzioğlu, *Oğuznâme*'de, bizlerin kitaplarda ancak okuyabildiğimiz Alper Tunga sagusunun, Doğu Anadolu'daki Kürt aşiretlerinde Türkçe ninni olarak söylendiğini yazıyor:

Alp er Tunga öldü mü,
İssız acun kaldı mı...

Kürtlerin Müslüman ve genellikle sünnî oldukları biliniyor. Peki farklı bir Kürt müziği olduğu ileri sürülebilir mi? Kürt müziği adı altında Kürtçe türkü söylemekten başka yapılan bir şey mi vardır? Ayrı bir Kürt mutfağı duydunuz mu yahut Kürt mimarisinden söz edildiğini? Hangi camie bakarak bunun Kürt eseri olduğunu söyleyebilirsiniz? Bin yıldır Türklerden ayrı bir bayrak taşıdıkları, Türklerden farklı bir tarih yaşadıkları ileri sürülebilir mi? Aşiretler arasındaki çekişmeler hariç, hangi savaşta Türkler yanlarında olmaksızın ölmüşlerdir? Kürtlerin, hayatın herhangi bir alanında Türklerden farklı bir üslûp geliştirdiklerini, farklı bir hayat tarzı kurduklarını kim iddia edebilir?

Aklı başında hiç kimse! Sadece propaganda bunu yapabiliirdi ve yapmıştır; onlara yüzeysel bir öznel kimlik vermiştir. Hiçbir tarihî ve kültürel toplum tabanına dayanmayan bir kimlik iddiası ile Türkiye Cumhuriyetini parçalama ufkü onlara kazandırılmıştır. Ve Kürtler, bütün dünyanın gözleri önünde oynanan oyunda hangi güçlerin sıradan bir âleti olarak kullanıldıklarını görememekteler; özellikle de okumuş kesimleri. Burada bile Türklere benziyorlar; çünkü, onların da önce okumuş kesimleri Batıdan estirilen rüzgârlara tutulurlar...

Bütün bu tespit ve tahlilleri yapmamış olsak, bunların hiç birinde gerçek payı bulunmasa bile, Kürtler tarihen, vicdanen ve dinen Türkiye’de bir etnisite iddiasında bulunmak hakkına sahip değillerdir. Onlar, bir paranın öbür yüzü gibi, Türk milletinin öbür yüzü olarak kendilerini hissetmek ve bu idrakte bu coğrafya ve bu devlete sahip çıkmak zorundadırlar.

Bir Kürt, kendisini bir Karadenizli gibi hissettiği zaman bu tarihî, vicdanî ve dinî sorumluluğunun gereğini yapmış olacaktır. Bu sorumluluğa daha önce temas etmiştik. Sorunun, Kürtçe konuşmak yahut şalvar giymek olmadığı bilinmektedir; bu tür duyarlıkları, şu kadar birikimli tarihî tecrübesi olan bir millet tartışmaz bile. Ama, uyanık olmak, hele günümüz dünyasında uyanık olmak hepimizin sorumluluğudur. Türkler bir acı çekeceklerse, Kürtler daha çoğunu çekeceklerdir; akli olanlar için bundan daha açık gerçek yoktur; başka milletlerin bayağı âleti olmak hacâleti de alınlarındaki damga olacaktır.

Başlangıçta işaret ettiğimiz ilkeyi unutmayalım: Siyasi varlığın da, toplumsal var oluşun da temeli *bütünlüktür*. Kürtlerle yeniden bütünleşmenin her türlü imkânı denenmelidir ve bir çatışma, zıtlasma psikolojisine hiçbir zaman düşülmemelidir. Devletin, hiçbir anlamda ve hiçbir kesime istismar imkânı vermemesi, kötüye kullanmaları durdurması gerektiği de açıktır*.

* Yazarın Türk Ocakları Genel Merkezi’nde verdiği konferansın metnidir.

Bir Rapor Vesilesiyle Arka Plan

BÜTÜN toplumsal ve siyasî olayların, bir evveli, bir de sonrası vardır. Eğer günlük olay bu bütünlüğü içinde ele alınmazsa, tek başına olgu doğru görülemez ve sağlıklı değerlendirilemez. Evvelini görüp, geleceğe yansıttığınız zaman güncelin anlamı açık olarak ortaya çıkar. Eğer benzeri bir tarihî örnek de yaşanmış ise, olay çok daha net kavranabilir.

Azınlık haklarını inceleyen ve *Türkiyeli*'lik kavramını teklif eden rapor geniş çaplı itirazlara konu oldu. Raporu hazırlayanlar ve bir kesim uydu medya mensupları, raporda sözü geçen bazı kavramları ve yargıları, tarihî-siyasî bağlamından kopartarak, münferit, soyut, kitabî şeyler gibi yorumlayıp savunmaya çalıştılar ve pek masum tavırlar içinde "Ne var bunda?" diye sordular. İçlerinden biri, pek tedbirsizce davranarak, bu kavramlarda tehlike görenleri "paranoya" ile suçladı. Avrupa Birliği'nin bir takım komisyonlarında da, benzeri söylemler eş zamanlı olarak seslendirilince, tepkiler de sertleşti.

Biz, önce rapora imza koyanlara katılarak söyleyelim ki, korkulacak bir şey yoktur. Türk kervanı yürüdüğü sürece, ona üren itler de daima olacaktır; uluslararası ilişkilerin de kuralı budur. Ancak, bu, tehlike yoktur anlamına gelmiyor; işaret edeceğimiz tarihî bağlamından baktığımızda, Türk'e yönelmiş bir tehdit açıkça vardır; vardır da, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, tarihî örneğindeki noktada değildir. Bu yüzden, korkmadan, soğukkanlılıkla değerlendirip, ölçüp biçebiliriz ve gerekeni de, kimseyi incitmeden yapabiliriz.

*

* *

Her toplumsal kurumun, başta devletin, kuruluş ilkeleri vardır. Kurum bu ilkelerine bağlı kaldığı sürece sağlıklı çalışır, diri kalır. Devlet-i Aliyye'nin de kurucu ilkeleri vardı ve şunlardı: **a.** Egemenlik Osmanoğulları ailesine aittir; hiçbir şekilde tartışılmaz. **b.** Müslümanlar millet-i hâkimedir; siyasî ve idarî haklar onlara aittir. Müslüman olan her Osmanlı mülkiye ve askeriyenin en üst kademelerine kadar yükselebilir. Kurucu unsur Türklerdir ve başlangıcından beri de resmî dil Türkçe olduğu için, millet-i hâkime fiilen Türklerdir. Devşirme kurumu, etnik kökeni farklı olan çocukları alıp Türkleştiren bir ocaktır. **c.** Gayrimüslimler zımmîdir; Avrupa'nın yirminci yüzyılda bile ulaşamadığı bir rahatlıkta, her türlü kültürel ve ferdî hak ve imkânlara sahip olarak, devletin kefaleti altındadırlar. Ancak, siyasî ve askerî görevler alamazlar; bu alanda millet-i hâkime ile eşit değillerdir.

Avrupalı devletler ve Rusya Osmanlının da yenilebileceğini anladıktan sonra, doğal olarak önce siyasî kanallardan ve içinden vurarak denetleme yollarını aradılar. Bunun en uygun yolu da, Osmanlı "millet" sisteminin ver-

diği imkânlardan yararlanmaktı. Esasen on yedinci yüz yıldan itibaren, Avrupa'da, Katolik-Protestan ayrışmasından doğan azınlık hakları kavramında bazı gelişmeler olmuş, 1648 Vestfalya Anlaşması ile Almanya ve Fransa hükümetleri karşılıklı olarak, bünyelerindeki Katolik ve Protestan azınlıkların bazı haklarını garanti altına almışlardı. Avrupa'da Müslüman yoktu; Yahudileri ise, her zaman olduğu gibi yok saymışlardı. On dokuzuncu yüz yıla gelindiğinde, gücü yeten devletler, başka ülkelerdeki kendi dinlerinden olan azınlıkları doğrudan yahut bir başka devletle birlikte korumaları altına almaya çalışıyorlardı.

Bu gayretler Osmanlıdaki gayrimüslim milletlere de yöneldi. 1839 Tanzimat Fermanı ile, müslim-gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın tebanın eşitliği ilan edildiyse de, siyasi haklar verilmedi. Tanzimat Fermanı Avrupalı devletler ve Rusya'nın zoru ve Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa tehdidi altında ilan edilmişti. Ancak Ferman, bu ülkeleri de, onların korumaya aldıkları gayrimüslimleri de tatmin etmedi. Fransa, İngiltere ve Rusya'nın her biri, ayrı bir gayrimüslim zümreyi koruması altına almıştı.

Sonuçta, İngiliz, Fransız ve Rus sefirleri ile Osmanlı hariciyecilerinin ortaklaşa hazırladıkları 1856 Islahat Fermanı ilan edildi. Zamanın Şeyhülislâmının söylediğine göre, bu ferman, bazı Avrupalı devlet donanmalarının Boğaz'da ve topları saraya çevrili iken hazırlandı ve yayımlandı. Tanzimat Fermanı'nı hazırlayan Büyük Reşit Paşa, gayrimüslim milletlere siyasi hakların tanınmasına sert tepki gösterdi; devletin temel yapısının bozulduğuna ve buna karşı ülkenin her yanında isyanlar çıkacağına dair bir rapor hazırladı. Ünlü tarihçi Cevdet Paşa da, "*Devletin esasına hâlel geldi; Müslümanlar millet-i hâkime iken bu mukaddes haklarını kaybettiler*" diye yazdı. Halk kısaca, "Gâvur-Müslüman eşit oldu" dedi. Söylenenlerin hepsi doğrudu ve devletin kapıları gayrimüslimlere ardına kadar

açılmıştı; sadece askerlik hariç. Çünkü gayrimüslimler asker olmak istemiyorlardı... Devletin bir kurucu ilkesi böylece yıkılmıştı.

Osmanlı aydınları bu fiilî ve hukukî durumu, bir yıkılış, bir çözülüş hali olmaktan çıkartıp, “Osmanlılık” adı altında, yeni bir kurucu ilke durumuna getirmeye ve devleti bu yeni ilke üzerine oturtmaya çalıştılar. Bu hamle fevkalade doğru idi; ama, başarılı olamadı.

Cevdet Paşa'nın ifadesiyle, “*Ebâ ve ecdâdımızın kanı ile kazandığımız bir mukaddes hakkımızı kaybettik; millet-i hâkime iken, gayrimüslim ile müsavi olduk. Bu gün bizim için ağlanacak bir gündür*” diye 1856 Fermanında yas tutan Müslümanlar, özellikle de Türkler, bu yeni kavramı, “Osmanlılığı” kolayca benimsediler ve sadece onlar benimsediler. Osmanlılık esasen var olan bir şeydi; ama, bu yeni anlamında yani reâyânın eşitliği anlamında yeniden üretiliyordu. Daha sonra Gökalp'in işaret edeceği gibi, Türklerin benimsemesi doğaldı; çünkü, devletin sahibi onlardı, devlet onların kanı bahası idi ve engelleyemedikleri gelişmeler karşısında, bu yeni ilke ile belki devletlerini kurabileceklerini umuyorlardı.

Cevdet Paşa'nın, “*Gayrimüslimler için bir yevm-i meserret* (sevinç günüydü) idi”, diye anlattığı Ferman gününden sonra, bu insanlar niçin Fermanın getirdiği yeni “Osmanlılık” ilkesini benimsemediler? Çünkü emelleri, eşit Osmanlılar olarak kalmak değildi; Fermanın getirdiklerini bir sıçrama tahtası olarak kullandılar. Batılı devletler ve Rusya da, onları böyle bir rol için hazırlıyorlardı. Her türlü haklara, hiçbir ayırım yapılmaksızın kavuşmuşlardı; ama, yabancı devletlerin müdahaleleri gittikçe artıyor ve milletler arası anlaşmalara kadar giriyordu.

İkinci büyük hamle, Meşrutiyet'in ilanı ile başarılıydı. Gayrimüslimler vilayet meclislerine Osmanlı Meclis-i

Mebusanı'na girmeye başladılar. Şimdi, Osmanoğlu'nun egemenlik hakkına da ortak olmuşlardı.

Azınlık milliyetçiliklerinin artık Osmanlı Meclis kürsüsünden ifade edilmeye başlandığı noktada, Devletin resmî diline saldırmaya başladılar. Ve, İttihat Terakki'yi, "Anasır-ı muhtelifeyi" bu yoldan Türkleştirmeye çalışmakla suçladılar. Sonrası biliniyor...

Lozan'da, gayrimüslimler azınlık kabul edilmekle, eski Osmanlı kurucu ilkesine dönülmüştür. Daha sonraki yıllarda, mübadele anlaşmalarında da, etnik kökenine bakılmaksızın Balkanlardaki Müslümanlar Türkiye'ye getirilmiş ve bu arada Hıristiyan olan Karamanlı Türkler de Yunanistan'a gönderilmiştir. Müslüman'la Türk, eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Bugün, Batı Trakya Türklerine Türk demeyip, Müslüman diyen Yunanistan bu noktayı istismar etmektedir. Sonraki yılların bütün göç dalgalarında, *Osmanlı millet-i hâkimesi Türk olarak kabul edilmekte devam edilmiştir; yani Müslüman ve Türk, müteradif anlamlı olarak anlaşılmış ve uygulanmıştır. Cumhuriyeti de doğru bilmek ve anlamak gerekir.*

*
* *

Bu kısa dokunuşlar, aynı konuların yakın tarihimizdeki arka planını vermiş sayılabilir. Şimdi, yakın zamanlara bakalım:

1990'lı yıllarda mozaik kavramı ortaya atıldı.* Buna göre, Türkiye, bütünlüğü olmayan, yamalı bohça misali bir kültürler karışımından oluşmaktadır. Bu durumun, çok mübarek bir şey olduğu da söylenmiş ve hazır yiyci-

* Mozaik kültür ve etnik gruplar hakkında daha önce çok yazdığım için, açıklamaya girmiyorum.

liğe alışık sözde okumuşlarımızın çoğu, bu oltaya takılarak mozaikçi kesilmişlerdir. Türkiye'deki birleştirici, birlikçi değil de, ayırıcı, farklılaştırıcı unsurları öne çıkarmaya çalışan ilk hamle bu idi. Ve eğer, çıktığı noktada kalacak olsaydı yani bir kültür yorumu düzeyinde kalsaydı, doğruluğu yanlışlığı tartışılan, hatta ilmî düzeye yükseltilebilecek bir konu olarak, iyi niyetle düşünülebilirdi. Ama, daha çıkışında belli idi ki, bu söylem sadece bir başlangıçtır.

İkinci hamle, Türkiye'de sayısız etnik zümrelerin varlığını ortaya atmak şeklinde yapıldı ve Türkiye'deki insanlar, millet denilemeyecek, karmakarışık bir insan kalabalığı olarak sunuldu; Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşı olmaktan gayri hiçbir ortak yanı bulunmayan, bütün maddî ve ruhî bağları kopartılmış gruplar... Küreselleşme dediğimiz gelişmelerin öne çıkarma temayülünde olduğu mahallilikler geniş ölçüde kullanılarak, bunların millî kültürümüzü oluşturan alt birimler değil, bağımsız kültürler olduğu işlenmiş ve bu kültürleri taşıyan toplumsal kesimlerin de farklı etnik gruplar olduğu ileri sürülmüştür.

Bütün bu gelişmeler, bir propaganda savaşı halinde yürütüldüğü için, doğruyu yanlıştan, alacayı beyazdan ayırmak, bizim hazıra alışmış okumuşlarımız için mümkün olamamıştır. Üstelik yazılı ve görüntülü basında, bir savaş niteliği kazanan PKK hareketini gizli-açık destekleyen bolca kalem bulunduğu için, gerçeği kavramak iyice zorlaşmıştır.

Bu gelişmeler içinde, en zayıf noktalarımızdan birinin de, Batı karşısındaki eziklikten kurtulamamış olmamız olduğu söylenebilir. Bu psikolojik zaafi etrafıca anlatmaya gerek yoktur. Bütün Osmanlı aydınları, yükselmek için batılılaşmak gerektiğinde söz birliği içindedirler. Ancak Ziya Gökalp ve çevresi ile Âkif ve arkadaşları, kültürümü-

zün millî yapısı ve manevî dinamiklerini koruyarak, yani millî kimliğimizi kaybetmeden çağdaşlaşmak gerektiğini savunmuşlardır. Daha bir derinden yıkılanlar ise, hiçbir millî duyarlık taşımadan, hayatın her alanında onlar gibi olmamız gerektiğini savunuyorlardı. Tanzimat devlet adamları, “devletin tamamîyet-i mülkiyesi”nin, ancak Batılı devletlerin garantisi altında korunabileceğini düşünüyor ve bunun için, Cevdet Paşa’nın ifadesiyle “kuvvet-i kalemiye”lerini kullanıyorlardı. Millî Mücadele batılılara karşı kazanılıp, Cumhuriyet kurulduğu halde, bu psikoloji yenilemedi ve çağdaşlaşmada bütüncü tavır egemen oldu. Bu yüzden de Türk okumuşları, Batı’dan gelen telkin ve tesirler karşısında hiçbir zaman bağımsız ve millî değerlendirmeler yapamadılar. Mozaik yahut farklı etnik grup meselelerinde de böyle oldu; Türk okumuşları kendi tariflerini ortaya koyamadılar ve batıdan gönderilenlerin üstüne oturarak yorumlar yaptılar.

Bu alanışlarda üzüntüyle anılacak bir diğer kesim, Türkçülüğün İmparatorluğumuzu parçaladığı yolundaki propagandaların etkilerini hâlâ üzerlerinden atamamış olanlardır. Bu yüzden, Osmanlıya içtenlikle bağlı oldukları halde, sebeplerle sonuçları birbirine karıştırmakta ayrıca Osmanlının yıkılış sürecindeki görüntüsünü, temel Osmanlı yapısı zannetmektedirler. Bu da, yer yer bölücü kesimlerle benzeri söylemlere düşmelerine yol açmaktadır. Bir kere şunun iyice kavranması gerekir ki, Türk milliyetçiliği fikrinin ortaya çıkışı, Osmanlı kurucu devlet ilkelerinin bozulduğu ve Osmanlı konseptinin ortaya çıktığı zamanlardan çok sonradır. Ve, kurulmak istenen bu yeni yapıyı bozanlar, Türk millicileri değil, gayri müslim reâyâ ve onları destekleyen devletlerdir. Devleti canlandırmak diyen bu kavrama sarılanlar da, millet-i hâkime ve özellikle kan bahası olan Türklerdir. Bunun mümkün olmayacağı, İmparatorluğun parçalanmakta ol-

duğunun anlaşılması zamanlarında da, millet-i hâkime içindeki ilk ayrılıkçılık Türklerden değil, diğer Müslüman unsurlardan geldi. Mademki İmparatorluğu kurtaramıyoruz, bari kendimizi kurtaralım diye millicilik yapmaya başladılar. Türkler millicilik yapmaya başladıkları zamanlarda, isteseler de başka bir şey yapamazlardı; çünkü, Devlet-i Aliyye'nin kuruluşunda olduğu gibi, yıkılışında da bir başlarına kalmışlardı. Ve devleti yeniden kurduklarında, Osmanlının çöküş sürecini değil, sağlıklı zamanlarındaki kurucu ilkesini esas alarak, sadece gayrimüslim toplulukları azınlık olarak kabul etmişlerdi. Bu yüzdendir ki, İngilizlerin bütün gayretlerine rağmen kuruluş yıllarında bir Kürt sorunu yaşanmamıştır. Daha sonraki isyanların ise hikâyesi biraz daha başkadır. Bu gerçekleri iyice bilmek ve propagandaya dayalı hayallerle karıştırmamak zorundayız.

Bölücülük tıpkı 150 yıl önceki gibi geliyor!..

İşte bugün yıkılmak istenen de, bu ilkedir ve yüz elli yıl önce nasıl gelindi ise, yine benzeri yollardan gelmektedir. O gün gayrimüslimler üzerinden oynanan oyunlar, bugün Müslüman toplumun parçalanması şeklinde yürütülmektedir. Pek tutmasa da, bu parçalanmaya Alevileri de katmak için uğraşılmaktadır. Aleviler, dil ve kültüre dayalı millet tarifi içinde yer aldıkları ve kurucu unsur oldukları için, bu gayretlerin daha ileri adımlar atması pek mümkün değildir. Burada yeri gelmişken, bir cümle ile temas edelim ki, Alevilerin tartışılan sorunları, azınlık değil, ancak kamu hizmeti kavramı içinde çözülebilir ve çözülmelidir.

Görülüyor ki, mozaikten başlayan, hamleler azınlıklara gelip dayanmıştır ve çözüm olarak da "Türkiyeli"lik

kavramı sunulmaktadır; *Osmanlılık* yerini Türkiyelilikle değiştirmiştir.

Bu ortamda, ortaya sürülen sorunları Türkiyelilik kavramıyla çözeceklerini zannedenler, Tanzimat büyükleriyle hiçbir şekilde kıyaslanamazlar. Onlar zor altındaydılar ve devleti kurtarmak için bu tür çözüm tekliflerine karşı koymıyorlardı. Şimdikilerin en iyi niyetlileri Osmanlı konseptini düşünenlerdir ki, onlar da cehaletlerini devlete karşı bir silah olarak kullanmaktadırlar. Meselenin bir kelime oyunu olmadığını ve kelime değiştirmekle sorun çözülemeyeceğini ortalama bir Türk'ün anlaması gerekmez mi? Bu kadar kan, bir kelimedenden kurtulmak için mi döküldü? Keşke öyle olsaydı. Ama, kaçılan kelime ile koşulan kelimenin aynı olduğu görülmüyor mu; Türkiye demek Türklerin ülkesi demek değil mi?

*

* *

Peki, sorunun hiç insanî bir boyutu yok mudur, bu açıdan bakılamaz mı? Vardır ve bakılabilir. Ayrıca, bu bakışın devlet ve millet varlığımız için bir tehlikesi de yoktur.

Yirminci yüz yılın başlarından itibaren azınlıkların korunması çalışmaları, Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler kanalıyla yürütülmektedir. Buna şimdi, Avrupa Birliği de eklendi. Teklifler ve telkinler bu kanallardan gelmektedir. Bugün, bu milletlerarası kurumlarda sözü geçen Avrupalı devletlerin sicilleri temiz olsaydı, daha dün ve halen PKK terörünü, gizli açık desteklemiyor olsalardı; konuya biraz daha farklı yaklaşabilirdik. Çünkü, bir teklif yahut telkinin değeri, içeriği kadar da onu söyleyene bağlıdır.

Az veya çok, bağımsız bir kültürü yaşatabilecek düzeyde veya değil; Türk vatandaşlarından isteyen kesimlerin, istedikleri dili konuşmakta, türkü ve oyunlarını yahut mutfaklarını koruma duyarlıklarında hiçbir sorun yaşanmaz ve hiçbir zaman da yaşanmadı. Ancak, bu tarihi arka planı ve PKK terörünü yaşadıkdan sonra, bir kelime değişikliği ile sorunun çözülebileceğine inanacak kadar aptal olmamızı kimse bizden bekleyemez. Mesele kelime değildir; Türk devlet yapısını zorlayanlar ve millet bütünlüğünü açıkça reddedenler ellerini kandan ve silahtan geri çekmiş degillerdir. PKK'nın döktüğü kanların, çektiirdiği acıların hesabı sorulmadan, farklı hiçbir adım atılamaz.

Bütün bu anlattıklarımızın, sözü geçen raporun tartışılmasına gerek olmadığını gösterebileceğini sanıyorum. Şu kadarını söylemekle yetinelim ki, bu rapora imza koyanların duruşu Türk değil!

Millet ve Millî Mukaddeslere Dair

Milliyetçilik

MİLLİYETÇİLİK duygusu, tarihin bütün zamanlarında toplumların yaşadığı bir gerilimdir. Bu gerilimin ortaya çıkışları, tarihî şartlar ve yaşanan toplumsal yapıya göre değişik kimlikler altında olur. Bir dönemde *kavmî asabiyet* olarak görünürken, bir başka dönemde *boy kimliği* altında yahut *siyasi asabiyet* olarak görünür. On dokuzuncu yüz yılda ise, toplumların aldığı yeni biçim ve teşkilatlanmalara uygun olarak milliyetçilik yani *millet asabiyeti* olarak göründü. Her toplumun tarihî macerası, yapısı ve gelişmesi farklı olduğu için, millî asabiyetin gelişmesi ve tezahürleri de farklı olabilir.

Türk milletinin eski çağlarında boy kimliği baskındır. Bir boy diğerlerini egemenliği altına alıp, devlet olduğu zaman ortak bir siyasi gerilim oluşmaya başlar. İslamiyet'in kabulünden sonra boy yanında *dinî kimlik* de ağırlık kazanmış ve uzun yüz yıllar boyunca Türk toplulukları

kendilerini, içinde bulunulan duruma göre değişmekle birlikte, genel olarak Müslüman olarak algılamışlardır. Batılılar karşısında Müslüman, Hacca gittiği zaman Türk yahut Türkmén, Anadolu'da iken boy adıyla kimliğini ifade etmiştir. İslâm kültüründe devletin de bu ilke üzerine yani Müslim-gayrimüslim ayırımına göre yapılması Müslüman kimlik algılamasını kuvvetlendirmiş ve yaygınlaştırmıştır. Bütün İmparatorluk hayatımız boyunca biz kendimizi bu kimlikle yani Müslüman olarak algılamışızdır. Ancak Devlet-i Aliyye'nin gayrimüslim unsurlarının ayrılmalarından sonra, Müslüman unsurların da çözülüp, kendi başlarının derdine düşmeye başlamalarından sonradır ki, tek başına kalan bu unsur kendisini Türk adıyla algılamaya başlamıştır. Bu vakitlerden itibaren de asabiyeti *milliyetçilik* olarak ortaya çıkmıştır.

Bir süredir dünyamızın yaşamakta olduğu küreselleşme gelişmelerinin bu duyguyu köreltmeye çalıştığı kesin ise de, ne köreltebilmiş, ne de yeni bir tezahürüne imkân hazırlayabilmiştir. Dünya çapında çevrecilik duyarlıkları artmış olmakla birlikte, mesela bir *küresel asabiyet*'ten söz etmek mümkün görülmemektedir. Millî gerilimler, bütün milletlerarası ve milletler üstü kurumlaşmalara rağmen hâkim tavırlar olarak devam etmektedir. Ancak, değişik milletlerdeki tezahürleri farklı olmaktadır. Bu da doğaldır; sömürgecilikten kurtulmaya çalışan bir halkın milliyetçiliği ile Avrupalı bir devletin yahut imparatorluktan millî devlete geçen bir milletin gerilim renkleri elbette farklı olacaktır.

Milliyetçilik duygusunun gereği, milliyetçi düşüncelerdir. Bu duyguları taşıyan toplumlar siyasi ve toplumsal yapılarını yani kültürel oluşumlarını bu duygulara göre şekillendirmeye çalışırlar. Özel bir millî kimlik duyarlığına sahip olurlar ve hayatı o duyarlıklar çevresinde düzenlemek milliyetçilik duygusunun doğal bir icabı olur.

Millî devlet konumuna gelmiş yani tek bir milletin egemenliğine dayalı siyasi yapılanmasını sağlamış devletlerde sağlıklı olan durum, yukarıda işaret ettiğimiz gibi olur. Yani bütün hayat, bu duyarlıklar çevresinde düzenlenir. Bu toplumlarda milliyetçilik duygusu millî kimlik ve kültürün yüceltilmesi yönünde olduğundan yumuşak ve kapalıdır; üçüncü kişileri yahut ötekileri rahatsız edecek bir görüntüsü yoktur.

Geçtiğimiz yüz yılda parlayan sakatlıklarına rağmen, Avrupa ülkelerindeki milliyetçiliğin durumu, yaklaşık olarak yukarıda ifade edildiği gibidir. Yani *bu ülkelerde milliyetçilik çok konuşulmayan, tartışılmayan fakat bütün kamu hayatına hâkim olan bir davranış ve tutum ilkesidir. Tek bir kültür çevresi oluşturan bir milletin egemenliğine dayanan millî devletlerin doğal durumu budur.*

Bizde, imparatorluktan yani çok kültür merkezli bir egemenlikten millî devlete yani tek milletin egemenliğine geçildiğinde, Batıdakine benzer bir doğal gelişme yaşanmamıştır. Yani, millî kültür ve kimlik duyarlıkları tüm kamu hayatının hakim ilkesi olamamıştır. Bilindiği gibi, Devlet-i Aliyye Osmanoğlunun egemenliğine dayanan, siyasi hakların sadece Müslümanlara tahsis edildiği bir devlet iken, Tanzimat'la başlayan bir süreç içinde, siyasi haklarda Müslim-gayrimüslim eşitliğinin sağlandığı ve Osmanlı Meclis-i Meb'usanının, Hakanın egemenliğine ortak olduğu bir imparatorluk yapısına geçilmişti. Bu yapının parçalanmasıyla da Türkiye Cumhuriyeti millîdevlet olarak doğmuştu. Ancak yüz yıldır içinde bulunan avrupalılaştırmak yahut çağdaşlaşmak anlayışındaki bazı farklılıklar, milliyetçiliğin kuvvetli bir söylem olarak devam etmesine rağmen, hayata hâkim bir ilke haline gelmesine engel olmuştur. Şöyle ki, milliyetçilik doğal olarak millî kimlik ve kültürün yabancı kimlik ve kültürler

karşısında korunması ve farklılıklarının devamını ister. Halbuki, Cumhuriyetten sonraki kültür politikalarında, milliyetçilik de bir ilke olarak var olmasına rağmen, toplumun yaşama tarzı ve değerleri batılılaştırılmak istenmiş ve bunun için hukukî zorlamalara başvurulmuştur. Yani bu değişimler doğal kültür değişimleri şeklinde değil, zoraki kültür değişimleri biçiminde gerçekleştirilmiştir. Ziya Gökalp bir anlamda böyle bir gelişmeyi engellemek için kültür- medeniyet ayırımına gitmişti. Cumhuriyet sonrası kültür gelişmelerinde, Gökalp'in harsın (yani millî kültürün) halktan, medeniyetin ise Avrupa' dan alınacağı yolundaki düşüncelerine tamamen aykırı bir çizgi izlenmiştir. Bu tutum, Gökalp'in fikirlerine bağlı milliyetçiler kadar, Batının sadece tekniğini alalım diyen İslamcı aydınlara da aykırı düşmüştür.

Türk milliyetçilerinin istediği, Batıda olduğu gibi, milli asabiyetin bütün kamuya egemen olması, belirleyici olması idi. Halbuki devlet milliyetçiliğin sözüne sahip çıktığı halde, içeriğini yani millî kültür ve kimliği, tamamen aykırı bir yönde avrupalılaştırarak yeniden kurmaya çalışıyordu. Sözgelimi, milliyetçi nutuklar çeken devlet adamları, bütün eğitim sisteminden Türk müziğini çıkarıyorlardı. Millî kültür muhtevalarının kazandırılmadığı bir eğitim de, doğal olarak temelsiz bir milliyetçilik söylemi halinde kalıyordu. Millî kültür ve kimliğimizin temel muhtevalarından olarak din ve dil konusunda da aynı çelişki sürdürülüyordu. Uydurmacılık denilen bir aşırılıkla, Türk dili milli-tarihî içeriğinden koparılarak yeniden kurulmaya yani dil, avrupalılaştırmanın bir aracı olarak kullanılmaya çalışılıyordu. Bu durumda milliyetçilik sırf sözde kalan kuru bir soy asabiyetine dönüşüyor ve Türk milletinin kültürel birikiminde yeri olmayan bu anlayış hiç bir toplumsal dinamizme kaynaklık edemiyordu.

Gökalp'te milliyetçilik bir kültür ve kimlik duyarlığı idi ve sonraki nesillerde de yerleşmişti. İslâmcı* diye nitelenen aydınlar da, değişik ifadelerle aynı muhtevayı savunuyorlardı. Avrupalı toplumlarda da -hastalıklı çıkışları hâriç tutulursa- milliyetçilik bir kültür meselesi ve ilkesi olarak hakimdi.

Türk toplumu uzun yıllar bu çelişkiyi yaşadı. Sağdaki siyasi hareketlerin hemen hepsi, bir ölçüde bu çelişkiyi çözmek için ortaya çıktılar. Türk milliyetçileri de, Cumhuriyetin ilk dönemlerinden itibaren devletle sürekli çekişme halinde oldular ve bu çelişkiyi anlatmaya çalıştılar; millî bir devletin, kültürün her alanında Türk gibi davranması, Türk üslûbunu kurması ve kollaması gerektiğini savundular.

İşte, kısaca dokunduğumuz bu gelişmeler sebebiyle, Türkiye'de milliyetçilik sürekli konuşulan, tartışılan bir sorun halinde gelişti; hayata hâkim kılınamadı. Geçen süre içinde büyük mesafeler alınabilmiş, millî tutum ve davranışlar artık siyasi bir gösterge olmaktan çıkmışsa da, tartışmalar bitmiş değildir. Yakın bir gelecekte milliyetçiliğin tartışılan bir sorun olmaktan tamamen çıkacağını ve toplum hayatına hâkim bir ilke düzeyine yükseleceğini görebileceğimizi umuyorum.

*

**

* İslâmcı aydınlar derken, 1960'lardan sonra ortaya çıkan ve tercüme eserlerle beslenen, özellikle siyasi İslâmcı olarak nitelenen kesimleri kastetmiyorum. İşaret ettiklerim, Sait Halim Paşa, Bediüzzaman ve Mehmet Âkif gibiler ve onların takipçileridir.

Her toplumun tarihî gelişme sürecinin ve güncel sorunlarının farklı olduğuna işaret etmiştik. Bugün Avrupa ülkelerinin milliyetçilik sorunları, daha çok ülkelerindeki yabancı işçiler ve göçmenlere karşı takınılan tutumlarda ortaya çıkmaktadır. Yer yer ve zaman zaman azgınlaşan yabancı düşmanlıkları, milliyetçilik olarak tartışılmaktadır. Nasyonalizmin bu ülkelerdeki güncel tezahürleri bu tür düşmanlıklar ve aşırılıklar şeklinde olduğu gibi, geçmişlerinde yaşadıkları nasyonalist sakatlıklar da, bu kavramın çok ve sempatiyle kullanılmasını engellemektedir; bu tabire soğuk durulmaktadır. Emelleri ve içeriği itibariyle farklılaşmış olsa da, Avrupa'da yaşanan Nasyonal Sosyalizm ve Faşizm, nasyonalizmin birer sapması olarak ortaya çıkmış ve bu ülkelere büyük acılar çektirmiştir. Bir yanıyla da, günah keçisi haline getirilen ve sürekli horlanan bu kavramlar, bu yüzden de gün ışığında fazla konuşulmamaktadır.

Millî Kimliğin İdraki – Mefkûre

Başlangıçta millî duygunun toplumun bir gerilimi olduğunu söylemiştik. Bu gerilim, toplumun muhtelif çağlarında değişik kimlikler olarak idrak edilir. Kabile çağ ve yapısında boy gerilimi, ümmet çağında ümmet gerilimi ve millet çağında da millî gerilim... Bütün bu farklı kimliklerin aynı anda birlikte bulunmaları gibi, bu gerilimler de birbirini yok etmeden iç içe bulunabilir, yaşanabilirler.

Toplumlar bu kültürel evreleri fiilen yaşarlar ama, her zaman farkında olmayabilirler. Tarihî konumunu algılamak, ayrı bir toplumsal psikolojik olaydır. Kültürel oluşumlar ağır ağır ve uzun dönemler içinde gerçekleşirler. Bu oluşumlar üzerine toplum şuûru ise daha sonra oluşur ki, bu kendini algılama haline *kimlik şuûru* yahut *sübjektif millî* kimlik diyoruz.

Büyük düşünürümüz Ziya Gökalp, toplumların kendi benliklerini algılaması, millî kimliklerinin farkına varması halini “*mefkûre*” olarak isimlendiriyordu. O’na göre, büyük felaket ve buhran dönemlerinde yapılan coşkulu büyük toplantılarda, fertler kendi benliklerini unutarak, toplumun benliği ile bütünleşirler. O coşku içindeki ferdi benliklerin oluşturduğu, ancak, onların toplamından ibaret olmayan, ayrı bir varlığı olan bir *toplum beni* doğar. Bu, toplumun ruhudur. Kişiler kendilerini bu bütün içinde, kişisel kaygılarından kurtulmuş olarak coşkun ve huzurlu bulurlar. Bu “*mefkûre*”dir. O anda, insanlar içinde yaşadıkları toplumun o çağdaki varlığını bütün olarak duyumsar ve onunla bütünleşirler. Bu, toplumun kendi millî kimliğini duyumsamasıdır; “Ben Türk’üm...”

Gökalp diyor ki, Trablus ve Balkan savaşlarının getirdiği ağır felâket dönemlerinde yapılan bu tür coşkulu toplantılarda insanlar kendi millet varlığını hissetti; onun varlığında eridi ve Türk olduğunun farkına vardı. Yani Türklük mefkûresi doğdu. İnsanlar ve toplum bundan böyle yönünü ve ışığını bu mefkûreden alacaktır. Aslında Türk milleti üç-dört bin yıldan beri zaten vardı; kültürel bir muhteva olarak sürekli bir değişim ve gelişme halinde idi. Mefkûre yeni bir millet yaratmadı; ama, insanlar onunla üç-dört bin yıllık kültürel oluşumun o günkü durum ve konumunu yeniden algıladılar ve isimlendirdiler. Onun, sarhoş eden heyecanlarını yaşadılar, onun varlığında benliklerini kaybettiler...

*

**

Bu noktada, güncelliğini yitirmemiş bir olayla ilgili yorumlar yaparak düşüncemizi sürdürebiliriz. Birkaç kendini bilmez Türk bayrağına hakaret etmesi üzerine,

yurdun her yanında uzun süreli tepkiler oldu; kalabalıklar yürüdü, toplantılar yapılarak bu hareket kınandı.

Millî meseleler karşısında duyarsızlaşmayı kahramanlık sanan bazı kesimlerin, çok açık olmasa da, bu tepkileri hoş karşılamadıklarını, birkaç kendini bilmez bayrağa saldırısının korkulacak bir sorun oluşturmadığını ih-sas eden yazılar yazıp, beyanatlar verdiler. Coşku ve öf-keyle yürüyen kalabalıklar ise, bayrağa el sürdürtmeyiz diye haykırdılar.

Eğer bir ülkede millî mukaddeslere tecavüzler bayrağa kadar uzanmışsa, burada millî varlığa karşı bir tehdit algılaması kuruntu değil gerçekçi bir duyuştur. Çok küçük de olsa, sivilce eğer daha derinlerdeki bir sorunun göstergesi ise, tehdit algılaması sağlıklıdır. Türkiye'deki olay da böyledir. Eğer bu tepkiler olmasaydı, o zaman toplumu-muzun sağlığından, millî duyarlıklarından kuşku duyma-mız gerekecekti. Çünkü, biliyoruz ki, bayrağı aşağılama-ya çalışan iki çocuk, iki çocuk değil, millî bütünlüğümüzü tehdit eden bazı gelişmelerin sivilceleridir. Nitekim, bu tür niyetlerini, Türkiye'nin özgürlük ortamında sözle ve çok daha açık biçimlerde söyleyenler de olduğu gibi, kah-pe kurşunlarıyla şehitlerimizin naaşlarını evlerine gönde-renlerin de henüz sonu gelmemiştir.

Bu durumlara rağmen, toplumumuzun tepkisini kor-ku olarak, millî varlık ve birliğine yönelmiş bir tehdit kar-şısındaki korku olarak görmek yanlıştır. Türk toplumu, bu tür tehditler karşısında varlığını tehlikede görmeyecek kadar güçlüdür ve gücünün farkındadır. Bugün, devlet olarak da, toplum olarak da benzeri hiçbir patirtinin kor-ku yaratamayacağı bir düzeyde olduğumuz açıktır. Yuka-rıda adı geçen aymazlar topluluğu, benzeri millî duyar-lıkların hemen hepsini korku olarak nitelemek ve bunun paranoya noktalarına ulaştığını söylemek temayülünde-dirler. Aslında onlar, millî duyarlıkları törpülemek gayre-

tindedirler; hoşlanmadıkları şey bu hassasiyetlerdir; bunu biliyoruz. Çünkü, en hafifinden beynelmilecidirler ve küresel bir kültürden yanadırlar; millî duyarlığın her tür-lüsü onlara batar.

Biz yine de, korku ile millî duyarlık arasındaki farka tarihî hatırlatmalarla işaret edelim. Korku, ümidi yıkan, hareket kabiliyetini öldüren bir tehdit algılamasıdır. İster gerçekçi, isterse gerçeğe dayanmayan paranoya halinde olsun, korku insan ferdini de, toplum birimini de tüketir; bencil, sevgisiz, yaratıcılıktan uzak kılar.

İnsanların da, toplumların da bu tür felâket anları olur. Böyle zamanlarda onlara yeni bir iman hamlesi, bir ümit ışığı gerekir; korkuyu yenip üzerlerinden atmaları gerekir; yenersen zafer onun olacak, yenilirse bitecektir. Çünkü her şey, bütün hayat başarıları önce imanla, kendine güvenle başlar; onu kaybeden dünyasını kaybeder.

İşte Âkif'in o iman haykırışı böyle bir zamanda yükselmişti:

Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak!

O zaman hangi zamandı? Halide Edip anlatıyor: Millî Mücadele yıllarında Ankara'da, bugünkü Metooroloji tesislerinin bulunduğu yerdeki binada, bir salonu bez perde ile bölmüşler, bir tarafı Halide Edip hanımın çalışma odası, biraz daha genişçe olan öbür yanı ise genel kurmay karargâhı. Evet, yanlış okumadınız; Yunan ordusu ile karşılaşacak olan Türk ordusunun genel kurmay karargâhı! Bir gün, Halide Edip kendi bölmesinde çalışırken, gelip geçen subayların tedirgin, sıkıntılı halleri dikkatini çeker. O sırada Mustafa Kemal Paşa içeri girer. Halide hanım, "Paşam der, bu çocukların tuhaf, sıkıntılı bir halleri var; sanki bana bir şey söylemek istiyorlar gibi?" Türk ordularının başkomutanı gülümser, "Evet Halide hanım. Ço-

cuklar bir emir yazacaklar fakat daktiloları yok. Seninkini ödünç isteyecekler, utanıyorlar...”

İşte Âkif o günlerde orduyu/milleti bu sesle silkeledi:

Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak!

Yine o günlerde idi; tekâlif-i milliye kanunu henüz çıkmamıştı. Meclis ve hükûmet başkanı Mustafa Kemal Paşa, milletvekillerinden Behçet beyi Maliye Bakanlığına getirir. Odada, diğer birkaç arkadaşı ile oturmaktadırlar. Behçet bey ellerini ovuşturarak yalvarmaya başlar: “Aman paşa hazretleri, ben maliyecilikten hiç anlamam. Esasen kasada da beş para yok; beni bağışlayın...” Kemal Paşa gülmüser: “Behçet bey seni zaten bunun için Maliye Bakanı yapıyorum. Hazinesinde beş para olmayan bir maliyeyi bu işten anlayan insanlar yönetemez...” Sonra hep birlikte, birkaç kere borç aldıkları Samanpazarı’ındaki Yahudi eczacıdan bir kere daha borç istemek üzere Maliye Bakanını göndermeye karar verirler...

İşte o günlerde o kutlu ses yükseldi:

Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak!

*

**

Evet, korkmuyoruz. Ancak, millî duyarlıklarımızı korumaya ve onları zaman zaman tazelemeye her toplum gibi bizim de ihtiyacımız var. Bu yüzden keşke o kalabalıklar daha görkemli olsaydı; keşke daha coşkun ve daha gür sesli olsaydı. Millî iman daha yaygın ve daha derinden bir kez daha tazelenseydi. Buna, ayakta kalmak isteyen her toplumun her zaman ihtiyacı olacaktır.

Ziya Gökalp diyor ki, zaman geçtikçe mefkûre soğumaya döner; millî gerilimin gücü kaybolur. Tarihî bazı yerlerin kutsanması, millî bayramlar, özel anma günleri bu soğumayı önlemek, gerilimi yükseltmek içindir. Bu yollardan heyecanlar daima uyarmalı ki, kimlik idraki kaybolmasın, toplumun gerilimi düşmesin.

Bizde millî bayramlar, yukarıda dokunduğumuz Batılılaşma gayretlerine âlet edildiği, bu ayrışmanın doğurduğu zihnî yarılmanın hizmetine koşulmak istendiği için giderek bütün heyecanını yitirmiş, kuru törenlere dönüşmüştür. Bu törenleri vesile ederek, halkı yönetenlerimiz halka, benzeri konularda göz dağı vermeyi hiç ihmal etmezler. Ve halkla bütünleşmenin yollarını arayacağına, onunla alay edercesine 19 Mayıs törenlerine kızları kısa eteklerle ve Harp Okulu öğrencilerini bale öğrencisi kızlarla dans ettirerek sahalara çıkardılar. Bu kuru gösteriler seyircisiz kaldı. Elbetteki Gökalp'in sözünü ettiği bayramlar bu bayramlar değildi. Sözünü ettiği aydınlar, halka sırtını dönmüş, ona nispet eden bu coşkuz, bencil insanlar değildi ve halk da içine kapanmış bu halk değildi. Onun düşündüğü aydınlar halka giden, onunla omuz omuza, yürek yüreğe coşan gönüldaş insanlardı. Ama kaybettik. Bayramlarımız millî idraki, millî imanı tazelemekten uzak yabancılaşmalara dönüştü.

Fakat, son yıllarda halkımızın kendiliğinden ve şaşırıcı bir diriliş hamlesine şahit oluyoruz. Bayramlarımızı kaybettik; bayramlarda kimliğimizi, benliğimizi coşkun heyecanlarla duyamıyor, yenilenemiyoruz. Ama, halkımızın birden bire Çanakkale'yi keşfettiğini gördük. Birkaç yıldır, yurdumuzun her yanından çığ gibi kopan insanlar Gelibolu'ya akıyor; tarihi tatlı/hüzünlü coşkunluklarla yaşayarak, Çanakkale sırtlarını adım adım geziyor ve kendini yeniden buluyor, Türk kimliğini yeniden inşa ediyor. Daha önce de işaret edilen milliyetsizler, Çanakkale Anıt-

kabir'in, Cumhuriyet bayramlarının yerine ikame edilmek isteniyor diye şikâyetlerde bulundular. Belki onların kışkırtmak istedikleri anlamda değildi, ama gerçekten de millet, bayramlarda bulamadığını Çanakkale'de yaratıyordu. Mehmed Niyazi'nin *Çanakkale Mahşeri* görülmedik baskı rakamlarına ulaşıyordu. Millet kendi iman tazelenmesini, kendi idrak yenilemesini, kendi gerilim artışını kendi bulduğu yoldan ve sözde aydınlarının yol göstericiliği olmadan kendisi gerçekleştiriyordu. Bu, ilahî bir oluşturdur...

Birkaç yıldır Sarıkamış cephesinde de aynı heyecanlar yaşanmaya başladı. İşte millet budur...Okumuşlarını kaybetse de, ışığını kaybetmeyen, suyun yolunu bulması gibi tarihî yatağını, kiblesini kaybetmeden bulan büyük millet dediğimiz budur! Ziya Gökalp Türk milletinin Trablus ve Balkan savaşları gibi tarihî acıların yarattığı gerilimler üzerine benliğini idrak ettiğini söylüyordu. İşte şimdi yeniden zaferler ve acılarla dolu o kutlu günlerin heyecanı ile idrakini tazeliyor ve kendi benliğini yeniden kuruyor...

Millî Benliğin Eğitimi

Gökalp çizgisinde devam edersek, insanların olduğu gibi milletlerin de benlikleri vardır. *Ben*, insanın yapıp etmelerinin güç kaynağıdır; esasta yönsüz ve niteliksizdir, hiçbir değer yargısı ile yüklü olmayan bir enerji kaynağıdır. İnsan, bütün canlılarda var olan *ben*'i eğitmekle diğerlerinden ayrılır ve insanlığını bu yoldan kazanır. Eğer beni olmasaydı ayakta kalması, her hangi bir başarı için kendinde güç bulması mümkün olmayacaktı. Nitekim, ağır depresyonlarla benliği çöküntüye uğrayan insanlar bütün hayat neşelerini ve eylem güçlerini kaybederek, sadece fizyolojik varlıklarını sürdürebilirler.

Benlik eğitilerek insanlık kazanılır dedik; eğer bu eğitim verilmezse, bu sefer de, kendini ve çevresini tahribe dönük bir başıboş enerji kaynağı halini alır; bencil, nankör, inkârcı, sevgisiz ve zâlim bir güç olur. İnsanın insanlığını bulması ve yücelmesi *ben*'in eğitimi ile başladığı gibi, aşağıların aşağısına düşmesi, hayvandan beter olması da eğitimsizliğinden gelir.

Ana kucağında başlayan, yaygın ve örgün eğitimde sosyalleşme olarak devam eden eğitim süreci ferde, içinde yaşadığı toplumun kültürel-ahlakî değerlerini, zihniyet ve davranış biçimlerini kazandırır. Böylece, benliğin taşıdığı enerji eğitilip, yönlendirilmiş olur; kendisine ve çevresine zarar veren bir halden, kendi yücelmesi ve toplumun yükselmesi yönünde yaratıcı hamlelere yönelir. Bütün ferdî ve toplumsal yaratışlar, ilerlemeler, sanat ve fikir hareketleri bu eğitimin eseridir. Örnek olarak 120 voltluk bir elektrik enerjisini düşünebiliriz: Bu enerjiyi çıplak bir kabloda başı boş bırakmak yerine, kapalı devre ile bir lambaya bağlarsanız, çevresini aydınlatan bir ışık elde edersiniz. İnsanın eğitilmesi de, kişisel geriliminin kablolarla alınarak, toplumun gösterdiği hedeflere ve kişiliğinin yücelmesine yöneltmesi demektir.

Toplumsal gerilimin de eğitilmesi ve millî kültür hedeflerine yöneltilmesi gerekir. Bu eğitim, toplumun millî kültür çerçevesinde anlayış ve davranış düzeyinin yükseltilmesi, millî-kültürel hedeflerin şuûrla kavranabilmesi ve izlenebilmesidir. Fert toplumsallaşırken toplumun zihniyet ve değerlerini aldığı gibi, kişisel gelişmesindeki başarılarıyla da toplumun zihniyet ve değerlerine katkıda bulunur. Bu iki yönlü etkileşim ile fert ve toplumun kültür düzeyi yükselir; fert yücelir, toplum medenîleşir.

Eğer bu eğitim başarılamazsa, toplumsal düzeyde en azından bir enerji kaybı olacaktır. Ayrıca, tehlikeli ve kendi varlığını da tehdit edebilen yataklara kayması da her

zaman mümkündür. Afrika'da kabileler arasındaki korkunç kıyımlarda, eğitilmemiş bir hayat enerjisinin nasıl vahşete dönüştüğünü görüyoruz.

Millî kültür eğitimini iyi alamamış bir toplumsal benlik daima yanılmaya ve özellikle de yanıltılmaya açıktır. İletişim imkânlarının bu kadar zengin ve yoğun olduğu günümüz toplumlarında bu tehlike her zaman vardır. Zorunlu da olsa, açık toplum olmanın getirdiği benzeri tehditler, güçlü bir millî benlik eğitimi ile karşılanabilir.

İnsanın nefsi gibi günümüz propagandasının da o kadar çok ve akla gelmez oyun ve aldatmacaları vardır ki, bunları fark edebilmek kolay değildir. Eğitim düzeyi düşük bir toplum, ilk bakışta kavranamayan bir takım çelişkileri de uzun süre yaşayabilir. Bayrak çevresinde bir örnek verelim: Bayrak millî mukaddeslerin simgesi olduğu için kutsaldır; yani bizatihi değil, delâleti itibariyle kutsaldır. Bayrak, toplumun bağımsızlığının, devletinin ve tüm mukaddeslerinin simgesidir; bizatihi kutsal olan bu değerlerdir. Şimdi, bir toplumun bağımsızlığı elinden alındığı yahut çiğnendiği halde toplum bir tepki vermiyor da, bayrağına hakaret edildiği zaman ayağa kalkıyorsa, bu tepkide bir terslik var demektir. Daha doğrusu, o toplumun eğitiminde derin bir zaaf var demektir. Çünkü, bizatihi kutsal olan bağımsızlıktır; bayrak onun simgesi olduğu için kutsal kabul edilmiştir. Aslına ilgisiz kalıp simgesine sahip çıkmak sağlıklı bir davranış değildir.

Kolay kavranılması için karşılaşılmaması zor, sivri bir örnek seçtim. Ancak, günlük hayata geldiğimizde benzer çağrışımlar yapacak çok örnekler bulabiliriz Mesela Türk dili, Türk kimliğinin ana sütunudur; millî mukaddeslerimizin başında gelir. Ama, bayrak konusunda yürüyen kalabalıklarda, Türkçe'nin eğitim dili olmaktan çıkartılması yahut yabancı tesirlerle kirletilmesi konusunda aynı duyarlılığı göremiyoruz. Gerçi bayrak bir değil bütün mukad-

deslerimizin simgesidir ama, dil de bizatihi kutsal olandır. Şimdi, millî değerlerimiz konusundaki duyarsızlıklarımızı sıralamak uzun olabilir. Ama, bu değerlerin asılduklarını, millî duyarlığı doğrudan gerektirdiklerini bir kere daha hatırlatarak birkaç örnek verelim:

Geçen yıl, bir televizyon ekibi, Topkapı Sarayının demir yolu tarafındaki uçuk kapılarından birinden girerek, hemen hemen Sarayın merkezine kadar ilerledi. Bizim değil, yer yüzünün tek olan bu tarihî değeri karşısındaki ilgisizlik izleyicilerin kanını dondurdu. Süleymaniye'nin çevresindeki tarihî doku her gün yeni bir yangın yahut yıkımla yok oluyor. Sur içindeki bütün tarihî mekânların durumu pek farklı değil. Şimdi, Türk tarihine hakaret edenlerin üstüne yürüyüp, tarihimizin bu bulunmaz yadigarlarının çöküşüne sessiz kalmak, sağlıklı değildir.

Mimarî ve şehircilikte seleyi çoktan suya vermiş gibiyiz; hiçbir millî üslûp denemesi yok. Hiçbir belediyenin, yapılaşmada millî üslûp denemelerini destekleyip, teşvik ettiğine dair bir şey duymadık. Musikimiz karanlık yıllarını atlattıktan sonra da, hâlâ millî eğitimimizde olması gereken yerini alamadı.

Daha bir çoklarını toplum hayatımızdan sayabileceğimiz benzeri dikkat ve duyarlıkların devlet hayatımıza ve toplumumuza hâkim olduğu gün, çağdaş ve olması gereken bir milliyetçilik düzeyine ulaşmış olacağız. Bu durumda artık milliyetçiliğı yüksek sesle konuşmasak da olur. Çünkü o, hayata hâkim bir ilke haline gelmiş demektir.

Millî Kimlik, Kişilik ve Türk Karakteri Üzerine

Millî Kimlik ve Kişilik

MİLLÎ kimlik, bir millete mensubiyetin özellikleridir; o kişiyi, başka milletlere mensup olanlardan ayıran, onu farklılaştıran kültürel özelliklerdir; dil, din, müzik v.b. İlk bakışta kavranabilen bu özelliklere *nesnel kimlik* diyoruz. Bu özelliklerden bir veya bir kaçını gördüğümüzde, o insanın milliyetini/kimliğini anlarız ve ona göre davranırız. Bu yüzden Prof. Cengiz Güleç güzel bir benzetme ile, millî kimliğimizin yabancılar için bir deniz feneri, bizim içinse pusula olduğunu söylemiştir. Bu anlamda millî kimlik, millî kültürle örtüşür; bir milletin millî kültürü o milletin millî kimliğini oluşturur. Burada tartışılacak tek sorun, millet bireylerinin o kimliğe/kültüre ne ölçüde sahip olabildikleri, onu ne kadar temsil edebildikleridir. Bunu irdelemeyi daha sonraya bırakarak, kültürel açılışlar hakkında kısa dokunuşlar yapalım.

Kültür, maddesi ve üslûbu ile, bir iman sistemi çevresinde oluşan hayattır. Her türlü insan başarıları kültüre dahildir. “Kültür, insanın doğaya kattıklarıdır” ifadesi, bu açıdan yapılmış en güzel tariftir.

Oluşan her kültürün hayat çevresi / maddesi ve inanç sistemi, diğer kültürlerden şu veya bu ölçüde farklı olacağından, bütün kültürler özgün olmak zorundadır. Ortak doğa-iklim şartlarına, ortak geçim tarzlarına yahut ortak inanç yapılarına -din gibi- sahip olmak, kültürleri belirli ölçülerde benzeştirirse de, hiçbir zaman aynı kılmaz. Ortak geçim şartları içinde farklı üslûplar kurulabilir, yine ortak inanç sisteminin hayata geçirilmesinde yani kültürleşmesinde değişik biçimler ortaya çıkabilir. Ayrıca, hayatın bir inanç sistemi çevresinde oluşturulmasından söz ederken, bu sistemin, hayatın bütününe kapsayan geniş bir kavram olarak kullanıldığı düşünülmelidir. Allah’a imandan başlayıp, yaşayan hurafelere, toplumsal kurumlara, devlete, kanunlara, beşerî ilişkiler düzenine, kültürün değer sıkalasına kadar uzayan bir inanç/ güven sistemi anlaşılmalıdır. Bu durumda, her toplumdaki ağırlığı farklı olmakla birlikte, ‘din’ de bu inanç sistemi içindedir. Bu yüzden, sisteme *millî iman* yahut *kültürel iman* diyoruz.

Sonuç olarak, her kültürün özgünlüğünün, onun varlık yapısından doğan bir zorunluluk olduğunu söyleyebiliriz.

Hayatın maddesi sürekli olarak değişeceğinden, kültürün de bu değişmelerle değişmesi doğaldır. Ancak, kültürün inanç sistemi güçlü olduğu sürece, bu değişmeler kültürün üslûp bütünlüğünü bozmadan oluşur ve bir yabancılaşmaya yol açmaz. Kültürün yaratıcı dönemlerinde

- imanın ateşli zamanları – hayatın maddesinin sürekli değişmesi, kültürel inancın yönlendirme ve denetiminde olur; değişme kolayca özüksenerek üslûba katılır ve gelişme sağlanmış olur. Bu, kültürün sürekli yenilenmesi yani çağdaş kalması demektir. Hayatın maddesinin değişmesi ile – mesela yeni teknik gelişmeler – kültür de bu değişmenin imkân ve icaplarına göre kendini yeniler; işlev ve biçim değişiklikleri yapar ki, çağdaşlık dediğimiz durum budur. Her hangi bir toplumsal kurum veya kuruluşun yeni gelişen teknik imkânlardan yararlanarak ve değişen ihtiyaçları dikkate alarak, kendini işlev ve organizasyon açısından yeniden düzenlemesi, yenilenmedir; çağdaşlaşmadır. Diri, yaratıcı bir kültür, toplumdaki değişimleri, beliren ihtiyaç ve imkânları gözetleyen ve buna göre kendisini yenileme gücü olan kültürdür. Kültürün hangi alanında olursa olsun, bu tür yenilenmeler, hiçbir sorun çıkarmadan kurumların işleyişini rahatlatır, muhtemel sorunları önler ve aynı zamanda toplumun kültürel / millî inancını pekiştirir; toplumun kendine ve kurumlarına olan inancı güçlenir. Bu gelişmeler, başta da söylediğimiz gibi, kültürün üslûbunu da bozmaz; yeni renk ve edalarla onun gelişmesini ve zenginleşmesini sağlar. Devam ederek değişmek yahut değişerek devam etmek dediğimiz süreç böyle işler.

Dikkat edileceği gibi, iman sistemini sabit farzederek yorum yapmaktayız. Halbuki bu sistem de değişir; ancak, çeşitli hayat alanlarında farklı hızlarda olmak üzere, daha uzun zaman süreçlerinde değişir. Devlet kurumlarına, ticaret kuruluşlarına, kişisel ilişkilere ait güven duyguları, kendi aralarında farklı da olsa, daha kısa dönemlerde değişebilir; fakat, din ve varlık hakkındaki temel dünya görüşüne ait inançlar, bakış açıları çok daha uzun sürelerde ve çok az değişirler. Bu değişmelerde, ki bir kesimi hiç değişmez, sadece algılama gücümüz değişir, kül-

türde herhangi bir sorun yahut üslup bozulması yaşanmaz.

Toplumun iman yapısından doğan sorunlar, değişmeden değil, inancın gücünü kaybetmesinden /soğumadan kaynaklanır. İnançlar zayıfladıkça kültürün yaratıcılığı kaybolur ve kendini yenileyemez; belirli bir dönemdeki işlev ve biçimlere takılı kalır; donuklaşır ve giderek katılaşır. Bu durum, giderek çağdaşıktan uzaklaşma ve her türlü sorunun çözülemeyen birikimine yol açar.

Bu süreçlerde egemen olan bir mekanizmaya önemle dikkat çekmeliyiz. Gerek bireysel, gerekse toplumsal düzeyde inançla eylem arasında, onsuz olunmaz bir ilişki vardır. Her eylem – ne kadar basit olursa olsun- belli bir inanca dayanır. Günlük hayatımızda biz bunu, fark etmeden yahut düşünmeden yaşarız; oturduğumuz evin tavanının çökmeyeceğine inandığımız için orada yatarız; kırmızı ışıkta arabaların duracağına inandığımız için caddeyi karşıya geçeriz, ilah... Gerçekte biz bunların hiç birinin bilgisine sahip değilizdir; ama, aldığımız eğitim ve hayat deneyimlerimiz, bir takım toplumsal teşkilatlanma ve düzenlemeler bizi bunlara inandırmıştır. Ve, eylem inançlarımıza uygun gerçekleştikçe, inancımız beslenir; güçlenen inancımız da eylemlerimizi kendi değer ve ölçülerine göre daha kolay ve güzel yönlendirir, biçimlendirir. Bu ilişki olumsuz yönde de ortaya çıkar: Eylemler inançlara uygun gerçekleşmezse, inançlar zayıflar; inançlar zayıfladıkça güdüleme güçleri yani eylemi kendi değer ve ölçülerine göre gerçekleştirmek kabiliyetleri azalır. Bu, kültürün soğuma sürecidir. İmanın ateşli olduğu yaratıcı dönemlerde sorun yaşanmaz; kültür ihtiyaç duyduğu çözümleri bulur ve kendi üslûbunda gerçekleştirir. Bu dönemde kültür, hayatın her alanında bulduğu çözümlerle kurumlaşmaya ve gelenekler oluşmaya başlar. Bu en rahat zaman-

lar, bir yönüyle de, geriye dönüşün işaretini vermiş olurlar.

Çağdaş başarılar, kültürün kendisine - inançlarına, çözümlerine, kurumlarına, üslûbuna - olan güvenini iyice artırır; en iyi, en güzel ve en doğru olduğu inancı, onu hem kendisine, hem de ilişki halinde olduğu kültürlere karşı bir çeşit körleşmeye götürür. Kendini ve çevreyi her an yeniden kavrama, değerlendirme, imkân ve ihtiyaçlarını yeniden görerek ona göre yapılanma gücünü kaybeder. Kültürel soğuma dediğimiz bu süreç, kurumlaşma ve geleneklerin oluşması ile, bir bakıma zorunlu bir oluş halinde karşımıza çıkar. Çünkü, kurumlaşma ve gelenekleşme, mevcut bir ihtiyacın, o günün imkânları içinde karşılanmış en iyi çözümü üzerinde oluşur; bu anlamda çözüm ve kurumlaşma bir zorunluluktur. Ama, çözüm kurumlaşmak yahut bir gelenek oluşturmakla, aynı zamanda kültürel durgunluğa, donuklaşmaya da başlangıç yapmış olur. Kültürlerin en görkemli dönemi, kurumlaşmanın tamamlandığı, üslûbun bütünlüğünü bulduğu olgunluk ve ilk durgunluk zamanlarıdır.

Kurumlaşma ve gelenekleşme, başlangıcında yaratıcı bir hamlenin eseri olsa da, durgunlaşmanın da başlangıcı olmuş olur. Belli durumlarda en iyi, en güzel çözümlere kavuşmuş olmanın rahatlığı, her seferinde, bilinen ve hazır olan (kurum ve gelenek) çözümlere yönelmenin kolaylığı, kendini ve çevresini sürekli olarak yeniden kavrayıp değerlendirmek zorunda olan kültürde durgunluğa ve körleşmeye yol açar. İlk kurumlaşmanın getirdiği rahatlık ve kolaylıklar içinde bu durum farkedilemez; giderek inanç soğumasına ve kültürel yaratıcılığın kaybolmasına varılır. Hazır çözümler yetmez olup, sorunlar birikmeye başladıkça, bir gün farkına varılır; ancak, durgun, kalıplaşmış yahut giderek donmuş bir kültürde yenileşme/çağdaşlaşma o kadar kolay ve sıkıntısız olmayacaktır.

*

* *

Bu açıklamalarımız, kültürün farklı dönemlerinde kimlik tezahürlerinin de değişik olabileceği düşüncesini temellendirmektedir. İster bir olgu (kurum), isterse oluşum halinde olsun, kültür tezahürleri olduğu devrelere göre, ayrı ayrı ele alınmalıdır. Kültürel yapıların yahut oluşumların, inancın ateşli olduğu yaratıcı devrelerdeki görüntü ve başarısı ile, durgunluk yahut soğuma dönemlerindeki görüntü ve başarısı aynı değildir. Organik bir yapıya benzeterek söylersek, seksen yaşındaki insan kırk yahut yirmi yaşındaki halinden çok farklıdır. Aynı insandır; ama, yapısı, direnci, yaratıcılığı, sorunları, her şeyi çok farklılaşmıştır ve onu yaşadığı çağa göre anlamak, yorumlamak gerekir.

Kültürel/ millî kimliğin en belirgin ve yaygın olduğu dönemlerin *olgunluk devreleri*, bireylerin bu kimliği en açık temsil edebildikleri dönemlerin ise, *yaratıcı kuruluş dönemleri* olduğunu söyleyebiliriz. Kültürel devrelerin bir diğer büyük etkisi de kişilik oluşumlarında görülecektir.

*

* *

Kültürel/ nesnel kimliğin şuûr haline *öznel millî kimlik* diyoruz; kişinin kendisini ne hissettiği şuûru... Nesnel kimlik, bu duygunun tarihî ve toplumsal gerçekliğini, tabanını oluşturur. Böyle bir gerçekliğe dayanmayan yahut pek zayıf unsurlara dayanıp, sırf propaganda ve eğitimle kazandırılmış kimlik duygularının, zayıf ve dayanıksız olması doğaldır.

*

* *

Nesnel/ kültürel açıdan bakıldığında, hemen her toplumsal kurum ve yapıda kimlikten söz edilebilir. Şehirlerin bir kimliği vardır. Daha daraltılarak düşünülürse, mahallelerin, sokakların, abidelerin yahut evlerin kimliği vardır; ayrıca, buldukları kente kimlik kazandırır. Coğrafyanın kendisi bizatihi bir kimlik yaratır; Ağrı Dağı yahut Haliç bir kimliktir ve ait oldukları yere kimlik kazandırır. *Özgünlük* her kültürün oluşumundan geldiğine göre, bu tespitler doğaldır. Bu anlamda, hemen kendisini fark ettiren bir kentin yahut mimarinin *kişiliğinden* söz edilir; kişilikli bir kent yahut mimarî olduğu söylenir. Burada *kişilik*, aynı zamanda o kentin yahut mimarinin kimlik unsurlarını taşır; onun *kültürel aidiyetini* gösterir.

Bireysel psikolojide de *kimlik* ve *kişilik* kavramlarının eş anlamlı kullanıldığı olmaktadır. Ancak, burada sorun, mimarîde olduğu gibi bireysel kişilikte de, kültürel aidiyet yani millî kimlik görünür mü? Bireyin kendine özgü, onu başkalarından ayıran zihniyet ve davranış özelliklerini ifade eden kişilikten, millî çapta söz edilebilir mi; millî bir kişilik, karakter yahut seciye var mıdır?

Bu konu yüz yılı aşkın süredir tartışılmaktadır. Her milletin aydınları kendi milletleri hakkında, şüphesiz olumlu bir çok karakter özelliklerinden bahsederler; Türk milleti, zekidir, kahramandır, çalışkandır ilah... Başka milletler hakkında da, belki biraz daha soğukkanlı karakter yargıları verilir; Fransızlar zariftir, akıllıdır v.s. Bu yargılar, okuyarak yahut bizzat yaşayarak edinilmiş münferit gözlemlerin genelleştirilmesi midir? Peşin hükümlerimiz midir? Yoksa, Prof. Mehmet İzzet'in ifadesi ile, "*Bu kanatlar bize millî varlığın hakikatini değil, belki gururun hayallerini*" mi gösteriyorlar? Yoksa gerçekten bir millî karakter, milletin bireylerinde gözlenebilen ve tarihî sürekliliği olan ortak yönelişler ve davranış biçimleri mi vardır?

*
* *

Eski Hint felsefesi ve özellikle Budizm, *ben'i*, amprik özellikleri, acıları ve hazlarıyla, *toplumsal etkileşimin bir ürünü olarak görür*; bu toplumsal temel var olduğu sürece 'ben' de vardır. Bu yüzden, ben'i yenmek için toplumdan izole olmak, onu reddetmek gerektiğini söylerler. Bu anlayışın izleri, hemen bütün mistik denemelerde vardır.

Konfüçyüs ise, *bir sosyal çevre tarafından değiştirilmeyen insanın, hayvan olduğunu söyler*. Eflatun da, *devletin karakteri ile ferdin karakteri arasında karşılıklılık kurmuştur*. Aristo, insan sosyal bir hayvandır, derken aynı zamanda, onu, *toplumun biçimlendirdiğini* söylüyordu.

Toplumun belirleyiciliği fikri, bütün insanlık tarihi boyunca belli yoğunlukta, daima var olmuştur. İslam düşüncesinde de, insanın ak bir kâğıt olarak dünyaya geldiği ve çevresi tarafından biçimlendirildiği genellikle kabul edilmiştir.

*
* *

Peyami Safa, "*Milliyet olmayan yerde şahsiyet, şahsiyet olmayan yerde insan yoktur*." diyor.¹ Kişiliği bütünüyle milliyetin yani millî kültürün eseri olarak gören bu anlayışı, değişik üslûplarda savunanlar az değildir. Eğer milletlerin belirli birer karakter yahut kişilikleri varsa, bu, topluma göre var olan bir gerçeklik, bireye göre ise kazanılması gereken, onu duyup, bağlanıp nefsinde yaşaması gereken bir ülküdür.

Ziya Gökalp'e göre bir *millî kişilik* vardır ve bu eğitim yoluyla kazanılır. İnsanın en yüce ahlakî amacı, ferdiyetini şahsiyete dönüştürmektir. Ferdiyet insanın fizikî-fizyolojik yapısının bütünüdür. Fert, bu yapının belirleyicili-

ğinden kurtulmak için, içinde bulunduğu toplumun diğer üyelerinin de benimsedikleri inanç ve düşünceleri benimseyerek, bu yapıya uygun davranışlar geliştirerek ferdiyetini şahsiyete dönüştürür.² Bu da, eğitim yoluyla olacaktır. Gökalp, “Eğitim kavmin kültürünü o kavmin fertlerinde ruhî melekeler haline getirmektir.” derken, millî kişilik ve kimliğin oluşturulmasına işaret etmektedir. Ona göre eğitimin gayesi fertlere millî kültürü benimsetmek, millî fertler yetiştirmektir. O fertler ki, milletin canlı varlıkları derecesindedirler.³ Eğer kültürler bu ülküyü mensuplarına, ruhî melekeler olarak kazandırabiliyorlarsa bile, kültürün farklı dönemlerinde bu ülkünün farklı düzeylerde gerçekleşebileceğini şimdiden söyleyebiliriz

On dokuzuncu yüz yıl sosyolojizm mensupları, genellikle “Sosyal olayların başlıca kategorileri ile kişilik çizgileri arasında tekabül (karşılıklılık paralellik) bulunduğunu” savunmuşlardır.⁴ E. Roberty, A. Espina ve H. Cooley gibi sosyolojizm öncüleri, psikolojik fenomenlerin, sosyal etkileşim sonucu doğduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu sosyologlar, toplumsal fenomenlerin psikolojik nedenlerle değil, fakat, psikolojik fenomenlerin, biyolojik ve toplumsal faktörlerle açıklanması gerektiğini söylerler. Roberty ve Durkheim’e göre, *ferdî ruh, sosyal âlemin mikroskobik bir yansımasından başka bir şey değildir*. Fert, üyesi olduğu toplumsal zümreler kadar farklı ben’e sahiptir.

Sosyolojizmin ileri mensuplarından Gumploviz,

“Ferdî psikolojinin büyük yanlılığı, insanın düşündüğünü farzetmesidir.....düşünen insanın kendisi değildir. Fakat sosyal cemaattir. Onun düşüncesinin kaynağı, yaşadığı sosyal çevrededir. İnsanın zihni ve düşüncesi, onun sosyal çevresinin, çıktığı ve içinde yaşadığı sosyal elemanın ürünüdür.”⁵

H.A. Ross ve G. Sorel gibi düşünürler ise, insan kişiliğinin oluşmasında din ve inançların ağırlığını vurgulamışlardır.

Yine, On dokuzuncu yüzyılda özellikle hukukçu sosyologların başını çektiği Tarihî Okul (F. Carl Savigny ekolu) mensupları her milletin tarihî, toplumsal ve hukukî gelişmesinin özgün ve kendi karakterinin ürünü olduğunu ve bu sebeple de başka toplumlardan iktibas yahut taklit yapılamayacağını savunmuşlardır.*

“Her millet tesadüfe değil, bütün mazisine dayanan özel bir şahsiyete sahiptir.”⁶

Bu okuldan Croiset, bedene ait çizgiler gibi görünebilir olan zihni ve ahlakî çizgiler olduğunu söyler. Fouillee, her büyük milletin bir dehâsı olduğunu, onun birliği ve gücünü bu dehânın oluşturduğunu söyler.

“Bu dehâ çökerse, yıkılırsa millet mahvolacak gibi olur; bu dehâ kendini bulur ve canlanırsa, millet de kendini toplar ve ilerler.”⁷

Bu anlayışta olanlardan bir kesimi, ortalama bir millî tip (modal tip) çizerek, milletin, bireysel farklılıklarla bu tip çevresinde oluştuğunu ileri sürerler. Sonuç olarak, millî kişilik yahut karakter, o milleti diğerlerinden ayıran zihniyet ve davranış özellikleridir; sürekli ve o milletin kültürünün temel belirleyicisidir. Ancak, böyle bir tez,

* Tanzimat yıllarında, Avrupa'dan bir medenî kanun tercüme etmek tartışmalarına, Ahmet Cevdet Paşa ve arkadaşları, yukarıda belirtilenlere benzer argümanlarla karşı çıkmış ve tercüme fikrini bertaraf ederek, Mecelle-i Ahkâm-i Adliye Komisyonu'nun kurulmasını sağlamışlardır. Bu komisyon, kültürümüzün büyük, özgün eserlerinden ünlü *Mecelle*'yi hukukumuza kazandırmıştır.

millî karakterin o milletin bütün tarihi boyunca devam edip etmediği, bir millete özgü denilen karakter özelliklerinin başka milletlerde de bulunup bulunmadığı, bu özelliklerin gerçekten milletin bütün bireylerinde yahut çok büyük bir çoğunluğunda var olup olmadığı, modal kişilik denen standart millî tipin mümkün olup olmadığı, kuramsal olarak böyle bir tip çizilse bile, kültürün değişik devrelerinde özelliklerini ne ölçüde koruyabileceği gibi, susturucu cevaplarının verilmesi son derece zor bir çok soruyu da birlikte getirmektedir. Hele, millî karakterin, o milletin tarihî sürecinin bir sonucu değil de, tarihinin/kültürünün belirleyicisi olduğu iddiası, sorunu metafizik varsayımlara götüren bir tarihî temelsizlik göstermektedir. Ancak, aynı yıllarda, millî karakterlerin nesilden nesile devam ettiğini kabul etmekle birlikte, onun, milletin özgün kültürü sayesinde elde edildiğini savunanlar da vardır. Burekhardt, millî karakterin tarihi değil, millî tarihin karakteri yarattığını savunanlardandır.⁸

*

**

Yirminci yüzyılın ortalarına doğru Naziler dünyayı yönetme iddialarını ırk ve millî karaktere ait niteliklerine bağlarken, Amerikalılar da, nazilikle Almanlar arasında bir karakter ilişkisi bulunup bulunmadığının araştırmasına girdiler. Almanlar, Ruslar ve Japonlar üzerinde yürütülen çalışmalarda iki anahtar kavram vardı, *kültür* ve *kişilik*. *Tarih içinde gelişmiş bir kültürün, ortaya koyduğu bir insan tipi olmalı*, varsayımından yola çıkan antropolog araştırmacılar, önce kültürün belirgin özgün niteliklerini tespit etmeye çalıştılar; sonra, bu niteliklerin bireylere çocuk yetiştirme ve eğitim yoluyla nasıl kazandırıldığını incelediler.⁹ Prof. Erol Güngör, millî karakter çalışmalarının

siyasi endişelerle başlatıldığını, 1950'lerden sonra iktisadî ve toplumsal kalkınma isteklerinin bu çalışmalara yeni bir yön verdiğini söyler. Önceleri antropoloji, sömürgeci güçlerin, yönedikleri ülkeleri nasıl yönetebileceklerinin bilgisini araştırıyordu. Giderek, kalkınma ve kültür değişmelerine girmek isteyen ülkelerde bu bilim dalı, değişmenin rehberi olarak kullanılmaya başlandı. Milletler önce kendi toplumsal yapılarını öğrenmek istediler. Kültür değişmesi, önce eski kültürel ve toplumsal alışkanlıkların terk edilmesi demektir. Bu durumda, geleneksel tutum ve alışkanlıkların millî vicdandaki yerini, bir millî seciye/karakter halini alıp almadıklarını yani kültürel oluşumların yapısını bilmek gerekiyordu.¹⁰ Millî seciye yahut karakter kavramı daha önceleri millî ihtiras ve siyasi emellerin bir argümanı olarak kullanılmıştı. Fransızlar Ren çevresine hakim olabilmek için Almanlara karşı, buralar halkının mizaç ve karakter itibariyle Fransızlara benzediklerini ileri sürmüşlerdi.¹¹

*

* *

G. Le Bon, *karakterin uzun bir tarihî süreç içinde atalar kalıtımı ile oluştuğunu* ve esas itibariyle değişmediğini savunur. Karakter bir milletin ruhunu oluşturur ve o milletin uygarlığı da bu ruhun eseridir.¹²

Derinlik psikolojisinin gelişmesi ile *kişilik, karakter ve mizaç* kavramları daha zengin boyutlar kazanmış, yapılan çalışmalarda değişik anlayışlar ortaya konulmuştur. Bu çalışmalarda *kişilik*, "*Bireyin kendine özgü ve ayırıcı davranışlarının bütünü*" yahut "*Bir insanı başkalarından ayıran bedensel, zihinsel ve ruhsal özelliklerin bütünü*" olarak anlaşılır.¹³

Ruh Bilime göre *huy* yahut *mizaç* kavramı da, bireyin kendine özgü duygusal ifade ve tepkiler ile bunların hız ve yoğunluğunu ifade eden *kişilik* ögesidir; çabuk kızan,

öfkeli, hareketli, uyuşuk yahut neşeli gibi özellikler. Huy, kişiliğin kendisi değil, kişinin baskın ruh durumunu belirtir. Huy yahut mizaçta, öteden beri sinir sisteminin ve iç salgı bezlerinin rolü vurgulanır; sinir sisteminin dış uyaranlara karşı aşırı tepkisi yahut durgunluğu önemli bir huy unsurudur. Kültürümüzdeki “*Can çıkmadan huy çıkmaz*” atasözü, mizacın bu yapısına ve kalıcılığına işaret etmekte ise de, bu duyarlıklar şartlanma yahut eğitim yoluyla bir ölçüde değiştirilebilmektedir.

Karakter kavramı da, insanın bedensel, zihinsel ve duygusal etkinlikleri ne çevrenin verdiği değerdir. Yani, insan tutum ve davranışlarının, içinde yaşadığı kültürün ahlâk ve değer yargıları ile değerlendirilmesidir; karakterli yahut karaktersiz derken, bu değerlendirme/yargı dile getirilir. Bu yüzden, karakterli olmak toplumun değer yargılarına ve ahlakî ilkelerine sahip olmak olarak kabul edilir. Bu durumda, karakter özelliklerinin kültürden kültüre değişmesi doğaldır. Karakter, doğumdan itibaren oluşmaya başlar ve psikanalistlerin *üst benlik* dedikleri *vicdanın* oluşumu ile ilgilidir. “Çocuklukta başlayan özümleme, benimseme ve özdeşleşme süreçleri sonunda oluşan vicdanın niteliği ve niceliği, aynı zamanda karakterin de nicelik ve niteliğini saptar.”¹⁴ Çevredeki olumsuz şartlar, çatışmalar, yetersizlikler ve karmaşalar karakter bozukluklarına yol açarlar.

Toplum içinde sağlıklı kalabilmenin, kişisel bir kimlik duygusunu geliştirmekle mümkün olabileceğini, eğitimciler de ifade etmektedirler. Kişinin, sosyalleşme süreci içinde kendisini diğerlerinden farklılaştıran bir *ben* kavramı geliştirmesine “*kişisel kimlik*” denilmektedir. Aile bağları, arkadaş ilişkileri, meslek seçimi, toplumdaki konumu ve dünya görüşü ile bağlantılı olarak bir kimlik duygusu kazanır. “Başka bir deyişle, *kimlik duygusu, kişinin kendisini çevresi ile anlamlı bağlar kurabilen bir kimse olarak*

görmesidir."¹⁵ Bu açıdan en önemli öge, belli bir yere, belli bir gruba ait olma eğilimidir. *Kimliğin içe dönük yanı benlik, dışa dönük yanı da kişilik olarak görünür.* Gelişimi boyunca kişi, değişik etkiler ve roller içinde, benliğinin sürekliliğini ve tutarlılığını kavrar ve ona uygun davranmaya çalışır.

Kişinin sosyalleşme süreci içinde kazandığı psikososyal kimlik, bireye, sürekli değişen bir aynılık duygusu kazandırır. Lichtenstein, psikososyal kimliğin üç boyutuna işaret etmektedir: 1. Ancak kişinin kendisinin algılayabildiği öznel kimlik duygusu ve bilinci. Bunun tutum ve davranışlara yansımaları da, kişiliğin nesnel boyutunu oluşturur. 2. Bireyin başkalarından ayrı ve farklı düşünbilme, yaşayabilme özelliği olan bireysellik boyutu. Bunun öbür yüzü, yaşadığımız toplumun bizden beklediği, bize atfettiği davranış özellikleridir ki, kimliğin toplumsal boyutunu ifade eder. 3. Aynılık özelliği: Değişen ortam ve zamanlarda değişmeyen ve önceden kestirilebilen niteliklerdir. Bunun karşı yüzü ise, aynı kalan özelliklerle birlikte, zaman ve mekân değişimleri ile olgunlaşan ve uyum sağlayan, değişme boyutu özellikleridir.

Ruh Bilimi açısından, yaklaşım ve kullandıkları yöntemlere göre, değişik kişilik açıklamaları yapılmıştır. Prof. Özcan Köknel bunları beş temel grup halinde sıralamaktadır: 1. Kişilik, bütün bedensel özelliklerin, içgüdülerin, dürtülerin, eğilimlerin ve kazanılmış deneyimlerin bütünüdür. 2. Kişilik, bir insanın gelişme evrelerinde gerçekleştirdiği bağlantıların bütünüdür. Bu bütün içinde, tutum ve davranışlara yansıyan özellikler yer alır. 3. Kişilik, eğilim ve deneyimlerin belirli evreler içinde bütünleşmesi sonucu ulaşılan bir süreçtir. 4. Kişilik, bir insanın çevresine uyum sağlamak amacıyla gerçekleştirdiği davranışlarının bütünüdür. 5. Kişilik, bireysel farklılığa dayanan duyguların, düşüncelerin, becerilerin, yeteneklerin,

alışkanlıkların oluşturduğu işlevsel bir bütündür.¹⁶ Bu tariflerin her biri, kişiliğin ayrı bir yanına vurgu yapmaktadır. Ancak hepsinde, bu oluşum sürecinin toplumsal yanına belirli bir işaret vardır. Biz milli kimliği/kişiliği yani bu psikolojik süreç üzerindeki toplumsal etkiyi araştırdığımıza göre, şimdilik, önemli olan bu noktaya dokunmakla yetinelim. Psikolojik yapı açısından şunu da tespit etmiş oluyoruz ki, huy/mizaç, karakter ve kişilik iç içe olmuş yapılardır.

Birbirini tamamlayıcı biçimde işlev gören farklı katmanlardan oluşan bir bütün olarak, kişiliğin temelinde kalıtım yahut soya çekimle kazanılan özellikler vardır ki, bunlar, çevre etkisiyle köklü değişikliklere uğramayan fizyolojik niteliklerdir; beden yapısı, merkezî sinir sistemi, hormonların yapısı gibi. “*Cins cinse çeker*” yahut “*Atalar koruk yemiş, torunların dişi kamaşmış*” gibi atasözlerimiz, insanın kolay değişmeyen bu yanına işaret ederler. Bu yapıya dayanan insan davranışlarını belirleyen ve yön veren çok sayıda güdüden söz edilir. Bunların başında gelen içgüdüler, bir türe özgü, doğuştan gelen ve değişmeyen ruhsal güçlerdir; savunma, beslenme, çoğalma gibi. Do-yurulmadığı zaman gerilim yaratan bu güdülerin tatmin biçimi, kültürler tarafından biçimlendirilir ve kurallara bağlanır. Bunları izleyen eğilim, ihtiyaç, istek, irade, tutku, umut, amaç ve beklenti gibi bir çok güdünün doğuştan mı, yoksa sonradan mı edinildiği konusunda değişik tartışmalar yapılmaktadır. Hemen bütün kültürlerin insanlarında ortak olan *saygınlık kazanmak, saldırganlık ve özgür olmak* gibi güdülerin de *kültürel kaynaklı* olduğunu ileri sürenler vardır.¹⁷

Bütün bu güdülerin doyurulması yahut karşılıksız bırakılması, duygularımızı haz’dan, elem’e yayılan bir yelpazede, basit keyiflerden büyük coşkunluklara yahut küçük kaygılardan derin korkulara kadar götürür. Yelpa-

zedeki bu çeşitlenmede, güdünün doğduğu ve karşılanma şeklinin belirlendiği kültür çevresinin büyük payı vardır.

Kendisini çevre ile bütün hisseden çocuk, belli bir yaştan sonra, varlığını çevresinden ayırarak "ben" olmaya başlar. Bu çağlarından itibaren, kişiliğin oluşum sürecinde algılama, yorumlama, hafıza, öğrenme, düşünme ve uyum gibi işlevleri de kapsayan zekânın payı büyüktür. Çocuk, bu yaşlarından itibaren, çevresi ile ilişkilerini algılar yoluyla ve zekâsıyla kurar; uyum sağlar.

*
* *

Çocuğun, doğumundan itibaren güdülerine sağlanan doyumlarla birlikte, *güven* yahut *korku* duyguları gelişmeye başlar. *Kişiliğin ana eksenini bu iki duygu arasında oluşturur.* Güven duygusu aynı zamanda *sevgi* olarak gelişir. Annenin, çocuğun ihtiyaçlarını giderirkenki fiziksel ve ruhsal tutumu – sevgi dolu, yumuşak, gergin, sinirli, sert - çocuktaki bu ilk şekillenmeleri besler. Giderek anne-babanın her türlü ilgilerindeki sevgi ve yumuşaklık, ses tonundaki yahut bakışlardaki şefkat veya öfke, çocuğu biçimlendiren en önemli unsurlar olur.

"Çocukta sevgi, anne ve babanın gösterdiği denge, düzen, ilgi, anlayış, bağlılık, beğeni, sevecenlik ve özveri arasında gelişir..... İnsanın bütün hayat boyu duyduğu ilgi ve sevginin açılıp gelişmesi, olgunlaşması, renklenmesi çocukluk çağında sevgi ihtiyacına sağlanan doyuma bağlıdır. İnsanın bütün ilişkilerinde görülen olumlu ya da olumsuz tutum ve davranışlarında bu doyum önemli rol oynar."¹⁸

Bu temel sevgi yahut güvene, zamanla kardeş, aile, arkadaş, insan, çevre, millet ve doğa gibi yeni sevgiler eklenir ve sağlam, tutarlı bir kişiliği besler.

Görüleceği gibi, doğumla birlikte, ana-baba ilgisi çevresinde gelişmeye başlayan sevgi/güven duygusu, bizim girişte işaret ettiğimiz millî yahut kültürel imanın ilk örneği ve temeli gibidir. Zamanla eğitimle de beslenip, çeşitlenecek olan bu inanç ne kadar güçlü olursa, o kadar sağlıklı ve başarılı bir kişilik oluşur. *Kendine güven her türlü başarının temelidir.* Hem ihtiyaçların giderilmesinde, hem toplumsal statü ve saygınlık kazanmada yahut toplumsal rol başarısında ve eserler vererek kendini gerçekleştirme de bu güven/inanç alt yapısıdır. *Kişisel başarı ve mutluluğu temin eden bu yapı, toplumsal açıdan da yaratıcı kültür hamlelerinin kaynağıdır.* Diğer insanlar ve kültürel çevreye karşı bu güveni/sevgiyi duyamayanlar, kendilerinin sevilmediği kuşkusu içinde olumsuz savunma düzenekleri kurmaya yönelirler; güvensizlik, soğuk bazen saldırgan, bazen içe kapanmış başarısız ve mutsuz kişilikler çizerler. Kişilik oluşumunda çocukluk çağının değerini bilen hemen bütün ruh bilimciler, *insan çocukluğunun tutsağıdır,* derler.

*

• •

Çocuğun kişilik oluşturma sürecinde, içinde yaşadığı kültürün anlayışını, değerlerini, dinî-ahlakî inançlarını, davranış kalıplarını benimseyip, toplumun bir üyesi olma sürecine *toplumsallaşma* denilmektedir. Bu süreç, hayat boyu bireyin toplumla iletişim ve etkileşim içinde olması ile gerçekleşir ve hayatı zenginleştirir. İnsan bir yandan toplum ile uyum haline gelirken, bir yandan da kendi farklılıklarını temsil eden kişiliğini geliştirir. Böylece, doğal ve kültürel imkânların bileşimi ile kişi insanlaşır.

Ruh bilimi ve antropolojideki kişilik açıklamaları kuramlarına kısaca göz attığımızda, şu genel çizgileri görürüz:

Gestald ruh bilimi bütüncüdür; kişiliğin doğuştan ve çevreden gelen etkilerin bütünleşmesi ile oluştuğunu savunur; ancak, bu bütün, ögelerin toplamından farklı ve özgün niteliklere sahiptir.

Freud'le başlayan psikanalizme göre, kişiliğin temeli fizyolojiktir; bunun da ağırlığını libido denilen cinsel içgüdü oluşturur. Kişiliği oluşturan ilkel benlik olan 'id' (içgüdülerin egemen ve uyanık olduğu düzey), 'ben' (ego; bireyin ne olduğu ve ne olmak istediğinin şuûru), *üst ben* (süper ego: toplumsal değer ve yargılardan oluşan vicdan) sürekli etkileşim halindedir ve kişiliği oluştururlar. İlkel benlik şuûr altındadır; benlik, şuûrlu bölümü oluşturur ve çevre ilişkileri ile gelişir; akıl ve gerçekçilik ögesidir. Toplumda kazanılan üst benlik değer yargıları ve ölçüleri ile benliği denetim altında tutmaya çalışır; ben de, ilkel benliği zaptetmeye uğraşır.

Alfred Adler'e göre, insanlar ilk çağlarından itibaren doğa karşısında güçsüzlüklerini görmüş, bu korku ile kendilerini güvensiz ve yetersiz hissetmişlerdir. Bu duygu doğan her çocukta vardır. Ancak, doğumdan itibaren aile ve çevrenin desteği ve yardımı içinde kişiliğini geliştirirken bu aşşğılık duygusunu yenebilir ve çevreye uyum sağlar.

Carl G. Jung'un geliştirdiği ortak bilinçaltı (arketip) öğretisine göre, ruh yahut şuûr, bireysel şuûraltı ile ortak şuûraltından oluşur. Ortak şuûraltını oluşturan, varlığa ait anlamlı simgeler vardır ki, toplumların uzun geçmişleri içinde oluşmuşlardır ve bireysel davranışlardaki etki-

si yanında milli kültürler de bu, arketip denilen ilk örnekler çevresinde oluşurlar.

Otto Rank, annenin dölyatağındaki güvenli, rahat ortamından doğan çocuğun, ölüm korkusu geçirdiğini ve bu kopma duygusunun, çocuğun gelişme ve toplumla bütünleşmesi için gerekli enerjiyi sağladığını ileri sürmüştür. *İnsan, doğumundan itibaren duyduğu kaygı ile dölyatağındaki güven ve mutluluğu aramaya başlar. Bunun için annesi ve çevresi ile bütünleşmeye çalışır. Yaratıcı hamlelerle kendini gerçekleştirerek ölümsüz, evrensel değerlerin bulunduğu dinî bir düzeye ulaşmaya çabalar.* İnsan, aileden başlayarak, hep kopma kaygısını yenmek için toplumla ve giderek Tanrısal olanla bütünleşmeler arar.

Derinlik psikolojisi çizgisinde olmakla birlikte, kişiliğin oluşmasında insanlar arası ilişkilere ve kültüre daha etkin yer veren öğretiler de vardır. Sullivan, kişilik gelişmesinde kültüre ağırlık verir ve davranış özelliklerinin insanlar arası ilişkilerden doğduğunu söyler. İnsanın doğuştan sahip olduğu güdüler, içinde yaşadığı kültüre göre gelişir, biçimlenir ve işlev kazanır. İnsanî ilişkilerde eğitimin kazandırdığı toplumun değer ve kuralları etkili olur. İlk yaşlardan itibaren gelişen bu ilişkilerin temelini, güven duymak, saygınlık kazanmak, kaygı ve korkudan kaçmak gibi duygular oluşturur. İnsanın toplumsal konumunda kendi kimliğini açık olarak bilemediği durumlarda, kimlik duygusunda belirsizlikler ortaya çıkar. Sullivan'ın takipçilerinden olan Wheelis ve Lynd, çağımızdaki büyük ve hızlı kültür değişmelerinin kimlik sorunlarına yol açtığını, toplumda değerler sisteminin yıkılmasının, bireyde üst benlik (vicdan) sorunları yarattığını yazmışlardır.¹⁹

Koren Horney de kişilik ve davranışların biçimlenmesinde kültürel yapıya öncelik verir. Çocuk, doğumuyla birlikte yabancı olduğu soğuk bir dünyaya karşı kaygı

duyar. Bu temel kaygı, kişiliğin oluşmasında etkili bir güçtür. Bu kaygıdan kurtulmak için sevgi, güç kazanma, uyum sağlama gibi davranışlar oluşturulur. Kişiliği oluşturan bu davranışlar, biçim ve yapısını da, içinde olduğu kültürden alır.

Diyalektik materyalizm de davranışlarımızı, içinde yaşadığımız toplumun nicelik ve niteliklerinin belirlediğini savunur.

Antropologlar kişiliğin oluşumunda aile ve kültüre daha büyük ağırlık verirler. A. Ralf Linton'a göre, farklı kültürlerde çocuk bakım ve yetiştirme yöntemleri de farklı olur ve ortak deneyimler, benzer kişiliklerin oluşmasına yol açar. Bireyin ilk deneyimleri ise, onun kişiliğinde uzun süreli ve kalıcı etkiler bırakır.

R. Benedict, her kültürün kendine özgü amaç ve güdeleri olduğunu ve buna uygun davranış biçimlerini seçerek, bu kültürel kalıpları, gelişme devresindeki bireysel kişiliklere yansıttığını söyler. E. Margaret Mead, kişilik oluşumunda çocukluk çağına önem vermiş ve çeşitli kültürlerdeki çocuk yetiştirme yöntemlerini incelemiştir. Çocuğun beslenmesi, sevilmesi, cezalandırılması, tuvalet eğitimi ve cinsel eğitimi gibi uygulamalardaki farklılıklar, farklı kişilik özelliklerinin gelişmesine yol açar. Ancak, Mead'a göre, aynı kültür çevresinde farklı kişilik tipleri oluşabilir.

Ünlü antropolog F. B. Malinovsky de, özellikle Malezya yerlileri üzerine yaptığı çalışmalarda, farklı çocuk yetiştirme yöntemlerinin kişiliği etkilediğini tespit etmiştir.²⁰

*

**

İnsanların fizyolojik yapılarında çok önemli farklılıklar olmadığına göre, eğer milletler arasında karakter

farklılıkları var ise, bunu kültürlerinde aramak gerekecektir. Kültürü yaratan da iman ve çevre/dünyadır. Psikanalistlerden E. Fromm, toplumsal karakteri, “Belli bir kültürün çoğu üyelerinin ortaklaşa paylaştığı karakter yapısının özü” olarak tanımlamaktadır. Aynı okuldan Kardiner ve Ericson gibiler de benzeri tarifler verirler. Fromm’a göre, birey toplumun/kültürün kalıplarına uymakla, hem kendi ruhsal ihtiyaçlarına cevap verir, hem de toplumsal rol beklentilerini karşılar.²¹ Mead, aynı olguyu ‘kültürel karakter’ adıyla kavramlaştırır.

Aslında, bu konulardaki temel sorun, insanın eğitilip eğitilemeyeceği meselesine dayanır. İnsanın eğitilebilirliği hemen herkesçe kabul edildiğine göre, ortak eğitim özelliklerinin, ortak bazı zihniyet ve davranış çizgileri bırakacağını kabul etmek zorunluluğu vardır. İnsan doğasının en değişmez bilinen güdülerinin bile, ortaya çıkış ve doyum biçimleri, bir ölçüde bastırılmaları yahut yansıtılmaları görüntülerinin gizlenmesi, coşturulması yahut ölçülendirilmesi hep eğitimle, o da, içinde yaşanan kültürle beliren olgulardır. Üstelik, insan karakterinin değişmez denilen bir çok yönlerinin de, değişmezliği epeyce tartışma götürür. William James, “*Dinî Hayatın Çeşitleri*” isimli eserinde, manevî değişiklik geçiren bazı insanlarda karakter değişimi yaşandığını, yepyeni bir karakterin ortaya çıktığını yazmaktadır. Kültürümüzdeki evliya menkıbelerinde bunun örneklerini bol miktarda görürüz. Ama, asıl incelenebilir olan, İslam’ın doğuş yıllarındaki iman fırtınası içinde yaşanan karakter değişim yahut dönüşümleridir. Bu dönem, mevcut zengin malzeme dolayısıyla yakından incelenebilir ve incelenmelidir. Bu dönemin en ünlüsü, Hattaboğlu Ömer’de görülen değişimdir.

Ülkemizde de siyasi çekişmeler yahut ideolojik bağnazlıklar içinde sadece kavga konusu yapılan büyük karakter değişimleri yaşanmıştır. Risale-i Nur hareketi bu

açıdan, yaşanmış ve halen yaşanmakta olan, en taze ve çeşidi bol örnekler içermektedir. Bu hareket içinde, Necip Fâzıl'ın *Reis Bey'*ini çağrıştıran nice kişilik değişimleri yaşanmıştır; sert bir kanun adamının, "Merhamet, merhamet" diye göz yaşlarına boğulması gibi, müebbet mahkûm katillerin yumuşak başlı dervişlere dönüşmesi, çok kere günlük gazetelerin manşetlerine çıkmıştır. Ayrıca, Uzak Doğu kültürlerindeki uygulamaların yayılması ile daha yakından izlenebilen tecrübeler gösteriyor ki, yeterince uygulama ve irade çalışması, karakteri değiştirebilmektedir. Bu türün bazı yöntemlerinde, neredeyse fizyolojik hayat tezahürleri denetimde tutulabilmektedir; nefesi, kan dolaşımını ve kalbin atışını denetimde tutmak gibi. Bütün bunların anlamı şudur: Bir şey, bir insan üzerinde bir kere yapılabilmişse, bütün insanlar için ve her zaman aynı şeyin yapılabilme gizilgücü var demektir; insan doğası buna uygun demektir. Ancak, bunun nasıl, ne kadar ve ne biçimde gerçekleştirilebileceği yaşanan kültür ve onun eğitim gücü ile ilgilidir.

Her kültürün iç talepleri farklıdır; inançları, varlığa bakışı, beklentileri. Yöntemleri, değerler sıralaması, ölçüleri, zihniyeti farklıdır. Kültür bu farklılıklarını bireye yansıtmaya çalışır; toplumsallaşma diye kavramlaştırılan süreç budur. Eğer her kültür, kendi iman muhtevalarını/ iç taleplerini bireylerine aktarmakta yüzde yüz başarılı olabilseydi, milletler arasındaki karakter farklılıkları da, en kesin çizgileri ile belirirdi ve bu karakter özelliklerini, o toplumların kültürlerini, kitaplarından okumakla öğrenebilirdik. Bu durumda, birbirine benzer karakterler olsa da, her kültürün özgün olma zorunluluğu sebebiyle, karakterlerin özgün yönleri de kolayca görülebilirdi. Yine, bu durumda, bireysel karakterlerdeki farklılıklardan bir ölçüye kadar söz edilebilirdi; merkezî sinir sistemi, hormonal denge ve sair fizyolojik farklılık yahut noksanlık-

lardan kaynaklanan farklılıklar. Sosyal/kültürel kişilikte birliktelik, bütünlük vardır. Ancak, burada da yöresel farklılıklardan, renklerden, edalardan söz edilebilecektir.

Ne var ki, fiilî durum hiç de böyle değildir; yani, kültürler iç taleplerini, iman muhtevalarını hiçbir zaman bu ölçülerde bireylere aktaramazlar. Bunun için iki şey gereklidir: O kültür çevresindeki her insanın, kültürün iç taleplerini aynı düzeyde ve doğru olarak bilmesi ve yine herkesin aynı derinlikte inanması; ikisi de imkânsızdır. Bu iki noktadaki imkânsızlık sebebi ile, bir kültüre ait tek bir karakter/kişilik tipi çizmek çok zor olmaktadır. Bunun için, geliştirilen ortalama/modal tip kavramının da getirdiği bir çok zorluklar vardır. Bu zorlukların başında, toplumdaki kültür değişimleri gelmektedir. Özellikle, hızlı kültür değişmelerinin yaşandığı dönemlerde, nesiller arasında, beklenmedik zihniyet değişimleri yaşanmakta, dil ve din gibi temel unsurlarda anlayış farklılıkları doğmaktadır. Ayrıca, değişik toplum kesimleri arasında, zihniyet ve tutum farklılıkları ortaya çıkmaktadır; bizdeki okumuş-halk ayrışması gibi. Siyasi istikrarsızlıklar ve hızlı kentleşmenin getirdiği değişimler ise, başlı başına bir engel oluşturmaktadır. Bu açılarından, -hızlı kültür değişmelerinin yaşanması- eski ve köklü bir tarihe sahip olan toplumların, bu değişmelerin çok az yaşandığı uzun dönemlerinde bir millî karakter oluşturabilme şansları, diğerlerine nazaran elbette ki daha yüksek olacaktır.

Kültürün değişik devrelerindeki zihniyet ve davranış farklılıkları da unutulmamalıdır. Bu durumda, kültürün ideolojik yapısında sürekliliği olan bir karakter tipi var olsa da, - ki bu tespit edilebilir- bunun hayata yansımaları, gerçekleşme biçimleri ve oranları kültürel devrelere göre farklı olacaktır. Çocuk bakımı, emzirme, kundaklama, besleme, temizleme ve anne babanın çocukla ilişkisi gibi,

ilk eğitim etkinlikleri olarak niteleyebileceğimiz durumlar da, bu çerçeve içinde düşünülmelidir.

Tekrar edelim ki, her kültürün var oluş şartlarından gelen bir özgün tarafı bulunmak zorunda olduğuna göre, bu kültürler içinde yetişen insanların karakterlerinde/kişiliklerinde de ortak ve özgün bir takım özelliklerin olmasını bekleyebiliriz. Ancak, kuramsal ve gizilgüç olarak var olan bu ortak/millî özelliklerin fiilen gerçekleşmesi ve bunun tespiti çok zordur. Uzun bir tarih diliminde çevre şartlarının aynı kaldığı farzedilse bile, iman heyecanındaki azalış çoğalmalar toplumsallaşmanın başarısını etkileyeceğinden, yine de istenilen sonuca tam ulaşamaz. Halbuki gerek bireysel, gerekse millî kişilik yahut karakterlerde süreklilik aranır. Bu bakımdan bir milletin tarihinin her döneminde aynı karakter çizgilerini gösterdiğini ileri sürmek, fazla gerçekçi olmayacaktır. Ancak her şeye rağmen, eski bir tarihe sahip milletlerin uzun kültürel dönemlerinde oluşan ve sonraki devrelere de yansıyan çok genel ve kalın çizgilerden belki söz edilebilecektir. Bunun için yapılabilecek olan şudur:

O kültürün kuramsal yapısı, imanın iç taleplerinin vurgu yaptığı karakter/kişilik özellikleri tespit edilebilir. Bu özelliklerin bireylere ne ölçüde yansıtılabildiği ise, kültürel devrelere göre değerlendirilmelidir. İncanın ateşli, kültürün yaratıcı olduğu dönemlerde, kişiliklerin, millî kültür/kişilik özelliklerine daha uygun oluştuğu ve bunun daha yaygın olduğu söylenebilir; ama, bunun ölçümlerini yapmak yine de çok zordur. Yaşayan kültürler için, günümüzdeki ölçüm test yahut anket yöntemleri kullanılabilir.

Kültürün yaratıcı dönemlerindeki iman derinliği, karakterin biçimlenmesinde son derece önemlidir. Derinlik psikolojisinin ortaya koyduğu gibi, insan davranışları sadece bilinçli seçim ve yönelişlerin eseri değildir; şuuraltı

tesirler de vardır ve kişiliğin şekillenmesinde etkilidir. Yukarıda, yeterli alıştırmaya ve inançla, fizyolojik işlevlerin bile bir ölçüde denetime alınabileceğini söylemiştik. Burada aynı şeyi şuurlaltı için söyleyeceğiz: yeterince güçlü bir iman, hiçbir soruna yol açmadan, şuurlaltını da denetim altına alabilir; ölçülendirip, yönlendirebilir. Bireyin sosyalleşmesi, vicdanının oluşması, esasen bu inancın verilmesine dayanır. Bu inancın yeterince verilmediği zamanlarda, vicdan – şuurlaltı ilişkilerini, üst benliğin, ego vasıtasıyla ilkel benlik üzerindeki baskısı olarak nitelenebiliriz; *ben*, *üst ben*'den yani *vicdan*'dan gelen telkinlerle *id*'i baskı altında tutmaya çalışır. Fakat, inancın derinleştiği, bütün benliği sardığı durumlarda, artık bu ilişkiyi baskı olarak nitelendirmek doğru değildir; belki ıslah terimini kullanmamız daha doğru olacaktır.

Kişiliğin oluşumunu etkileyen çocuk bakımından, okul eğitimine kadar bütün etkinlikler bu durumdan etkilenirler. Allah'a imandan başlayıp çeşitlendiğini söylediğimiz *millî iman* yahut *millî kültür imanı* kişiyi güvenli, mutlu, başarılı, sıcak ve sevecen kılan bir haldir. Bu ruh yapısındaki anne-babaların çocuk eğitimindeki başarısı da açıktır. Bu da, millî karakterin çocukta gerçekleşmesi demektir.

Kültürün kurumlaşmaya başladığı, geleneklerin oluştuğu dönemler, inanç heyecanındaki durulmanın da başladığı yani kültürün güdüleme gücünün düşme eğilimine girdiği zamanlardır. Bu süreç giderek, inançta durgunluğa ve soğumaya varacaktır. Kültür durgunlaşacak, giderek donacak ve oluşan geleneklerde takılı kalacaktır. Eylem ve inancın karşılıklı etkilerinden daha önce bahsettiğimiz bu dönemde, bireyler kavi iman sahibi oldukları için değil, denenmiş, oturmuş geleneksel kurum ve tutumlara sahip oldukları için kendilerini bir ölçüde güvenli hissederek. Ancak, giderek çağın dışında kalırlar; kendilerini

yenileyemezler ve inanç zaafı yaygınlaşır, yoğunlaşır. Bu da kültürün ölçülerinin, iç taleplerinin bireylere yansıtılmaması demektir. Bu devrelerde, insan kişiliğinin doğuştan gelen öğeleri öne çıkmaya başlar; karakteri belirlemede ağırlıkları artar. Kişiliğin biçimlenişindeki kültürel etkiler zayıfladığı için de, ortak bir kişilik, millî karakter çizgileri iyice kaybolmaya yüz tutar.

Kısaca ifade edilen bu sebeplerle, tarihi, kültürü belirleyen bir millî karakter yapısından söz etmek mümkün olmadığı gibi, bir milletin bütün tarihi boyunca değişmeyen bir ortak karakterinden söz etmek de doğru değildir. Millî karakter/kişiliği millî kültürler belirler; onların da belirleme oranları kültürel devrelere göre farklı olur. Kültürlerin iç talepleri yani iman muhtevaları değişmiş, kuramsal açıdan bütün kültürel devrelerde aynı kişilik/karakter özellikleri öne çıkarılmış olsa bile, bunların eylem olarak gerçekleşmeleri yani davranışlara yansımaları kültürel devrelere göre farklı olacak ve her dönemde aynı yaygınlıkta olmayacaktır. Buna kültürün iç taleplerinin yani inanç muhtevalarının uzun zaman devreleri içinde değişim göstereceğini de eklemek gerekir.

*

* *

Bu açıklamaların ışığında, tarihî bir karakter araştırmasında çok dikkatli olunmak gerekecektir. Bu dikkat, hem temel karakter çizgilerinin tespitinde, hem de bu çizgilerin ne ölçüde hayata geçirilebildikleri noktasında olacaktır. Temel karakter çizgisinin tespitinde geleneksel kültür eserlerine başvurulurken, yazarlarının kendi özgünlükleri yanında, yukarıda dokunulan ölçüler içinde, kültürün hangi döneminde yazıldığı da dikkate alınmalıdır. *Kültürün yaratıcı hamlelerinin yaşandığı kuruluş döneme-*

rinde yorum gücünün çok daha yüksek, kavrayışların daha esnek ve bakışların hoşgörülü olduğu bilinmelidir. Durgunluk dönemlerinde inanç ile eylem arasındaki açığı giderek büyümeyle birlikte, yorum gücü de düşer; zihnî hassasiyetler artar ve sertleşir; hoşgörü azalır. Kültürün güdüleme gücünün düşmesine rağmen, zihnî duyarlıkların yüksek ve sert olması dönemin özelliği olarak görülmezse, çok yanıltıcı olabilir.

Bu eserlerin, toplumun gerçekleri yanında, hatta daha çok ümit ve beklentilerini yani kültürün iç taleplerini yansıtması, vurgulanan özgün karakter özelliklerinin tespiti açısından değerlerini azaltmaz. Masal, efsane ve destan gibi halk yaratışları, özellikle hayal, ümit ve beklentileri yansıtırlar; ama, onları yaratan kültürün tercihleri, sıkıntıları yahut başat değerleri hakkında da gerekli bilgiyi verirler.

Bu tür çalışmalarda yabancıların gözüyle millî karakter konusunda yapılan tespitlerden yararlanmak, güvenilir bir yöntem olarak düşünülebilir. Ancak, bunun da getireceği sorunlar olduğu açıktır. Bir insanın kendi kültürüne içinden bakmasının taşıdığı öznellik sakıncası gibi, yabancıların bakışında da, olumlu ve olumsuz peşin yargılar, basmakalıp yaygın söylentiler etkili olabilecektir. Bu tür yayınlardan, o kültür içinde, o insanlarla hiç değilse bir süre birlikte yaşamış olanlarınkinin tercih edilmesi daha sağlıklı olacaktır.

Prof. Erol Güngör, tarihî Türk karakteri üzerine yaptığı denemede, aktüel ile ideal olan arasındaki farkı bir ölçüye kadar kapatabilmek için, sadece fikir eserleri üzerinde değil, insan davranışlarına dair bilgileri de göz önünde tutacağını söyler ve yabancıların Türkler hakkında söylediklerini esas alır.²² Bu, şüphesiz ki doğru bir seçimdir. Bizim yaptığımız açıklamalarda da, özgün özellikler tespit edildikten sonra, bunların hayata yansımaları ay-

rica araştırılacaktır. Zait olmakla birlikte, eylemleri kültürel devrelere göre görmek ve değerlendirmek gerektiğini bir kere daha vurgulayalım. Bu açıdan, değişik dönemlerdeki karakter çizgileri hakkında birbirini hatırlatan yahut tekrar eden tespitler, bir devamlılık işareti olarak algılanmalıdır.

Türk Karakteri Üzerine

Bir milletin karakter tespitinin zorluklarından yukarıda söz etmiştik. Biz de bu zorluğa girerken, değişik dönemlere ait tarihî tezahürleri ele almaya çalışacağız. Böylece, zaman itibarıyla birbirinden çok uzak olan dönemlerdeki karakter görünümündeki ortak çizgiler, kültürel değişimleri aşan bir karakterin de varlığını düşündürebilecektir. Ancak, bu konuda hiçbir zaman mübalağa edilmemesi gerektiğini, karakter tezahürlerinin esasta kültürel olduğunu ve kültürel imanın gücü ölçüsünde ortaya çıktığını, Erol Güngör'ün ifadesiyle, ideal ile aktüel arasındaki farkın kapandığını söylemeliyiz. Tespit edilebilen süreklilik, esasta kültürün içerik ve taleplerindeki süreklilikten doğmaktadır.

Bu konuda, ne yazık ki, Türk kültürünün bütün devrelerini yorumlamamıza yarayacak kaynaklardan mahrumuz. Ancak, yine de mevcutların değerlendirilmesinin bir fikir verebileceğini göreceğiz. Şunu da ifade edelim ki, ele alınacak olan kaynaklar, yabancıların Türk karakteri ve eylem yapısı hakkında söyledikleri olacaktır. Doğrudan Türk kültür eserlerinin bu konu için tahlil edilmesi ve yorumlanması da, çok önemli bilgiler verebilir; bunların, kitapta yahut destanda olanla hayatta olan arasındaki farklılıklar yorumlanabilir. Ama bu usûl çok daha uzun ve

ayrı bir çalışmayı gerektireceğinden, şimdilik biz yabancıların yazdıkları ile yetineceğiz. Hunlar ve Göktürkler dönemine ait, özellikle Çin kaynaklarına dayanan bazı ipuçları yanında, dokuzuncu yüz yılda Câhız gibi bir kaynak elimizdedir. On bir ve on dördüncü yüz yıllar arasında, özellikle Anadolu Türklüğü için Hristiyan kaynakların anlattıkları vardır. Daha sonra ise, on yedi ve on dokuzuncu yüz yıllar arasında, kısmen daha bol yabancı kaynaklara sahibiz. Bu metinlerde Türklerin eylem tiplerini ve davranış biçimlerini izlemek kısmen mümkün olabilmektedir.

İlk Dönemler

Eski Türklerin hayat tarzı, hayvancılığa dayalı göçer kültürüdür. Bu, hayvan sürülerinin otlak durumuna göre yazlık ve kışlık, bazı kereler güzlük ve baharlık göçlerin de yaşandığı hareketli bir hayattır. Bu kültürde hayvanın değeri yüksektir; o kadar ki, hal ve hatır sorulurken, önce hayvanlar sorulur.²³ Hele at, son derecede önemlidir ve yiğidin atı, öldüğünde özel törenle gömülür. Ayrıca at, güzelliğin de simgesidir. Büyük tarihçilerimizden İbrahim Kafesoğlu, Türk kültürünün *at* ve *demir* üzerine kurulu olduğunu söyler.

Kafesoğlu'na göre Türk kültürünün ve karakterinin oluşmasında atın iki önemli tesiri olmuştur. Birincisi, Türk sürekli at üstünde olmakla, kendini başkalarından daha üstün hisseder. Bu duyuş, Türklerde bir "*beylik gururu*" yaratır.²⁴ Değerli tarihçimize göre, beylik gururu bir övünme vesilesi olmadığı gibi, tam tersine, cihana hükmetmek duygusunu sömürüden arındırıp, "*karşılıksız koruyuculuk*" anlayışına oturtmuştur. Bu da, egemenlik altına alınan insanlara sevgi ve adaletle davranılması sonu-

cunu doğurur. Türklerin töreye bağlılıklarında böyle bir anlam ve tezahür de vardır. Bozkır hayatı, “Beylik duygusu” ve insan sevgisine ayrıca bir *gerçekçilik duygusu* eklemiştir.

Atın ikinci etkisi, Türk'ün geniş ufuklara hükmetme arzusunun kamçılmasıdır. Bu yolda, demir kültürünü geliştirmişlerdir.

Bozkırdaki sürekli ve uzun göçler, ilk bakışta zannedilenin tersine, daimî bir *düzen* ve *disiplini* gerektirir. Hayvan sayısına göre otlakların sınırı belirlenir; belli yollardan ve belli tarihlerde geçilerek gidilir; belli yerlerde konaklanır ve belli süreler kalınır.²⁵ Kalabalık bir hayvan sürüsü ve ailelerin uzun mesafeleri zayıatsız geçebilmesi, sıkı bir disiplini gerektirir. Yüz ile üç yüz mil arasında bir mesafede kayıp vermeden göçmek ve koçmak, kendine özgü gelenek ve göreneklere olan, sert disipline dayalı bir kültürdür.²⁶ *Büyük sürülerin güdümü, korunması, yönlendirilmesi gibi günlük işler, bozkır insanını, diğerlerine nazaran daha dikkatli, atak ve sezgi gücü yüksek yapar; âni karar verme, emretme ve yönetmeye daha yatkın kılar.* Bilge Kağan'ın bir şehir kurup orada oturma düşüncesine veziri Tonyukuk karşı çıkar ve göçebeliğin verdiği hareket üstünlüğünün değerini anlatır. Çinliler ordu toplayana kadar, biz vurur ve çok uzak yerlere çekiliriz, der.²⁷ Tonyukuk'tan altı yüz sene kadar sonra, bir imparatorluk kuran Osman bey de oğluna, “*Oturak olmayasuz*” diye öğüt verecektir.

Türklerde, eski çağlarından beri görülen *töreye sadakat* şuûrunu besleyen kaynaklardan en önemlisi, göçebe hayat içinde oluşan disiplin duygusudur. Bozkır hayatı aynı zamanda sert tabiat şartları ile mücadele demektir. İnsanları iradeli ve disiplinli kılar. Beyler en yetenekli, en korkusuz olanlardır. Göçebe ancak ruhî ve bedenî kabiliyetleri üstün olana itaat eder. Mete Han'ın ünlü disiplin hikâyesini Çin kaynağı şöyle anlatır:

“Meteye ıslık çalan bir (çavuş) oku yaptı. Kendi okçu atlılarına eğitim yapmalarını bir buyruğu ile emretti. (Sonra) ordusuna şöyle dedi: ‘İslıklı ok nereye atılırsa, (herkes aynı yere) ok atacaktır. Okunu atmayanların başları kesilecektir.’

(Bundan sonra) Mete ava gitti. Avda ıslıklı okunu attığı hedefe okunu atmayanların hemen orada başları kesildi. Bundan sonra da Mete, (bir gün) bizzat kendisi, ünlü ve iyi cins atına bu ıslıklı oku attı. Fakat, (Mete’nin) sağında ve solunda bulunan bazı askerler Mete’nin atına ok atmak cesaretini gösteremediler. (Bunun üzerine) Mete harekete geçti ve ata ok atmayanların başlarını kestirdi.

Yine Mete, bu defa çok sevdiği karılarından birini gözleyerek (kadına) ıslıklı ok attı. Fakat yine çevresindekilerden bazıları korkup, ürktüler. Bu sebeple de (hatuna) hep birlikte ok atmaya cesaret edemediler. Onların da başları hemen Mete tarafından kesildi.”²⁸

Hikâyenin sonrasında Mete bir gün av sırasında ıslıklı okunu babasına atar. Sağ ve sol yanındaki askerlerin tümü hemen oklarını atarlar. Mete, askerlerinin eğitiminin tamam olduğuna karar verir.”

Türklerle ilk karşılaşan toplulukların dikkatini, onların düzen ve disiplini çekmektedir. “Türkler kargaşaya ve gürültüye meydan vermeden ilerliyor ve duraklıyorlardı. Zira onlar daima sükûneti muhafaza eder ve uzun nutuklardan hoşlanmazlar.”²⁹ Ev olarak çadırın kullanılması da, ev içi düzenini ve eşya disiplinini gerektirir. Bu dikkat sorumluluk duygusunu artırır.

Türklerin düzen severliklerinin, devletleri yanında dillerine de yansıdığı söylenmiştir. Bu düzenlilik aynı zamanda onların *kuramcı* değil *gerçekçi* oluşlarının da bir sonucudur. Bu temayül sebebiyle *Türk düşüncesi mantık ve bilgi teorilerinden çok, ölçülü eyleme dönüktür ve Türk hayatına*

ahlakî bir disiplin hakim olmuştur. Bu doğrultuda Türk kültürü Tanrı, kut, töre, doğruluk ve cesaret gibi hayat ilkelere çevresinde büyük devlet adamları ve başarılı yöneticiler yetiştirebilmiştir.

Ata hakimiyetleri onlara savaşta hareket üstünlüğü sağlamaktadır. Türkler at üstünde hızla giderken geriye ok atabilmektedir. Zamanın savaş teknikleri çok sade olduğundan, bedeni kabiliyetleri ve eğitimi yüksek olanlar kazanır. Ayrıca, Hun erkekleri savaşa bir angarya olarak katılmadıklarından sert ve inatçı olurlar. Yüksek bir savaşçılık ruhuna sahiptirler. Göktürk Hakanı Bilge Kağan (716-734) Orhun'da Buda ve Lao-Tse dinlerine birer mabed yaptırma düşüncesini vezirine açar. Vezir Tonyukuk, bu dinlerin insanlara yumuşaklık ve miskinlik verdiğini, bu sebeple Türklerin yaşayışlarına ve savaşçı ruhlarına uygun gelmeyeceğini ve çok kalabalık olan Çinliler karşısında mağlubiyete ve kültürel erimeye uğrayacaklarını anlatır. Hakan vezirine hak verir.³⁰

Kendi ruhî kıvamlarını koruma konusundaki bu duyarlılıkları yanında, başka dinlere karşı son derece hoş görülme oldukları sık tekrar edilen tarihî gerçeklerden biridir. 908-932 yılları arasında Semerkant'ta bulunan Manihastler gördükleri baskılar üzerine Uygur Hanına şikâyetle bulunurlar. Uygur Hanı, zamanın İslam Halifesine şunları yazar: "*Benim memleketimde birkaç misli Müslüman vardır. Eğer sen onları öldürürsen, ben de Müslümanları yok eder ve mescitlerini yakarım.*"³¹ İran'da zorluk ve zulüm içinde tutunmaya çalışan Mani dini Türkistan'da rahata kavuşur ve buradan doğuya yayılır. Sekizinci yüz yılda Hatun ve Tekin Şad tarafından, Budist olan halk için Keşmir'de tapınak yaptırılmıştır.

626 yılında Göktürk Hakanı Tan Yabgu Han'ın karargâhında konuk edilen Çinli Budist rahipler, çok iyi ağırlandıklarını, her şeyin mevcut bulunduğunu ve büyük bir

disiplinin hakim olduğunu yazarlar.³² Türkler, dilenci kıyafetindeki rahiplere bile saygı gösteriyorlarmış...

Bozkırın *ideal insan tipi alp'tir*. Alp yiğit insan demektir. Türk kültüründeki ad verme ve and içme gelenekleri yiğitlik ve mücadele ruhunu geliştirir. Bir Bizans elçisinin belirttiğine göre, gösteriş ve debdebeden hoşlanmazlar; yalancılıktan nefret ederler.³³ Devletler arası ilişkilerde bile sadece söz verilir ve buna sadakat istenirdi. "Söz namustur" anlayışı günümüze kadar gelmiştir.

Türk halkının, hakanları da dahil genellikle *saf ve kolay inanan insanlar* oldukları ifade edilmektedir. Kurnaz bir elçinin Türk Hakanını kandırma şansı her zaman vardır. Çinliler bu saflığı çok kullanmışlardır. 593 yılında Türk birlikleri Sasanî ülkesine girmiş, Belh'e doğru ilerlerken, Sasanî hükümdarı da böyle bir elçi ve vaadlerle Göktürk Save Hanı kandırarak Herat tarafına çevirmiş ve pusuya düşürmüşlerdir.³⁴

Çin, Bizans ve Latin kaynaklarının belirttiklerine göre Türkler *utangaç* bir millettir. En çok da, esir düşmekten, kadınlarının düşman eline geçmesinden ayrıca kocayı yatakta ölmekten utanırlarmış... Bu duygunun gerek ferdi ve gerekse toplumsal açıdan bir değer kaynağı olduğu görülmektedir. Bununla bağlantılı olarak Türk halkının *bağımsızlık duygusunun* çok yüksek olduğu söylenmiştir. Milattan önce 54 yılında taht kavgaları ve bölünmeler içinde geçen uzun yıllardan sonra, Cici Han karşısında gücünü iyice yitiren Hahanyeh Han'a, Çin'e sığınması telkin edilir. Yenik Han kendisine bağlı beylerden bir kurultay toplar. Çin kayıtlarına göre beyler şöyle söylerler:

"Bu olmaz! Hunların gelenekleri, cesaret ve gücü kök ve temel bir üstünlük (ve bir onur meselesi) olarak kabul eder. Başkasına bağlanıp ona hizmet etmek ise aşağılıklıktır. Çin gerçi bugün bizden güçlüdür. Fakat Hunları ken-

disine bağlayıp diz çöktüremez. Bize ta atalarımızdan gelen devlet ile yol ve yöntemlerimizi niçin bozalım? Çin'e bağlanarak, Çin'e niçin hizmet edelim?..."

Göktürklerin 679'daki Kutluğ isyanını anlatan Rus Tarihçi Gumulyew diyor ki,

"Yazıtlardan da apaçık görüleceği gibi, başkalarının itaatinde olmak Türk halkının onuru için tahammül edilecek bir iş değildi. Bu tâbilik Türklere öyle hakaretâmiz gözüküyordu ki, bu duygusallığın peşine takılıp umutsuz bir mücadeleye atıldılar. Bu özgürlük duygusunun son derece güçlü olması sonucu isyancılar başlangıçta belli bir başarıya ulaştılar. Açına hanlarının soyundan prens Nişu beyi han ilan olundu. Türkler, ayaklanmayı bastırmaya törene gider gibi gelen Çin ordusunu ezdiler. Tahminen on bin Çin askeri ya öldü, ya esir edildi."³⁵

Birkaç yıl süren ayaklanmalar sonunda Kutluğ İlteriş Göktürk Hakanlığına getirilir.

Bağımsızlıkla birlikte *vatan* sevgisinin de çok güçlü olduğu kaydedilmektedir. Mete, ünlü hikâyede Çin'in istediği her şeyi vermiş fakat, kırıç bir vatan toprağına sıra gelince, "*Toprak milletin köküdür; onu nasıl verebilirim?*" demiştir. Çin kaynakları, M.Ö. 31-30 arasında "*Hunlar Yin-şan dağlarını kaybettiklerinden beri, gözlerinden yaş dökmeden oralardan geçemiyorlar.*" diye yazarlar.³⁶

Çin elçisi Hunların "*...hiçbir şeyin kaygısını çekmeden yaşadıklarını ve kurallarını değiştirmekten hoşlanmadıklarını*" yazar. Bu tespit, *kendi dünyalarına olan inanç ve güvenin bir tezahürü olarak yorumlanabilir.*³⁷

Tarihçilerin kaydettikleri diğer bir özellik konukseverliktir. Beylerin ancak *konukseverlik* ve cömertlikle ün ala-

cakları ve egemenliklerini koruyabilecekleri düşünülür. “Konuk gelince kut (uğur) gelir” deyişi atasözüdür.

Boy bağıllığı son derece önemlidir. Boyundan kopan kişi adsız kalır. En çok korktukları şey soylarının kaybolmasıdır.³⁸ Aile olarak da soyun kaybı son derece ürkülen bir durumdur. *Ocağın sönmemesi* duası ve bunun bir avuç kor halinde nesilden nesile aktarılması ritüelleri zamanımıza kadar devam etmiştir. Kişinin er adı, kazandığı başarılarla göre boy tarafından verilir ki, örneklerini Dede Korkut hikâyelerinde görmekteyiz.

Bu dönem için kaydedilmesi gereken çok önemli bir husus, *fert planında köleliğin olmamasıdır*; savaşta elde ettikleri esirleri sürüleri üzerinde çoban olarak kullanırlar. Kölelerin alınıp satılması usûlü, Türklerin İslamiyeti kabulünden sonra görülmeye başlar.

Tarihçiler, Türkler bir ülkeye Fâtih olarak yahut köle olarak da girseler, hemen ilgiyi üzerlerine çektiklerini ve çevrelerindeki halkla çok rahat ilişkiler kurabildiklerini yazıyorlar.³⁹ Türkler yönetim kademelerine diğer halklardan çok daha süratle yükselebiliyor ve mansıplarını halkla paylaşmasını biliyorlarmış.

Hemen bütün kültürlerde görülen farklılık şuûrunun, başkalarından farklı olma dikkatinin Türklerde çok yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bugün millî kimlik dediğimiz duyarlığın çok açık bir örneğini İşbara Han'ın mektubunda görmekteyiz. Çin imparatorundan yardım isteyen İşbara Han, İmparatorun millî kültürlerini değiştirmeye yönelik istekleri karşısında şunları yazar:

“Oğlumu sarayınıza gönderiyorum. Size semavi menşe’den gelen atları her yıl takdim edecektir. Sabah akşam emrinizi bekleyeceğim. Fakat elbiselerimizin önünü açmaya, dalgalanan saç örgülerimizi çözmeye, dilimizi değiştirmeye ve sizin kanunlarınızı kabul etmeye gelince, örf ve

âdetlerimiz çok eski olduğu için onları bozmaya cesaret edemedim. Bütün milletimiz de aynı kalbe sahiptir.”⁴⁰

Göktürk Bengi Taşlarında, Çin kültür tesirlerinden uzak kalma duyarlılığı ve bu konudaki ikazlar çok açıktır. Ancak kendi ülkesinde, kendi töreleriyle yaşadığı zaman hür ve refahlı olacağı, Tanrının korumasında olacağına inanılmıştır. Çin, malın iyisini vermek vaatleriyle Göktürk halkını Çin içlerine çekmek isterken, Bilge Kağan, gitme öleceksin; Ötüken’de kalarak Çin ile alış veriş yap, diye sert uyarılar yapmaktadır.

İlk Dönem Sonlarına Doğru

Şimdi tanıklığına başvuracağımız Arap kültürünün büyük isimlerinden kalamcı Câhız 766-776 yılları arasında yaşamıştır. *Hilafet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri* isimli kitabına, Allah “Bizi ve seni hakkı söyleyen, onun tarafını tutan ...” kullarından eylesin duası ile başlar. Türklerin faziletlerini anlattığı bölümün başında da, kendisinden hiçbir şey katmadığını, sadece kendisine anlatılan ve gördüğü şeylerden söz edeceğini, “bir tarafa karşı diğer tarafı tutmuş, bazı kimseleri diğerlerine karşı üstün çıkarmayı üzerine almış” olmadığını açıklıkla söyler. “Öyle ki, kendi kanaatlerimizden bir harf dahi söylemeyelim.”⁴¹ Câhız, Kitabı, yalan onu çirkinleştirmeyecek, övgüde ve yergide mübalağaya kaçmayacak şekilde yazdım. “Methodene en çok fayda veren, methodilene en çok iyiliği dokunan, en uzun iz ve en güzel hatıra bırakan medih, doğru, övülenin haline uygun ve ona münasip olan medihtir.”

Kitabın yazıldığı dönem, Türklerin henüz Müslüman olmadıkları, ancak Halife ordusuna asker ve komutan ola-

rak katıldıkları zamanlardır. Bu husus, Câhız'ın gerçekten ne ölçüde tarafsız kaldığını göstermeye yeter.

Câhız'ın yazdıkları arasında bir kanaat ifadesi vardır ki, son derece önemlidir ve bütün diğer üstün niteliklerin özeti ve kaynağı gibidir. Abbasî halifesi Harun Reşit zamanında Ermenistan ve Azerbaycan valiliği yapan Yazid b. Mazyad şöyle söylemiş: “Allah’a and olsun ki, Türk eli kolu bağlı olarak bir kuyuya atılsa, mutlaka bir çaresini bulup kurtulur.” Bu ifade, o dönemde Türk kavminde fert olarak da toplum olarak da yüksek bir gerilim ve yaratıcılığın yaşandığını anlatır. Bu gerilimin sergilediği davranış ve değerlere bakıldığında, yukarıda dokunulan bozkır insanıinkiyle ile koşut olduğu görülür. Türk kavmi bu gerilimle onuncu yüz yılda *müslümanlaşarak* İslâm dünyasına girdiğinde, gerilimi hem yeni bir ivme kazanacak, hem de yeni ve büyük yataklar bulacaktır. Selçuklu ve Osmanlı açılışları bu yaratıcı dönemin eseri olarak ortaya çıkmıştır.

İlk göze çarpan özellik, savaştaki üstünlükleridir. Haricîlerin diğer savaşçılara ağır basan yönleri Türklerde mükemmeldir. Haricîlerin diğer savaşçılara üstünlüğünün derecesi ne ise, Türklerin haricîlere üstünlük dereceleri de odur. (Haricîler o dönemde korkusuz saldırıları ile İslâm dünyasına dehşet salmışlardı). Abbasîlerin büyük komutanlarından Humayd Abdülhamit, devamla, Türklerin korkusuz ve şedit olduklarını, geri kaçmayı hiçbir zaman düşünmediklerini, atlarını çok iyi tanıdıklarını, çok iyi kullandıklarını ve ona gözü gibi baktıklarını söyler. Savaşta Türkün dört gözü vardır, der.

Onuncu yüz yıl Arap coğrafyacılarına göre de, “Türkler cesaret ve şecaatta başka kavimlere üstün oldukları” için, darul İslam'ın hudutlarında cereyan eden savaşların en şiddetlileri Türkler ile oluyordu.⁴²

Vücut dirençleri de çok yüksektir. Bir Türk hem çoban, hem seyis, hem baytar, hem süvaridir; “hülasa bir Türk başlı başına bir millettir.” Emevilerin Horasan valisi Kuteybe bin Müslim de, Türklerin çok hareketli bir kavim olduğunu, durmaktan nasipleri olmadığını söyler ve ekler:

“Ruhî kuvvetleri bedenî kuvvetlerinden daha fazladır. Onlar ateşli, ve anlayışlı kimselerdir. Bakışları keskindir. Kıt geçimi acizlik, uzun zaman bir yerde kalmayı ahmaklık, rahatlığı ayak bağı, kanaatkârlığı azimsizlik, savaşı terk etmenin zillet getireceğini kabul ederler.”

Türkler savaşçılıkta üstün olan bir kavimdir. Bunun için de, “anlayışlı, bilgili, ihtiyatlı, azimli, sabırlı, sırrını saklayan, kültürlü, gafil olmayan, çok tecrübeli biri olması...” gerekir. Horasan valisi Cüneyt b. Abdurrahman Türk Hakanı ile karşılaşır; endişelenir. Hakan, korkma, der benim niyetim savaşmak değil. Senin zayıf taraflarını hemen gördüm; isteseydim ordunu hemen dağıtırdım. Fakat senin faziletli, dinini bilen biri olduğunu duydum. Dinin hakkında sana soracaklarım var. Maiyetinle otağıma gel.

“Sakın benden kuşkulanıp endişeye düşme; benim gibi bir adama gadretmek yakışmaz. Benim gibi bir kimse önce hile ve hudasından emin edip de, sonra verdiği sözü bozan bir insan değildir. Biz işlerimizde hile yapmayan bir milletiz. Hileyi sadece savaşta mubah sayarız. Eğer savaş hilesiz olacak olsa, hileyi savaşta bile mubah görmezdik.”

Türkler, değer bilmezlerin yanında durmazlar. Kadir bilir hükümdarların yanında “*haddini bilen ve hakikati benimseyen*” bir tutum izlerler. Kahtanî ve Adnanîlerle tartı-

şırken, “Biz Türkler itaat, sevgi ve sadakatte sizden üstünüz” derler.

Türklerin arasında anlaşmazlıkların az olduğu, tartışmaktan ve öğünmekten hoşlanmadıkları kaydedilir. Ancak korkulması gerekenden korkar, ümit edilmeyecek şeye umut bağlamazlar. Boş işlerle uğraşmazlar; bildiğini iyi bilir ve yapar. “*Türk’ün içi dışı gibidir.*” Câhız kişisel olduğunu söylediği değerlendirmesini yaparken de, Türklerin temiz ahlâklı olduklarını söyler: “*Yaltaklanma, yaldızlı sözler, münafiklık, kovuculuk, yapmacıklık, yerne, riyâ, dostlarına karşı kibir, arkadaşlarına karşı fenalık, bid’at nedir bilmezler. Çeşitli fikirler onları bozmamıştır. Hiley-i şeriye ile başkalarının malını helâl saymazlar.*” Yazarın söylediğine göre, oturup paslanmaktan korktukları için yağma ve çapulu severler.

Vatan sevgisi bütün toplumlarda genel olmakla birlikte Türklerde biraz daha şiddetlidir.

On birinci yüz yılda, *Türklerin Üstünlüğü* adıyla bir kitap yazan İbn Hassul da (ölm. 1058) Türklerin *azla yetine bildiklerini, büyük zorluklara katlanabildiklerini* yazar.

“O kadar ki, yorulmuş ve güçten düşmüş zannedildikleri bir durumda bile, tehlikelere atılmak ve yolu izi belli olmayan yerlere gitmekte Türkler, ilk tazelik ve sevinçlerini muhafaza ederler.”⁴³

Yine aynı yazarın ifadelerine göre, Türkler, kölelerin yaptığı işlerde kullanılamazlar.

“Türkler askere başbuğ olmak veya bir fırkanın başına geçmek veya bir cemaate emir ve yasakta bulunmaktan başka bir işe razı olmazlar.”

On ikinci yüz yıl tarihçisi Muineddîn Herevî de, “*Türkler Müslüman bir ülkeye ulaştıkları zaman orada saygı görürler ve orduya kumandan olurlar.*” diyor. On üçüncü yüz yılın ünlü batılı gezgini İbni Batuta da, Anadolu’da yaşayan Türklerin dünyanın en temiz milleti olduğunu, iyi karakterli, kuvvet ve şiddet sahibi insanlar olduğunu yazar.⁴⁴

Millî kimlik duyarlığının da yüksek bir düzeyde devam ettiği görülür. Câhız’ın yazdıkları, bu duyarlık kadar, çok canlı ve yaratıcı bir kültürün de varlığına işaret eder: Başka milletlerden insanların tanınmasının mümkün olmadığını söyleyen Câhız,

“Fakat bu konuda Türkler’de yanılmazsın. Onların nerele olduklarını anlamak için kıyafet ilmine (izlerden ve şekillerden neticeler çıkarma), ferasete, başkalarına sormaya ihtiyaç duymazsın. Türklerin kadınları erkekleri gibidir. Hayvanları kendileri gibi Türk hususiyetini taşır.”

Hayvanlarına bile kendine has bir üslup kazandıran kültürün gücüne, *Kitabu’l Hayavân* isimli kitap yazan Arap yazar da tanıklık eder: “*Türklerin memleketlerinin, develere, hayvanlara, davarlara, vahşi hayvanlara ayrı bir şekil verdiğini görürsün.*” Bir diğer Arap yazar K. Biğal de aynı şeyleri söyler:

“Biz Türk ülkelerindeki her şeyin Türkî olduğunu gördük.”

İbn-ül Esîr tarihinde diyor ki,

“Bu millet öyle bir millettir ki, eğer güler yüzle karşılanacak olursa, güzellik itibariyle meleklerle benzer ve eğer üzerine hücum edilecek olursa ifrit kesilir.”⁴⁵

Ortaçağ İnan şiiirinde Türk ismi, beyaz, güzel, sevgili anlamlarında, güzelliğinin simgesi olarak kullanılmıştır.

Anadolu'da Yeni Bir Dönem

Türklerin karakter özelliklerinden söz edilirken, onların başka toplumlardan olan farklılıklarının esas alınması doğaldır. Öyle ki, millî karakter toplumsal ve ferdî görünüşleri ile millî kimlik olacak ve Türk'ün tanınmasını sağlayacaktır.

Anadolu'daki oluşumun üç kaynağı vardır: *Türkistan*, *İslam* ve *Anadolu*. Türk kültürü, Anadolu'nun yerli medeniyetlerinden o zaman yaşamakta olan Rum ve Ermeniler vasıtasıyla unsurlar almıştır. Prof. Erol Güngör, bu kaynağın mübalağa edilmemesi gerektiğini, alınanların bazı halk inançları ve günlük hayatın ayrıntılarına dair unsurlar olmaktan öteye geçmediğini söyler. Genellikle bu kaynaktan gelen tesirlerin Türk kültürünün kuramsal yapısına sızmadığını, daha çok, hayatın maddesinin şekillenmesinde örnek olabildiğini düşünebiliriz. Bu durumda, Anadolu'daki yeni oluşumun, Türk kültürünün/kavminin İslamlaşması ve mevcut coğrafya ve çevre şartlarının karşılaşması ile belirdiğini söyleyebiliriz. İslamiyet Türk kültüründe esasen mevcut bazı değerleri güçlendirmiş ve ona yeni değer ve istikametler sunmuştur.

On bir ile on beşince yüz yıllar arası, yeni inanmış Türk boylarının heyecanlarının yüksek olduğu dönemlerdir; dinî tesirler de yüksek ve yaygındır. Genel olarak baktığımızda bu yeni imanın, Türk kavmindeki yüksek gerilimi daha da yükselttiğini söyleyebiliriz. Nitekim, İslam dünyasına girer girmez, bu medeniyetin öncülüğünü almış ve yükünü omuzlamıştır. Aynı hızla Selçuklu ve ardından Osmanlı medeniyet açılışlarını gerçekleştirmiştir.

Tarihimizin ilk çağlarından beri var olan *dünya hakimiyeti* ülkü ve inancı, *ilâ-yı kelimetullah* (Allah'ın adını yüceltmek) ve *nizâm-ı âlem* fikriyle iyice kanatlanmış ve *Kızıl elma*'ya dönüşmüştür. *Gazâ fikri, giderek çapuldan, Allah'ın adını yüceltmek için kavgaya dönüşmüş, ülkeleri İslâm'a açmak* eylemine yükselmiştir.

Türk devlet fikrinde, hakimiyetin meşrûiyetini temin eden ve son derece önemli olan *töre*ye bağlılık fikri, "*şer'-i şerîfe*" bağlılık olarak yeni bir güç kazanmış ve *adalet* en yüksek değer haline gelmiştir. Bundan sonra sık sık Türklerin *adalet* ve *merhametinden* söz edildiğini göreceğiz.

İ. Hami Danişmend, İ. Kafesoğlu ve Osman Turan gibi tarihçilerimizin altını çizdikleri nokta, İslâmiyetin Türk kavminin değer ve hayat ilkelerine aynı yönde güç kazandırdığı, bir çatışmanın yaşanmadığıdır. Bu yüzden de Prof. Erol Güngör'ün ifadesiyle, "*Türkler İslâm medeniyetinin büyük hamlelerini temsil ederken, İran genellikle bu hamleleri engellemeye çalışan reaksiyoner bir cemiyet halinde*" kalmıştır.⁴⁶ Türklerin dünyayı yönetmekle görevli oldukları inancı, fetih düşüncesiyle yeni ve büyük bir ivme kazanmıştır. Bozkırın *alp tipi* bu oluşumlar içinde *gazi* ve *alperen*'e dönüşmüştür.

Bozkır hayatının zorunlu kıldığı *devlet olma* ve *düzen kurma* fikri, İslamiyetle yeni bir temel ve heyecan kazanmıştır. Çünkü İslamiyet *devlet dini* olarak gelişmiş ve *devlet bütün kutsalların korunağı* olarak bilinmiştir. Bu yüzden devlet en yüksek toplumsal değer olma niteliğini kazanmıştır. *Kitap'ta fitnenin kıtalden kötü olduğunun söylenmesi ve bu kavramın İslam kültüründeki yorumlanış biçimi de, Türk kültürünün bilinen ilkelerinden olan düzen fikrini pekiştirmiştir.* Aynı zamana ait şu iki anekdotun ifade ettiği devlet ve düzen şuûrunu dünyanın bir başka kültüründe görmek çok zordur:

İkinci Viyana kuşatması başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Başkomutan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, ilk bozulan sağ kanat komutanı Uzun İbrahim Paşa'yı idam ettirir. İbrahim Paşa, idam kararını dinlediğinde çevresindekilere şunları söyler: *"Bu adam nâhak yere beni öldürür. Lakin, Padişahımız efendimize söyleyin, zayiâtı telâfi edecek yine odur; onu öldürmesin."*

Ancak, Merzifonlu hakkındaki Sultan fermanı da Belgrad'a gelmiştir. Öğle namazının sünnetini bitiren ordular baş komutanı Kara Mustafa Paşa, hatt-ı hümayunu öper, baş üstüne kor ve *"Rıza Allah'ındır"* diyerek, bedeninin toprağa düşmesi için seccadesini kaldırır; ölüme durur.

Her doğan yeni kültürün esasen doğasında var olan farklılık şuuru, özgün olma duyarlığı, İslamiyetle fiilen ve Hz. Peygamberin hadîsleriyle desteklenmiştir. Bu katkılarının da varlığıyla Osmanlı dünyanın en özgün hayat tarzını, kültürünü yaratabilmiştir. Osmanlı Türk halkı serbest kültür değişmelerinde son derece rahat davranmış, ancak kültürün farklılık şuuru yani millî kimlik duyarlığı daima çok yüksek olmuştur; daima kendisi olarak kalmak, başkalarına benzememek dikkatini göstermiştir. Kendi hakimiyeti altında olan ve olmayan değişik din ve kültürlerdeki topluluklara karşı hukuken de, fiilen de son derece anlayışlı davranan Türkler, giyim kuşam ve benzeri kimlik görünüşlerinde (şehirde ata binmek, silah taşımak gibi) kesinlikle farklılığını korumuştur. Erol Güngör, bu tutumda aynı zamanda hakim millet duygusunun bulunduğunu söyler. Türk yenileşme hareketlerinde de halkın tek direnci, kimlik farklılığını gösteren bu kültür unsurlarında olmuştur.

Dünyada Yahudi düşmanlığı yapılmayan tek toplum olan Türk cemiyetinde bile Yahudiler zaman zaman Ortodokslara karşı korunmak ihtiyacını duymuşlardır. On do-

kuzuncu yüz yılın ortalarına kadar Atina'da Paskalya günü Yahudiler sokağa çıkamamışlardır.

Göktürk bengi taşlarında gördüğümüz, "Kardeşim ve beylerimle birlikte çalıştım; göçmüş ve dağılmış halkı topladım, yoksul ve bitkin halkı toparladım; çıplak halkı giydirdim, aç halkı doyurdum, fakir halkı zengin ettim; az milleti çoğalttım..." ifadelerindeki, günümüz söyleyişiyle sosyal devlet anlayışının gelişip kurumlaştığını göremiyoruz. Bu alan özel yardımlaşmaya terkedilmiş ve eski anlayışın, hakanın sofraya yağmalatması gibi bazı ritüeller kalmıştır. Bunun yerine zekat ve vakıf kurumlarına dayanan yeni bir imar ve yardımlaşma modeli geliştirilmiştir.

Bu yeni dönemde, insana ve bütün canlılara karşı merhamet duygusunun pek belirgin bir şekilde öne çıktığını söyleyebiliriz. Bundan sonraki bütün tanıklıklar bu duygunun zenginliğinin altını çizeceklerdir.

Nihayet, azınlıklara karşı hoş görünün devam ettiğini söyleyelim. Türkler bu yeni dönemde de, kendilerine ve dünyalarına son derece güvenli olmakla, yabancılara karşı da hoş görülü, rahat ve özentisiz olmuşlardır.

*

**

Gerek Büyük Selçuklu, gerek Anadolu Selçuklu Sultanları ve Atabeylerinden, Anadolu'nun yerli Hristiyanlarının memnuniyetini, âdil ve hoşgörülü olduklarını ifade eden çok sayıda yabancı kaydı vardır. Bu dönemde Türklerin merhametine dair yabancıların işaretleri artar.

Müslüman dünyasının dahilî ve haricî sorunlarının yoğunlaştığı bir dönemde İslam dünyasına giren Türkler ve Selçuklu hakimiyeti, daima övgüyle anılmış ve Selçuklu hükümdarları, "Dünyanın efendileri" ve "Mübarek hanedan" olarak isimlendirilmiştir. Türkler bu devrede de, dünyayı

yönetmekle görevli olduklarına ve Allah tarafından teyid edildiklerine inanmışlardır. Sultan Alparslan,

“Biz temiz Müslümanlarız; bid’at nedir bilmeyiz. Bu sebeptendir ki, Allah hâlis Türkleri azîz kıldı” der.⁴⁷

Büyük Selçuklu hükümdarı Melikşah, gayrimüslimler arasında da “Baba” olarak nitelenir. Urfalı Mathieu şöyle yazar:

“İnsanların en âdili, en akıllı ve kudretlisi olan Melikşah bütün insanlara ve Hristiyanlara karşı baba gibi idi. Bütün Rum ve Ermeniler kendi arzularıyla onun idaresine girdiler.”⁴⁸

Moğol dönemi tarihçilerinden Hamdullah Kazvinî, geçmiş İslâm hükümdarlarının noksanlıklarını saydıktan sonra, Selçuklu hakanları hakkında şunu söyler:

“Selçuklular bütün bu illetlerden pâk, temiz ve dindar Müslümanlardır. Halka şefkat bunların mümtaz vasıflarıdır.”⁴⁹

Anadolu’nun fethi mücadelelerinde de, Bizanslı kaynakların bildirdiğine göre, Bizans askerleri galip geldikleri yerlerde Türklere karşı çok acımasız ve çocuklara karşı bile zalim davrandıkları halde, Türkler Hristiyan esirlere karşı son derece yumuşak ve merhametli davranıyor-

** Prof. Osman Turan, Türklerle karşılaşan Anadolu halkının, gördükleri merhamet ve adalet karşısında onlara olan şükran duygularını geniş kaynaklarla işleyen bir bölümü *Türk Cihan Hakimiyeti Meşkûresi Tarihi* kitabına eklemiştir. Bkz. *TCHMT*, 2003, s. 360-375

lardı.⁵⁰ Bir Haçlı kroniği Anadolu'daki Türklerin savaşçılığını anlatırken şöyle der:

“Türklerin kahramanlığını, savaş kudretini ve fetanetini kim tarif edebilir! Eğer onlar Hristiyan olsaydı, kudret ve cesaretle kimse Türklere müsavi olamazdı.”⁵¹

Anadolu Selçuklu hükümdarı Kılıç Arslan'ın 1107'de şehit olması üzerine, devrin Ermeni tarihçisi Mathieu, hayırseverliği, kahramanlığı ve yüksek gönüllü oluşuyla ünlü olan bu padişah için Hristiyanlar arasında da yas tutulduğunu yazar. Bütün Anadolu beyleri hakkında benzeri övücü ve şükran dolu sözler zamanın tarihlerine geçmiştir.

Ermeni Stefan Mişel 1156'da Maraş'a saldırır; sonra, Türk ordusunun saldırısından korkarak geri çekilir. Geri çekilirken şehri tahrip ve yağma eder; kendi dindaşlarını esir eder. “*Buna mukabil şehri kurtaran Türkler Hristiyanlara çok iyi muamele ettiler. Kaçırılan halk geri dönünce, evlerine yerleştirildiler.*”⁵² Selçukluların merhamet ve adaletlerinin bilinmesi, bu yüzden bazı memleket halkının Selçuklu ülkesine göç etmesine yol açmıştır. I. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde gelenler köylere yerleştirilerek kendilerine toprak verilir.

“Bu kadar iyi muamele esirlere kendi memleketlerini unutturdu. Bir çok yerlerin halkı muharebe olmadan Sultanın memleketine göç etti.”⁵³

Anadolu'nun yerlisi Süryani, Ermeni ve Rumların Türk idaresinde Bizanslı dönemlerden çok daha rahat yaşadığı hemen bütün tarihçilerce kabul edilmektedir. Ermeni tarihçi Mihael mukayeseli bir değerlendirmesinde, “*Şerîr ve râfîzî Rumların yaptıkları gibi kimsenin dinine ve*

inancına karışmıyor, hiçbir baskı ve zulüm düşünmüyorlardı.” demektedir.⁵⁴

1337’de İzmit Osmanlılar tarafından fethedilerek yönetimi Orhan Gazi’nin kardeşi Süleyman Paşa’ya verilir.

“Süleyman Paşa ol vilayette ol mertebe adalet ve merhamet gösterdi ki, nice köyler Türk’ün âyin ve erkânını görüp, gelüp Müslüman oldular... Ol vilayetin halkı eydürlerdi ki, nolaydı bunlar bize kadîm zamanlardan bey olaydı...”

Yine Âşık Paşa’nın kaydettiğine göre, karşı yakaya geçen Osmanlı kuvvetleri Çimpe Hisarını fethettiler. “Kâfirlerini incitmediler; belki onlara dahi ihsanlar ettiler.”⁵⁵ Bizanslı tarihçiler Sultan Yıldırım Bayezid’in de, II. Murad Han’ın da düşmanlarına karşı mülayim davrandıklarını, halka karşı çok lütufkâr olduklarını yazar.

İkinci Haçlı Seferinde Selçuklu Hükümdarı Sultan Mesud, Bizans imparatorunu Konya önünde yenip, Alman imparatorunun ordusunu da Eskişehir çevresinde 1147’de imha eder. Fransız kralının kuvvetlerini de Denizli ve Antalya yöresinde dağıtır. Suriye’ye gidemeyip bu çevrede kalan Haçlılar açlık, yoksulluk ve hastalık içindedirler. Yerli Rumlar, bu Frankların ellerinde kalanları da hile ve sahtecilikle alıp, kendilerini açlık ve ölüme terk ederler; bir kısmını da kendileri öldürürler. “*Fakat, savaş-tıkları Türkler, bu Haçlı artıklarını korudular; açlarını doyurdu, hastalarını tedavi ettiler. Hatta Türkler, Rumların Haçlılardan zorla ve hile ile aldıkları gümüşleri satın alarak fakir Haçlılara dağıttılar...*” Olayı anlatan Frank tarihçi diyor ki,

“Dindaşları Rumların zulümlerinden kaçarak Müslümanlar nezdinde emniyet, himaye ve merhamet arayan Haçlılardan üç binden fazla gencin Türklere katıldığı söyleni-

yor. Ah merhamet, sen hıyanetten daha zalimsin! Çünkü Müslümanlar Hristiyanlara ekmek vermek suretiyle bunların dinlerini satın alıyorlardı. Bununla beraber Türkler bu iyiliklerine karşılık hiç birini din değiştirmeye zorlamadılar.”⁵⁶

Antakya patriği şöyle yazıyor:

“O imansızlar tarafından öldürülen binlerce insana; kadın, kız ve erkeklere ağladık. Allah Türklerin devletini ebedî eylesin; zira Türkler vergi aldıktan sonra Hristiyan ve Yahudilerin dinlerine dokunmazlar.”

Anadolu'daki Türk halkının bu insanî davranışlarında, “Yetmiş iki millete bir göz ile bakmayı” öğütleyen ve bu dönemde yaşamış olan Mevlana, Yunus, Hacı Bektaş ve Hacı Bayram gibi büyük velilerin de etkili olduğu düşünülmelidir. Osmanlının Balkanları bir yangın gibi süratli fet-hedişinde bu adalet ve merhametin etkili olduğu söylenir.

On beşinci yüz yılda Rus hacısı Basil, uğradığı zaviyelerde gelene yüz, yola çıkana üç yüz dirhem harçlık verildiğini yazar. Fransız Busbeq, on yedinci yüz yıldaki kervansaraylarda, Müslim-gayrimüslim ayırımı yapılmadan hizmet verildiğini kaydeder.

Aynı yüz yıl seyyahlarından P. Tafur, Türklerden söz ederken, “*Türkler konuşmalarında dost ve neşeli, yemek ve harcamalarında çok asil ve hayırseverdirler. Oralarda bir kimsenin faziletinden söz açılınca, ‘Türk gibi’ demek yeterlidir.*” der. Kahire’de bir yargılamaya tanık olan bu gezgin, bir Türk şahidin dinlenmesi vesilesiyle sorduğunda, kendisine “*Türklerin her dediği hakikat olarak kabul edilir*” diye cevap verildiğini yazar.⁵⁷

Dönemin Sonlarına Doğru

Şimdi üzerinde yabancıların tanıklıklarını aktaracağı-mız dönem, toplumsal gerilimin düşmeye başladığı on sekiz ve on dokuzuncu yüz yılların Osmanlı Türkleridir. Geçen yüz yılların büyük gerilimi ile dünyanın en özgün ve zengin kültürünü kuran toplum, artık gücünü ve yaratıcılığını kaybetmeye başlamıştır. Medeniyetlerin değişik dönemlerindeki gerilim düzeylerinin toplum ve fert planındaki yansımaları şöyledir: Kuruluş ve yükseliş dönemlerinde gerilim yüksek, kültür yaratıcı, özgün, toplumsal eylemler kültürün ilkelerine bağlı olarak gerçekleşirler. Mesela hukuka bağlılık şuûru yüksek olduğu gibi, eylemlerin hukuka bağlılığı da yüksektir. Yani, kültürün kuramsal yapısı ve ilkeleri ile, toplumsal eylemler arasında uygunluk vardır, farklılıklar azdır. Bunun en açık örnekleri devlet hayatında yaşanır; bu dönemlerde devlet âdil, hukuka bağlı ve ferdî hakları koruyucudur. Devlet hayatına zulüm değil, adalet hakimdir. Ferdî planda bu durum, ahlakilik olarak ortaya çıkar. Yani toplumda ferdî hayatlara ahlakî ilkeler ve değerler hâkimdir. İnsanlar genellikle inandıkları ve düşündükleri gibi yaşarlar; sözü başka fiili başka değildir.

Gerilimin düşmeye başladığı soğuma dönemlerinde ise, durum tersine dönmeye başlar. Devlet ve toplumun hayat ilkeleri değişmediği halde, fiili halleri değişmeye başlar. Devlet hayatında hukuka bağlılık azalır, adaletin yerini zulüm almaya başlar. Ferdî hayatlarda ise, eylemler ahlakî ilke ve değerlerden sapmaya yönelir. Bu dönemde insanların inandıkları ve söyledikleri ile yaptıkları birbirinden farklılaşmaya başlar. Özellikle bu dönemlerde, konumuz açısından yapılacak değerlendirmelerde, kendi kültürümüzün kuramsal nitelikli eserlerine fazla güvenemeyiz. Çünkü, onlar doğruyu söylemeye devam etmekle

birlikte, hayat muhtemelen fiilen başka türlü akmaya başlamıştır. Özellikle bu döneme ait değerlendirmelerde, yabancının ferdi görgülerine dayanan ve düşünmeden çok davranış biçimlerini anlatan eserleri önem kazanır. Görüldüğü gibi, biz esasen baştan beri bu tür eserlere dayanarak karakter tespitleri yapmaya çalışmaktayız.

Söz konusu döneme ait müşahedelerde, devlet hayatına dair övgü ve güzellemelerin iyice azaldığını görürüz. İfadeler genellikle ferdi ve kamu dışı toplum hayatına aittir. Bu da, köklü bir karakter çizgisinin, soğumaya rağmen devam eden güzellikleri ve kişilik/kimlikleri olarak düşünülebilir.

Bazı yabancının tespitlerine göre on dokuzuncu yüz yıl ortalarında bile Türklerin, kendi kültürlerinin üstünlüğüne olan inançları devam etmektedir.

“Türkler kendi inanışlarının bütün diğerlerinden üstün olduğu hususunda sarsılmaz bir kanaate sahiptirler; fakat, bunu herhangi bir şekilde belli etmek istemezler. Onların aşırı müsamahaları sonucu şu oluyor ki, insan ezan sesi işitme Hristiyan olmayan bir memlekette bulunduğu inanamaz.”⁵⁸

Bu kendine olan güven ve kültürünün üstünlüğü inancı kültürün kilit tutumlarından biridir. Kültürel gelişmenin temeli olduğu gibi, bir yerden sonra yabancı kültürlerle karşı körleşmenin de başlangıcıdır. Ünlü Fransız gezgini M. De Thevenot on yedinci yüz yılda şunları yazar:

“Türklerin kusurlarına gelince, son derece azametli oldukları için kendilerini bütün milletlerden üstün tutarlar ve yeryüzünün en cesur insanları sayarlar; dünyayı kendileri için yaratılmış sanırlar. İşte bundan dolayı bütün di-

ğer milletleri ve bilhassa kendi dinlerinden olmayan Hristiyan ve Yahudi milletleri toptan hafife alırlar.”⁵⁹

On dokuzuncu yüz yılda yazmış olan Castellan,

“Türkler Türkçeden başka bir dil kullandıkları takdirde vakar ve haysiyetlerini ihlal etmiş olacaklarına kanidirler.”

diye yazdıktan sonra, herhangi bir Frenk Türkçe bilse bile, yine de kendi dilinde tercümanla konuşmaya zorunlu tutulur, diye ilave eder. Batılı yazarlar, Türklerin hayatın çeşitli alanlarına ait üstünlük duygularının örneklerini verirler.

Şunu söyleyelim ki, on dokuzuncu yüz yıl bizim okumuşlarımızın kendi kültürümüz çevresinde çözümler üretemeyip, yabancı kültürlerle yöneldikleri çağdır. Bu bakımdan, okumuşlarımızın kendi kültürümüze olan inançlarında büyük sarsıntılar yaşanmaktadır. Ancak, halk aynı durumda değildir. Yabancı kültürlerle temas ve sorunlara çözüm bulma sorumluluğu ikinci dereceden olan halk, kendine/kültürüne güvenmeye devam etmektedir. Ama, kültür yaratıcılığını kaybetmiş olduğundan, belirli kültürel kalıplarda takılı kalmış, donuklaşmış, giderek sertleşmeye başlamıştır. Bu yapı içinde de halk kendi imanından şüphe etmemektedir.

Bütün bu soğuma hallerine rağmen Türk kültürünün nitelik itibariyle üstünlüklerini koruduğu görülmektedir. Kendi ülkelerinde dinî ve siyasi baskılara karuz kalanlar rahatı yine Osmanlı ülkesinde bulmaktadırlar. Fransız ihtilalinin tesirlerinden olarak, bir kısım Avusturya vatan-daşı gencin, şapkalarına kırmızı-mavi kordela takarak Beyoğlu’nda gezmelerinden rahatsız olan Avusturya elçisi Osmanlı hükümetinden bunlara müdahale edilmesini ister. Sadrıâzamın verdiği cevap çok hoştur:

“Osmanlı ülkesinde başına küfe koyarak gezenlere bile kimse müdahale edemez...”

Yine soğuma dönemine rağmen, Osmanlı halkının ahlakî niteliklerindeki üstünlükler bütün yapancıların dikkatini çekmiştir.

“Anadolu’da ticaret prensibi şudur: Servetini kaybetmek istemiyorsan Hristiyana, sahip olduğu malın onda birinden fazla borç verme. Ama, bir Müslümana vereceksen korkmadan on mislini de verebilirsin...”

Yabancılar gayrimüslimlerin ticarî ahlaklarından yakınırken, müslümanların dürüstlük ve ağır başlıklarını vurgularlar. Fransız Ubucini diyor ki, bu muazzam payitahtta dükkânlar namaz vakitleri kapıları açık bırakılarak camie gidilir, evlerin kapıları hafif bir mandalla tutturulur. Buna rağmen senede birkaç hırsızlık olayı ancak olur. Galata ve Beyoğlu’nda ise “*hırsızlık ve cinayet vakaları duyulmayan gün geçmez.*”

İsmail Hâmi Dânişmend batılı kaynakların bu döneme dayanan müşahedelerindeki tespitleri maddeler halinde verir.*** Kısaca görelim:

1. *Disiplinli, güvenlik ihlali olmayan bir memleket.* On altıncı yüz yıl Fransız gezginleri bu durumu hayret ve hayranlıkla kaydederler: “Bu memlekette hemen hiçbir cinayet olayı duyulmaz; eğer bir iki fevkalade olay çıkarsa, onlar da ya âni bir feveran neticesi yahut yol kesen haydutların şekavetlerinden ibarettir.” Prut Savaşı yıllarında Osmanlı ordugâhında bulunan bir Fransız gezgin, “Ben Türkiye’de yaklaşık dört yıl kaldığım halde, bu süre için-

*** İsmail Hâmi Dânişmend, *Gurp Menbularına Göre Türk Seciye ve Ahlakı*, İstanbul-1982.

de hiçbir hırsızın ceza gördüğünü işitmedim.” diye yazar. Osmanlı polisi silah taşımaz; sadece, elinde bir sopa vardır. On sekizinci yüz yılda yazan ve Türk düşmanı olarak bilinen İngiltere'nin İstanbul sefiri, bu ülkede yankesicilik, dolandırıcılık ve soygunculuk gibi suçların tanınmadığını, savaş zamanında olsun, barış zamanında olsun evler kadar yolların da güvenli olduğunu yazar. Bu yazarlar Osmanlı mülkündeki gayrimüslim azınlıkların ahlakî düşüklüklerinden söz ederken, Müslümanların dürüstlüklerine olan hayranlıklarını belirtirler. Osmanlı ordusundaki düzeni ise, “ilahî” olarak niteleyenler vardır. Osmanlı ülkesindeki bu disiplin ve güven ortamı yabancıları çok etkiler: “Avrupa'dan Türkiye hudutlarına girdiğiniz zaman kendinizi başka bir dünyada bulursunuz. Fakat, Türkiye'nin güney sınırlarını aştığınız zaman gözünüze çarpan tezat hiçbir yerde görünmez. Sakin, vakarlı, ciddi bir âlemden birdenbire gürültülü ve şamata deryasına batmış gibi olursunuz.”

Bu ciddiyet ve vakar ortamı hemen bütün gezginlerin dikkat ve hayranlığını çekmiştir. On sekizinci yüz yılda Türkiye'yi gezen Komt de Marsigli şöyle yazar: “Türklerin güldükleri nadiren görülür, konuşmaları gayet ciddidir. İşlerinden bahsederken çok kısa sözler söylerler ve kendilerine de az kelimeyle meram anlatılmasını isterler. Bir diğer Avrupalı, sokak eğlenceleri, karnaval ve benzeri taşkınlıkların Osmanlı mülkünde yaşanmadığını yazar. “Osmanlı Türklerinin millî karakterini teşkil eden vakarın, ağırbaşlılığın, durgunluğun tasviri kolay değildir. Dünyada huzur ve sükûna bundan daha müptela bir millet yoktur. Ne kimseyi rahatsız eder, ne merak gösterir. Biraz fevkalade bir şey, mesela bir ecnebi kıyafeti, garip bir şey, tuhaf bir hayvan görececek olursa, biraz durur, soğukkanlılıkla bakar, gülümser ve daha fazla oyalanmaya lüzum görmeyerek yoluna devam eder...” Baron Busbeck

ise, bütün heybet ve debdebesine rağmen Osmanlı resmî kıyafetlerinin sadeliğine dikkati çeker.

2. *Doğruluk ve namus.* Türklerin alışverişlerindeki doğruluk ve güvenilirlikleri en çok altı çizilen tutumlardandır. On sekizinci yüz yılda İsveç'in İstanbul sefiri şunları söylüyor: "Namuskârlık, dürüstlük ve doğruluk, bir Müslümanın bütün hareketlerinin ruhu olmak lazımdır. Müslüman yasal yollar dışında hiçbir kazanç elde etmemekle yükümlüdür..... Osmanlı Türkleri diğer faziletleri kadar nâmuskârlık, dürüstlük ve doğruluk gibi Kur'ân'ın en kuvvetli hükümlerine dayanan erdemleri itibarıyla de şâyân-ı takdirdirler." Fransız yazar Ubucini şu olayı bir menkıbe gibi anlatır: "Dostlarımızdan biri, içinde bin kuruş olan bir torba ile İstanbul'dan Beyoğlu'na dönüyordu. Tophane iskelesine çıkarken torba yırtılır; paralar dökülerek rıhtıma yayılır ve hatta bazıları denize yuvarlanır. Herşeyden önce halk üşüşür, herkes bulabildiği kadar toplar. Torbanın sahibi onların bütün bu hareketlerini büyük bir endişe içinde seyreder. Fakat her taraftan gelip, paraları deniz kenarında kalan torbaya koyduklarını görünce biraz içi ferahlar. Hatta kayıkçılar suya dalıp denizin dibine gitmiş olan kuruşları çıkarmaya başlarlar. Avrupalı dostumuz bütün bunlara karşı cömertlik göstermek isterse de, vazifelerini yapmış olduklarından bahsederek her biri bir tarafa çekilir..." Bir hamal torbayı yüklenerek adamı evine götürür. Adam altınlarını sayar ve tamam olduğunu görür.

Lamartin

"Türkiye'de doğruluk bir sokak fazileti haline gelmiştir; saraylarda bile o derecesine tesadüf edilmez."

diyor. Türkler birbirlerine karşı değil, herkese karşı doğrudurlar ticareti senetsiz, verilen sözlerle yürütürler.

3. *Alçak gönüllü, terbiye ve hayâ sahibidirler.* Yabancı yazar, “Osmanlı Türkleri umumî ve ferdî ahlâklarının ciddi-yetini İslâm hükümlerinin iffet ve hayâ hükümlerine borçludurlar” diyor. A. Brayer, “Müslüman Türkler arasında kibir ve gurur istidadı âdeta bilinmez” der. Bu özelliklerini de Kur’ân’a borçludurlar.

4. *Kibar ve nâziktirler.* Sokaklarda gürültü ve kavga olmaz; sokakları kirletmezler. Dalkavukluk ve başkalarını küçümseme görülmez. Yaşlılara saygı gösterilir. Konuşurken vakarlı ve zariftirler. Terbiye ve nezaket kuralları bütün sınıflar için aynıdır. Bir Fransız şöyle över: “Türkler birbirlerine karşı mükemmel bir görgü usûlünün bütün kurallarına uyarlar.” Yabancılar bu konuda bir çok anekdotlar anlatırlar. A. Kastellan, “Son derece nâziktirler. Âdeta bir harp halini andıran karışıklıklar içinde bile insan hiçbir hakarete uğramadan ve hatta hiçbir küfür sözü işitmeden hedefine vardığını görünce hayretler içinde kalır.” diye yazıyor.

5. Bu ülkede *düello ve intihar bilinmez.* Kumar oynanmaz; küfürbazlık yoktur. İçki çok azdır. Affedicidirler. Yabancılar bu tavırları genellikle İslam dinine bağlayarak açıklarlar. Fransız gezgin Du Loir diyor ki, “Hiç şüphesiz ki ahlak bakımından Türk siyaseti ile medenî hayatı bütün cihana örnek olabilecek durumdadır.” İngiliz yazar Th. Thornton da, Türk’ün ahlakî seviyesini, iyilik telkinlerinden çok, çevresinde kötülük görmeyerek kazandığını söyler. “Çünkü Türkler ilk terbiyelerini analarıyla, dadılarının gözleri önünde ve onların sınırlandırmaları, özenleri içinde alırlar.”

6. *Ağırbaşlı ve ciddi insanlardır.* Sokaklarında bağırıp çağrışmalar, taşkınlıklar olmaz; eğlencelerinde bile vakarlarını korurlar. Bu özellikler bütün halk tabakalarında

görülür hatta küçüklere bile yansımıştır. “Osmanlı Türklerinin hemen hepsinin tavırlarıyla, hallerinde görülen vakar, medenî hayatın her türlü haricî fiil ve hareketlerinde göze çarpan edep ve terbiye ve özellikle mevki sahiplerinin kıyafet ihtişamı Osmanlı selâm tarzının (yerden temenna) asaletini son derece artırmaktadır.” (İsveç elçisi Mouradge d’Ohsson)

7. *Aile terbiyesi şefkat ve sevgi içinde verilir; büyüklere saygı ve itaat esasına dayanır.* Boğdan Beyi Kantemir yazıyor “Türkler uzun bir ayrılıktan sonra eğer maddî imkânları varsa, babalarını yahut sülalarını ziyaret etmekle dinen yükümlüdürler.” Fransız A. Kastellan da diyor ki, “Türkler ihtiyarlarla çocuklara hürmet ve riayet gösterirler ve hatta iyiliklerini hayvanlara da yayarlar.” Türkiye’de analar, babalar ve ninelerin çocuklara en tatlı sözlerle hitap ettikleri, çok candan bir özenle onlara baktıkları yazılır.

8. *Merhametlidirler, iyilik yapmayı, hayrat ve hasenatı severler.* Merhametin, yukarıdaki alıntılarda da görüldüğü gibi, uzun yüz yıllardan beri çok sağlam ve sürekli bir damar olarak Türk karakterinde yerleştiği görülmektedir. Bu yüzden Türk medeniyeti bir anlamda, şefkat ve merhamete dayanan bir *vakıf medeniyeti* olarak gelişmiştir. Vakıf olarak kurulan hanlarda ve kervansaraylarda, Müslim gayrimüslim ayırımı yapılmaksızın yapılan hizmet ve yardımları yabancı yazarlar hayranlıkla kaydetmişlerdir. “Bu hana tıpkı Türkler gibi Hristiyanlar da kabul edilip, üç gün müddetle iâşeleri temin edilir. Çünkü, Türk hayratı din farkına bakılmaksızın bütün insanlara şâmindir.” Şehirlerdeki imarethanelerde ihtiyaç sahiplerine her gün, üç öğün yemek verilir. Zekâtın ve sadakanın Türklerin toplumsal hayatındaki önemine dikkat çekilir, her türden hayır işine tahsis edilmiş vakıflardan uzun uzun söz edilir.

Fransız seyyah Du Loir, “Türkler...yaratılıştan iyidirler, bu hallerini iklimin tesirinden doğmuş zannedilmelidir; çünkü Rumlar da aynı memlekette dünyaya geldikleri halde mizaç itibariyle Türklerden o kadar farklıydılar ki, atalarının ancak fena huylarına, yani hilekârlıklarına, hainliklerine ve benlik gururuna vâris olmuşlardır...” diye yazıyor. Türklerin çevrelerine karşı iyilik dolu hayır ve hasenâta düşkün olduklarını müşahade eden yabancılar, bunu genellikle İslam dininin iyilik öğütleyen kurallarına bağlar, Kur’ân’ın, akrabaya, yetimlere, fakirlere, yolculara, esirlere ve avuç açanlara yardım konusundaki öğütlerini kaydederler. “En fena, en hasis vatandaş bile fukaraya mütemadiyen sadaka dağıtmayı mukaddes bir vazife bilir.”

Bir İtalyan edîbi şunları yazar: “Türk’ün şefkat ve insaniyet hissini inkâra imkân yoktur....Türk ırkının ruh asaletini gösteren diğer hisler, yani en küçük iyiliklere karşı besledikleri minnet ve şükran duygusu, ölmüşlere karşı duyulan saygı geleneği, büyük bir incelikle yapılan misafirperverlik geleneği ve hayvanlara merhamet alışkanlığı gibi faziletlerin inkârı kabil değildir.....”

Batı kültüründe kölelere karşı takınılan acımasız tavırlar karşısında Türklerin merhametli ve insanca tutumları bütün batılı yazarların dikkatini çekmiş ve çok sayıda yazılmıştır: “Dünyada esirlere, kölelere, cariyelere ve hatta kürek mahkûmlarına Müslüman-Türklerden daha iyi bakan ve daha iyi muamele eden hiçbir millet yoktur.” Esir pazarlarından ihtiyar ve sakat köleleri satın alarak hürriyetlerine kavuşturmak ve böylece Allah’ın rızasını ummak köklü bir gelenek haline gelmiştir. Borçluların borçlarının ödenerek kurtarılması da bu tür bir gelenektir.

Bu merhamet hayvanları da kapsar ve bunun da gerek vakıflar halinde gerek başka biçimlerinde çok ilgi çekici

örneklerine şahit olunur. İkinci Bayezid Han döneminde “Kasaplar her gün muayyen miktar kedi ve köpek beslemekle mükellef kılınır.” Ayrıca, “Şam’da hastalanan kedilerle köpeklerin tedavisine mahsus bir hastane vardır.”

On sekizinci yüz yılda, taşımacıların hayvanlara kötü muamele etmemesi, belirtilenlerin üstünde yük vurmaması ve bu hallerin denetlenmesi için ilgili kadırlara hükmü çıkartılmıştır.

9. Türklerin *kanaatkârlığı ve temizlik duyarlıkları* hakkında da çok şey yazılmıştır. Türklerin sağlıklı ve uzun yaşamaları onların temizlik dikkatleri ve *az yemek yemeleri* ile açıklanır. Mutfaklarındaki, sofralarındaki temizlikten söz edilir. Sık sık hamama giderek temizlenmeleri övgü konusu olur. Vücut ve elbise temizliği Müslümanlar için zorunludur; temizlik imanın esaslarından. “Dünyanın bütün milletleri içinde temizliğe İslam sahasındaki Osmanlı Türkleriyle İranlılar kadar riayet eden bir millet yoktur...”

10. Türklerin iman ve tevekküllerinden doğan *şecaat ve gelecek endişesizliği* de yabancıların dikkatini çekmiştir. “Türkler kaza ve kaderin değişmeyeceğine ve mukadderattan kurtulmak imkânı olmadığına iman ettikleri için, ölüme karşı âdeta hissiz denilecek kadar metanet gösterirler.” İngiliz yazarı Th. Tornton, “Kaza ve kader akidesi Osmanlı ordularının muvaffakiyetleriyle teyid edildikçe, bir kahramanlık menbaı sayılarak büyük bir itibar görmekteydi ve işte bundan dolayı bilhassa askere şevk ve gayret veren bir âmil telakki edilirdi.” diye yazar. Her hangi bir görev halinde, gelecek endişesi taşımamak yahut padişahın gelen kendi katil fermanını soğukkanlılıkla karşılamak da bu inancın tezahürlerindedir.

11. *Çevreye ve hayvanlara karşı gösterilen saygı* ve merhametten ötürü, mesela avcılık uğursuz bir faaliyet olarak görülmüştür. Lamartin şöyle yazar: “Türkler canlı ve can-

sız mahlûkatın hepsiyle iyi geçinirler. Ağaçlara kuşlara, köpeklere, elhasıl Allah'ın yarattığı her şeye hürmet ederler. Bizim memleketlerde başı boş bırakılan veyahut cezalandırılan bu zavallı hayvan cinslerinin hepsine şefkat ve merhametlerini teşmil ederler." İngiliz kadın gezgini diyor ki, "Türklerin tabiat güzelliklerine o kadar hürmetleri vardır ki, eğer bir ağaç bulunan yerde ev yapacak olurlarsa, damlarının en güzel süsü saydıkları bu ağaca kâfi gelecek bir açıklık bırakırlar."

12. *Mertlik ve sözünde durmak*, altı çizilen karakter özelliklerindedir. İsveç sefiri, "Müslüman Türkler yeminleriyle ahitlerine de son derece sâdıktırlar. Fakat Allah'ın adını ağızlarından düşürmemek alışkanlıklarına bakılırsa, sözlerine Cenab-ı Hak'kı şahit göstermeden hiçbir şey söylemek istemedikleri anlaşılır. O takdirde bir yemin olarak "Vallahi" kelimesini kullanırlar." diye yazar. Bir diğeri, "Türkler vaatlarına dindarâne bir sadakat gösterirler." der. Bir diğeri, Türklerin mertlik duygularından ve bu duyguyu taşıyanlara gösterdikleri saygıdan söz eder.

Sonuç olarak, bütün bu sayılanlar ve benzerleri Türk tarihi içinde kültürümüzde gerçekleştirilen değerlerdir ve Türk'ün karakteri olarak tezahür etmişlerdir. Ancak, daha önce de ifade edildiği gibi, bir milletin uzun tarihi boyunca, çeşitli medeniyet devrelerinden geçerken hiçbir şekilde değişmeyen bir karakter sergilemesi mümkün değildir. En azından, kültürel imanın derinliğine göre, karakter özelliklerinin bütün topluma yaygınlığı ve eylemlere aksediş nispetleri değişir; bazı değerler öne çıkar, bazıları perdelenir; ancak, solgun yahut biraz daha belirgin bir iz takip edilebilir.

Çalışmamızda kullandığımız çeşitli kültürel dönemlere ait örnekler, merhamet, adalet, doğruluk, hoşgörü gibi bir çok değer, hemen bütün tarihî devrelerde Türk mil-

leti için, tezahür biçimleri değişse de, esası değişmeyen bir karakter çizgisi oluşturduğunu göstermektedir.

- 1 Peyami Safa, *Millet ve İnsan*, İstanbul-1943, s.29
- 2 Uriel Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, Ankara-1979, s.42-43
- 3 Ziya Gökalp, *Makaleler V*, Ankara-1981, s.12-13
- 4 P.A. Sorokin, *Çağdaş Sosyoloji Teorileri*, Ankara-1974, s.3
- 5 P.A. Sorokin, *a.g.e.* s.53
- 6 Mehmet İzzet, *Milliyet Nazariyeleri ve Millî Hayat*, İstanbul-1981, s.91
- 7 M. İzzet, *a.g.e.* s.159
- 8 M. İzzet, *a.g.e.* s.164
- 9 Erol Güngör, *Kültür Değişmeleri ve Milliyetçilik*, İstanbul-2003, s.124-129
- 10 E. Güngör, *a.g.e.* s. 125
- 11 M. İzzet, *a.g.e.* s. 159
- 12 Gustav Le Bon, *Ulusların Yücelişinin Psikolojik Yasaları*, İstanbul-1998, s.17, 25 ve devamı
- 13 Prof. Dr. Özcan Köknel, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, İstanbul-1999, s. L9
- 14 Ö. Köknel, *a.g.e.* s. 21
- 15 Prof. Dr. Cengiz Güleç, *Türkiye'de Kültürel Kimlik Krizi*, Ankara-1992, s.15
- 16 Ö. Köknel, *a.g.e.* s. 23
- 17 Ö. Köknel, *a.g.e.* s. 22-25
- 18 Ö. Köknel, *a.g.e.* s.50
- 19 C. Güleç, *a.g.e.* s. 13
- 20 Doç. Dr. Mahmut Tezcan, *Kültür ve Kişilik*, Ankara-1987, s.75-85
- 21 M. Tezcan, *a.g.e.* s.92
- 22 E. Güngör, *a.g.e.* s.129
- 23 Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, Ankara, c.I, s.7
- 24 Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul-1983, s.332
- 25 Mahmut Arslan, *Step İmparatorluklarında Sosyal ve Siyasal Yapı*, İstanbul-1984, s. 5

- 26 Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, İstanbul-1978, c.1, s.321,322
- 27 Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, İstanbul-1976, s.25
- 28 B. Ögel, *a.g.e.* s. C.I, s.213
- 29 Prof. Dr. Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul-1969, c.I, s. 123
- 30 Osman Turan, *a.g.e.* c.I, s.65
- 31 Osman Turan, *a.g.e.* c.I, s.68
- 32 Lev Gumulyev, *Eski Türkler*, Vilayet Muhtaroğlu tercümesi, s.216
- 33 İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.* s. 333
- 34 Lev Gumulyev, *a.g.e.* s. 200
- 35 Lev Gumulyev, *a.g.e.* s.374
- 36 Bahaeddin Ögel, *a.g.e.* c.II, s192
- 37 M. Arslan, *a.g.e.* s.30
- 38 Bahaeddin Ögel, *a.g.e.* c.I, s.512
- 39 Lev Gumulyev, *a.g.e.* s.209
- 40 Osman Turan, *a.g.e.* İstanbul-2003, s.1109
- 41 Ebu Osman Bahr el Cahız, *Hilafet Ordularının Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri*, Çeviren, Ramazan Şeşen, Ankara-1967, s.56, Bundan sonraki kaynağı gösterilmeyen alıntılar bu kitaptandır.
- 42 Osman Turan, *a.g.e.* İstanbul-2003, s. 188
- 43 Prof. Dr. Nihat Keklik, *Türklerde Ahlak ve Dünya Görüşü*, İstanbul-20001, s.26
- 44 Nihat Keklik, *a.g.e.* s.27
- 45 İsmail Hâmi Dânişmend, *Garp Membalarına Göre Türk Seciye ve Ahlakı*, İstanbul-1982, s. 9
- 46 Prof. Dr. Erol Güngör, *Kültür Değişmeleri ve Milliyetçilik*, İstanbul-2003, s133
- 47 Osman Turan, *a.g.e.*, İstanbul-2003, s.202
- 48 Osman Turan, *a.g.e.*, İstanbul-2003, s.361
- 49 Osman Turan, *a.g.e.*, İstanbul-2003, s.191
- 50 Osman Turan, *a.g.e.*, İstanbul-2003, s.220
- 51 Osman Turan, *a.g.e.*, İstanbul-2003, s.22
- 52 Osman Turan, *a.g.e.*, İstanbul-1969, c.II, s.147
- 53 Osman Turan, *a.g.e.*, İstanbul-2003, s.377
- 54 Osman Turan, *a.g.e.*, s.359
- 55 Nevzat Kösoğlu, *Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler*, İstanbul- 1990, s.121

56 Osman Turan, *a.g.e.* İstanbul-1969, c.II, s.166

57 Osman Turan, *a.g.e.* İstanbul-2003, s.236

58 Erol Güngör, *a.g.e.* s.143

59 İ. Hâmi Dânişmend, *a.g.e.* s.204

Cihan Hâkimiyeti Fikri ve Fâtih

TANRI tarafından görevlendirilmiş, seçilmiş yahut teyid edilmiş olma inancı tarihte öncü bazı insanlar ve toplumlarda görülen bir olgudur. Bu inanca sahip lider ve toplumlar çok daha gerilimi yüksek, atak ve korkusuz hamleler gerçekleştirirler. Bu olgunun, toplumların belirli bir gerilim düzeyine geldikten sonra ortaya çıkan inançlar olduğunu söyleyenler de vardır. Buradaki öncelik ayrı bir tartışma konusu olsa da, bu inançlarla toplumsal gerilimin yüksekliğinin birlikte görüldüğü kesindir; inanç ve eylemler birbirini beslemektedir. Türk tarihinden örneklersek, Kızılelma inancı fetihleri beslemekte, fetihler gerçekleştikçe Kızılelma inancı pekişmektedir.

*

* *

Moğolların Gizli Tarihi'ni Alıncaya çeviren Prof. E. Haenisch, Cengiz Han'ın başarılarının üç temele dayandığını, bunlardan birinin de, "*Semanın vekili olduğuna inan-*

ması” olduğunu söyler.¹ Profesör’e göre, yağma ve intikam saiki ile başlayan ve gittikçe büyüyen başarıları onda dünyaya egemen olmak için Gök tarafından görevlendirildiği inancını doğurmuştur. “Gökte bir güneş olduğu gibi, yeryüzünde de ancak bir han olmalıdır.”² Görüldüğü gibi, Çin İmparatorluğunda ve Hunlardan itibaren Türklerde görülen, gökte tek güneş, yerde tek han fikri Cengiz Han’da yeniden ortaya çıkmıştır.

Moğolların Gizli Tarihi’nde kaydedildiğine göre, Cengiz Han’ın büyük dedesi olan Bodonçar, Dobun Mergan’ın karısı Alan-Koya’nın, gökten inen bir ışık ile birleşmesinden, yani babasız olarak doğmuştur. Ve, onun neslinin dünyaya egemen olacağına dair işaretler vardır. Alan-Koya bu hususu çocuklarına açıklarken, onların tanrının çocukları olduğunu, “Bütün insanların hanı oldukları zaman halkın bu hakikati” anlayacağını söyler.³

Cengiz Han’ın dünya hâkimiyeti ile ilgili bir de rüya rivayeti vardır ki, Osmanlı kuruluşundaki rüyayı hatırlatır: Babası Yesügey Batır, Timuçin’e kız bakmak için dayılarına giderken, Ungirat boyunun ermiş kişilerinden Dey-seçen ile karşılaşır. Timuçin’i gören Dey-seçen, “Senin oğlunun gözleri ateşli ve yüzü nurlu” der ve bu çocukla ilgili bir rüya gördüğünü söyleyerek anlatır: *Asil bir doğan pençeleri ile ay ve güneşi yakalayarak, getirip elleri üzerine koyar.*⁴ Rüyayı anlatan kişi Timuçin’le babasını evine davet ederek, güzel bir kızı olduğunu, onu görmelerini ister. Sonunda Timuçin bu kızla evlenecektir.

Timuçin’in hanlığa geçişinden önce de Horçi’nin gördüğü rüya vardır. Beyaz bir öküz, sırtına yüklenmiş büyük bir çadır direğini çekerek, Timuçin’in ardından gömürdeyerek gelir ve şöyle söyler: “Gökte yer Timuçin’i ulusun hükümdarı ilân ettiler. Şimdi Timuçin ulusun idaresini alsın.”⁵ Bu rüyayı Timuçin’e anlatan Horçi bahşişini ister.

Timuçin han olup devleti teşkilatlandırmaya başladığında sözünü unutmuyarak Horçî'yi tümen komutanı yapar.⁶

Cengiz Han'ın mühüründe şu ibare vardır: "Gökte tek Tanrı, yerde tek han; Yerin efendisinin mührü."⁷

*
* *

Amerika Birleşik Devletleri'nde başlangıcından beri, bir *seçilmişlik* fikrinin var olduğu görülmektedir. Bu inancın söz ve eylem olarak ortaya çıkışları uzun zaman önceden itibaren tartışılmıştır; bugün de konuşulmaktadır. Rousseau'nun bu tür seçilmişlik iddialarına karşı cevabı pek serttir:

"O halde sizin ilâhınız bizim Allah'ımız değildir, diyeceğim ben. Zira kendisine tek bir halkı seçmekle işe başlayan bir ilâh, bütün insanların Allah'ı olamaz."⁸

Çok yerinde olan bu itiraza rağmen, tarihî gerçeklik ve işlev açısından önemli olan bu görevlendirmenin gerçekliği değil, halkların buna inanmasıdır.

İlk Amerikan göçmenleri arasında yeryüzünde Allah'ın cennetini kurmak üzere "*seçilmiş halk*" oldukları inancı yaygındır. Bu ilahî seçimin işareti ise başarı ve zaferdir. Esasen Püriten ahlâkında başarı, aynı zamanda öte dünya için seçilmişliğin yahut kurtuluşun bir işaretidir. Birleşik Devletler'in kurucu başkanı Georges Washington'un ilk başkanlık konuşması çok dindarca ve bu inanca işaret eder niteliktedir:

"İnsanların işlerine yön veren o görünmez ele, hiç bir halk Amerika Birleşik Devletleri halkından daha fazla şükretmek ve ibadet etmekle yükümlü değildir. Millî ba-

ğımsızlık yolunda Amerika Birleşik Devletlerine atırılan her adım, ilâhî müdahalenin damgasını taşıyor görünmektedir.”⁹

Birleşik Devletler’in üçüncü başkanı Jefferson bu sözleri daha da açar ve Amerikan halkının “*Allah’ın seçilmiş halkı*” olduğunu ilân eder.

Bu inanç yahut anlayış belirli ölçülerde hemen bütün Amerikan başkanlarının konuşmalarında dile getirilmiştir. Bazıları bunu pek açık söylemişlerdir. Başkan Nixon, “*Allah Amerika’yla birlikte; Allah, Amerika’nın dünyayı yönetmesini istiyor.*” diye konuşur.¹⁰ Bu konuyu daha fazla açmadan, güncelliğini de düşünerek Garaudi’nin bir değerlendirmesini alalım. Bütün siyasetlerin en kanlısı olarak nitelediği Amerikan siyasetinin, “*Seçilmiş halkız efsanesine*” dayandığını söyleyen yazar, şunları eklemektedir:

“Bunlar Allah tarafından görevlendirildikleri bahanesiyle, kendilerini sadece insan iradesiyle ortaya konmuş olan her türlü milletler arası kanunun, mesela Birleşmiş Milletler kararlarının üzerinde görürler.”¹¹

*
* *

Cihan Hâkimiyeti inancının, Türk tarihinin ilk dönemlerinden itibaren görüldüğü ve Osmanlı’nın yükseliş döneminde yeniden ülküleştigi görülmektedir. Fâtih’in kişiliğinde bu inanç ve fetihlerinde bu inancın ortaya çıkışları izlenebilmektedir.

Tarih-i Ebul Feth’in yazarı Tursun Bey, onun hudutsuz niyetlerinden söz eder.¹² Tarihçi Babinger, Fâtih’in harp planlarının İtalya’ya ve ardından Almanya’ya boyun eğdirmeğe “kadar ileri” gittiğini yazar. II. Mehmet Han’ın

bir cihan devleti kurmak emelini, çevresinde bulunmuş olan İtalyan danışman, tüccar yahut diplomatlar yakından bilir ve raporlarında yazarlar.

Langusto'nun ifade ettiğine göre, Fâtih İstanbul'un fethinden sonra, "her gün bir iki danışmanına, Ancona'lı Ciriaco ve başka bir İtalyan'a Roma ve daha başka memleketlerin tarihini huzurunda okutuyor. Bunlara Laertius, Herodot, Livius, Quirtius'un eserlerini ve papaların, imparatorların, Fransa kırıllarının, Longobardların kroniklerini okutturuyor." Her şeyi ayrıntılarına kadar öğrendiğini söyleyen yazar şöyle devam eder:

"Askerî bakımdan dünyanın vaziyeti kadar ilgi ve zevkle öğrendiği hiç bir şey yoktur. Durumu büyük bir dikkatle yoklayan bu adam hükmetmek arzusu ile yanıp tutuşuyordu. İşte biz Hıristiyanlar böyle bir adama çatmış bulunuyoruz."¹³

Bir başka İtalyan Jacopo Tedaldi, Fâtih'in özellikle Sezar ve İskender ile ilgilendiğini söyleyerek, mevcut geniş imparatorluğu ile yetinmediğini, "Hıristiyan ülkelerine dalmayı tasarlamakta ve oralara sokulmayı kötü bir niyet olarak aklına koymuş bulunmaktadır." demektedir.¹⁴ Yine bu zâtın yazdığına göre, Sultan Mehmet Han, "Bugünkü Malghera (Magara) tahkimatından adaya uzatılacak bir köprü yoluyla Venedik şehrini zaptetmek" planı yapmıştır.¹⁵

Babinger'e göre, Fâtih başlangıçta, geçmişin büyük fâtihterinin yaptıklarını tekrarlamak istiyordu. "Fakat, çok geçmeden onların yaptıklarını, tasarladığı ve gerçekleştirebileceğini muhakkak saydığı planlarının yanında küçük görmeye başladı." Jacopa Languschi, Fâtih'in niyetlerini şöyle anlatıyor:

“Makedonya kiralının oğlu İskender daha az bir kuvvetle Asya’ya gitti. Şimdi, diyor, zaman değişmiştir. Tıpkı vaktiyle batılların doğuya gitmiş oldukları gibi, kendisi doğudan batıya gidebilirmiş. Bütün dünyanın tâbi olacağı kuvvet, iman ve idare bir tek olmalı imiş. Bu birliği meydana getirmeye dünyada en layık yer İstanbul’dur. Çünkü bu şehir hıristiyanları râm edebilir.”¹⁶

Floransa’lı Benedetto Dei kroniğinde, Fâtih’in kendisinden İtalya’nın durumunu sorduğunu, kendisine kiralıklar hakkında bilgi verdiğini anlatır. Fâtih’i, muhtemel niyetinden caydırma yönünde verilen bu bilgilere karşı Fâtih şu cevabı verir:

“Ey benim Floransalım, senin her dediğini anladım ve inanıyorum; ama, sana cevaben diyorum ki, geçmiş zamanlarda elde ettiğiniz o büyük başarıları şimdi artık yapamazsınız; çünkü, o zaman hayranlık uyandırmınıza sebep, İtalya’nın yegâne efendileri olan Roma’lıların kudreti idi... Halbuki bugün siz yirmi hükümet halindesiniz ve birbirinizle anlaşamıyorsunuz, birbirinizin can düşmanısınız... Benim niyetlerime hizmet edecek bir çok şeyler de biliyorum: Ve kendimi genç, zengin, talihi yaver görerek hem Sezar’ı, hem İskender’i, hem Serahs’ı çok geride bırakmak emelindeyim...”¹⁷

II. Mehmet Han, gönderdiği zafernâmelerde “Allah tarafından teyid edilmiş” ibaresini kullanır ve askerlerini de “Allah’ın ordusu” olarak niteler.¹⁸ Kutsal Emanetleri, Kâbe’nin anahtarlarını henüz alamadığı halde zaman zaman “Halife” ünvanını ve İstanbul için de “Dâr’ül hilâfe” adını kullanır.¹⁹ Yine, Fâtih devrinde, mühür-ü hümayun’u taşıyan fermanlarda, “Bütün dünyaya hakim olan hükümetim” yahut “İnâyet-i ilâhiyeye mazhar olmuş hükümetim” gibi

ibarelerin kullanılması, cihan hakimiyeti ve ilahî teyid fikrinin açık ifadeleridir.²⁰ Niccola Sagundino isimli İtalyan, Fâtih'in Kızılelma inancını şöyle anlatır:

“Kendisine İtalya Kırallığını, Roma şehrinin zaptını ve İstanbul’u Tanrı tarafından tayin olunan devlet merkezi olarak vaad eden bazı kehânetlere dayanıyor. Bu hükûmet merkezi de, İstanbul değil Roma olmalı imiş ve kızını (İstanbul’u) zorla aldıktan sonra, anasını da (Roma) alabilmesi gayet tabii imiş...”²¹

Bu haber, Fâtih kadar, onun çevresinin ve hatta zamanındaki toplum vicdan ve muhayyilesinin Kızılelma’ya ne ölçüde dönük olduğunu göstermektedir. Demek ki, halk içinde *Roma Kızılelması*’na dönük anlatı ve kehanetler canlıdır. Bu rivayet ve kehanetlerin eskiliğine de Babinger dikkat çekiyor.

Osmanlı tarihçisinin yazdığına göre, Belgrat kalesi kuşatmasında, yarma hareketi yapmak üzere kaleden çıkan Sırp birlikleri Otağ-ı hümayun’a doğru ilerler. Osmanlı komutanları Sırp birliklerini biraz daha içeri çekip, tamamen imha etmek planı ile, Padişah’a biraz geri çekilmesini arzederler: “Kâfiri çekelüm kal’aya, canlı kurtarmayalım. Padişah bir kaç kadem geriye yörüsün.” Halbuki Fâtih, ikbalinin yüce olduğuna inanmıştır ve taktik olarak da olsa, onun için geri adım atmak yoktur;

“Düşmenden yüz döndürmek mağlûbiyet nişanıdır. El-hamdülillah benim ikbalim yücedür. İdbar nasib-i düşmendir.”

diyerek düşman üstüne at sürer. Bir diğer savaşta kılıcıyla vuruşurken bacağından bir kargı yarası alır; ama çekilmez.

Görülüyor ki, yenilmezliğine inanmış, talihsizliğin ancak düşman için olabileceğinden emin bir başbuğla karşı karşıyayız ki, Hammer'in söylediği gibi, böyle inanmış bir insanın zaferi kesin gibidir. Ayrıca Fâtiş, gücünün de farkındadır. Rumeli Hisarı'nın yapım kararı üzerine gönderilen Bizans elçilerine, beni, benden evvelkilerle karıştırmayın, "Şimdi benim kudretim ulaştığı yerlere onların emelleri bile yetişemezdi." dediği meşhurdur.²²

Batılı kaynaklar Sultan II. Mehmet Han'ın, bir yandan da İtalya ve Almanya'da güçlü bir istihbarat ve casusluk ağı kurduğunu söylerler.²³

*
* *

İstanbul'un fethinden önce Türk ve Bizans halkları arasında yayılan söylentiler ve inançlar, iki ayrı topluluğun sahip oldukları gerilim düzeyini ve motivasyonlarının yönünü göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Türkler arasında yayılan rivayetler hep İstanbul'un fethine dönük müjdelere şeklinde olduğu halde; Bizans halkı arasında yayılanlar İstanbul'un düşüşü ile ilgili anlatılardır. İstanbul'u zaptedecek kavimler hakkında çeşitli söylenceler dolaşmaktadır ki, bunlar arasında Türkler de vardır. Bir rivayete göre, Kral Hunyad Kosova Savaşı sonrasında çok kederli bir şekilde otururken, yanına bir ihtiyar yaklaşır ve şunları söyler:

"Rumlar mahvoluncaya kadar Hıristiyanlar daima bedbaht olacaklardır. Hıristiyanların nikbeti sona ermesi için Kostantiniye'nin Türklerin eline geçmesi lazımdır."²⁴

İstanbul'un bazı kapılarının uğursuzluğuna dair yayılan inançlar sebebi ile de, İmparator bir kaç kapıyı

ördürerek kapattırmıştır. Türklerin arasında ise o sıralar, İstanbul'u fethedecek olan komutan ve askeri öven ünlü hadis ve "*İstanbul fetholunmadan kıyamet kopmayacaktır*" benzeri hadisler dillerde dolanmakta ve yürekleri pekiştirmektedir.

Prof. Dr. Osman Turan'ın dikkat çektiği gibi, o yüz yıllar içinde Anadolu'da Battal Gazi, Danişmend Gazi gibi gazâ ve fetih destanları oluşurken, Bizans çevrelerinde para, kadın ve menfaat çekişmeleri üzerine kurulu Akritas destanı yaygındır.

Daha sonra Türklerde devam edecek olan rivayete göre, Ayasofya önünde dikili bir sütun üzerindeki Justinianus heykelinin bir elinde tuttuğu Kızılelma, cihan haki-miyetini temsil etmektedir. XIV. yüz yılda bu elmanın düşmesi uğursuzluk sayılmış, hatta bazı kesimler bunu, Bizans'ın Türkler tarafından alınacağına işaret saymışlardır. Türkler arasında Kızılelma'ya doğru kahramanlık hikâyeleri kurulurken, Bizanslılar arasında, şehrin Konstantin isimli bir imparator zamanında düşeceğine dair söylentiler dolaşmaktadır. Bizanslı tarihçinin yazdığına göre, "*İstanbul şehri Konstantin adlı bir hükümdar zamanında kaybedilecektir.*"²⁵

Bazı Osmanlı kaynakları Fâtih'in doğduğu yıl Konstantiniye'de bir takım olağanüstülükler meydana geldiğini yazarlar.²⁶ II. Mehmet tahta çıktığında ise, bir Halley kuyruklu yıldızı görülmüş; devrin papazı bu görüntüyü hayra yormayarak, "*Türk ve Müslüman dostu zındık yıldız*" diye aforoz etmiş.²⁷

Romen Akademisi'nin yayımladığı bir el yazmasında, İstanbul'da yaşadığı anlaşılan yazar Bizans'ta yaşayan çok ilgi çekici söylentiler nakletmektedir. Bizans'ın kuruluşu ile ilgili bilgiler verilirken, "Bir gün vukua gelecek olan Osmanlı istilası evvelden haber verilmekte, fakat aynı zamanda hıristiyanların muhakkak surette bunun intikamı-

nı alacağı zikredilmektedir. Risalede İstanbul'un düşeceğine dair değişik alâmetler anlatılır: 12 Mayıs gecesi büyük bir ışık zuhur ederek Ayasofya'yı kaplar; sonra, bir tek alev haline gelerek göğe yükselir. Bu olay şehrin düşeceğine delil sayılır ve "Grekler bunu görünce hayrette kaldılar ve gözleri yaş içinde kalarak acı acı bağıştılar, 'Tanrı bize acı...'"²⁸ Patrik bu olay üzerine ruhanı toplayıp, "eski kehanetlerin tayin ettiği saatin yaklaştığı" kanaati ile İmparatora çıkmaya karar veriyorlar. "İmparator bunu işitince ölü gibi yere yıkıldı ve uzun müddet sessiz kaldı. Öyle ki, yüzüne güzel kokular serpilerek güç halle kendine getirilebildi." İmparatora şehrin terkedilmesi teklif edilirse de, Konstantin bunu kabul etmez.

Bu olaydan bir süre sonra 28 Mayıs günü şiddetli çarışmalar olmuş ve Bizanslılar başarılı bir savunma vermişlerdir. Hatta Sultan II. Mehmet, deniz tarafından Bizans'a yardım gelebileceği endişesi içinde çekilmeyi bile düşünmektedir. O gece, başta Akşemsettin olmak üzere, din adamları asker arasında dolaşarak fethin muhakkak olduğuna orduyu inandırmaya çalışmakta ve fetih hadisleri okumaktadırlar. O gece bir olağanüstülük olur. Sözü geçen risalenin yazarı şöyle anlatır:

"Mahvolmaya mahkûm şehrin üstüne, öküz gözü büyüklüğünde ve sanki onun muhakkak olan feci akibetine ağlayan göz yaşları gibi damlalarla, müthiş bir kan yağmuru yağdı. Patrik, İmparator'a, 'Büyük alevin içinde semaya iltica eden azizlerin (12 Mayıs'taki olaya işaret ediyor) şehirden ayrılmasından sonra, işte tabiat bile bize ağlıyor.'"²⁹

Daha da ilginç, yazar şöyle devam ediyor:

“Fâtih Mehmet kanla dolu bu sis ve yağmurdan cesaret buldu. Onun yanındaki kâhinler bu hadiseyi pek yakında kat’i surette tahakkuk edecek olan fethe bir delil olarak izah ettiler.”

Hammer İstanbul hakkındaki halk rivayetlerini anlatırken, “Bu rivayetlerin tetkiki bir zaman fikrini, bir milletin havasını, bir hükûmetin mevkiini uzun tecrübe ve zahmetli mesaiden daha çabuk anlatır.” der ve bu tür rivayetlerin “halkı tahrik için bir manivela gibi tesir” ettiğine işaret eder. Hammer şöyle devam eder:

“Kavimler de şahıslar gibi -istikbal hakkında hâsıl ettiği itikad kendisinin kuvvetinden yahud zaafından neş’et ettiğine göre- saadetini yahut harâb olmasını bizzat hazırlar. Tesadüfî kehanetler de bazan bir muzafferiyete yahut bir hezimete’ sebep olabilirler; fakat, bir kavmin daima tekrarlanan itikatları o kavmin feyiz yahut inhitatına tesiri olduğundan, millet istikbalinin kuvvetli müessirlerinden addedilmelidir. Bu itikatlar, menşeleri ve tasvir etmiş oldukları dahilî istidadı gösterirler. Kudretini bilen cesaret ve kudret zafere inanır; zaaf ve korkaklık ise hezime-tine evvelden mazaret arar ve değişmeyen takdir ile mahkûm olduğunu iddia eder.”³⁰

*

* *

Kiliselerin birleştirilmesi yoluyla Hıristiyan dünyasının birliğini sağlamak fikri yüz yıllardan beri Papalığın bir ülküsü olarak yaşamış, aynı zamanda çok kanlı çekişmelerin kaynağı olmuştur. Genellikle Ortodoks olan Balkan halkları ve Bizans bu mücadeleler çevresinde çok zulüm görmüş olduğu için, Türklerin âdil olmaları, zamanına

göre çok yüksek bir insan hak ve özgürlüklerine saygı şu-ûru göstermeleri, bu halklar için çok derin ve etkili bir anlam ifade ediyordu. Fâtih'in Balkanlardaki fütûhatında, özellikle veziriâzam Mahmut Paşa eliyle gerçekleştirilenlerin kolaylığında, Hıristiyan halkın bu beklentilerinin payı vardır. İstanbul'un fethinde de aynı beklentiler, şüphesiz çok karmaşık duygular halinde halkta vardı.

İstanbul için Türk tehlikesi iyice belirginleşince, Bizans İmparatoru, Papa'dan yardım istemiş, Papa da, kiliselerin birleşmesi koşuluyla bu yardımı vadetmişti. Çaresiz kaldığını düşünen İmparator bu teklifi kabul etmişti. Bunun üzerine iki yüz kadar İtalyan askeri ile İstanbul'a gelen kardinal İzidor, 6 Nisan 1453 günü Ayasofya kilisesi'nde, Rum patriği Grigorios Mammias'la birlikte ortak bir âyin düzenler. Böylece, Katolik ve Ortodoks kiliselerinin birleştiği ilan olunur. Ancak, İmparator'un İstanbul'u kurtarmak için giriştiği bu hareketten halk memnun olmamış; imparatoru tekfir etmişlerdir. İşte bu sıralarda başbakan Lukas Notaras'ın, "*İstanbul'da Latin şapkası görmektense, Türk sarığını tercih ederim*" dediği rivayet edilir.³¹ İstanbul halkı 1204 Haçlı Seferi'nde İstanbul'un işgal edilmesini, yapılan yağma ve zulümleri unutmamıştır. Patrik Grigorios ve İmparator'a karşı başbakan Lukas ve Ortodoks kilisesinin ileri gelenlerinden Gennadios Skhliarios Ortodoksluğun bağımsızlığını savunuyorlardı ki, bu sonuncusu, fetihten sonra Rum Ortodoks patriği seçilmiştir.

Fâtih İstanbul'a girip, bütün şehir halkının mal ve can güvenliğinin teminat altında olduğunu ilân eden fermanını yayımladıktan sonra, Patrik seçiminde de, eski Bizans geleneğindeki törenin aynen uygulanmasına izin verir.³² Daha sonra, patriğe bir ziyafet verip, kendisine değerli bir âsa hediye eder: "Her vakit meveddetimden istifade edebilirsiniz" diye iltifat eder. Yeni patriği avluya ka-

dar geçirir; devlet büyüklerine de, sinoda kadar Gennadios'a refakat etmelerini emreder. Yeni Patrik böylece, Osmanlı vezir ve paşalarından oluşan bir alayla, yeni patriklik merkezi yapılan Havariyun kilisesine gelir. Ardından Fâtiḥ, Patrik'in şahsına dokunulmazlık sağlayan, diğ̈er rahiplere ve Rum cemaatine ayrıcalıklar tanıyan bir berat gönderir.

Bir kaç gün sonra Galata halkına verdiği ahidname şöyle başlar:

"Ben ulu padişah, ulu şehinşah sultan Mehmed Han b. sultan Murad Han'ım, yemin ederim ki, yeri ve göğü yaratan perverdigâr hakkı için, ve hazreti Resûl aleyhisselâtü vesselâmın pâk ve münevver, mutahhar ruḥı için ve yedi mushaf hakkı için ve yüz yirmi dört bin peygamber hakkı için ve dedem ruḥı için ve babam ruḥı için ve benim başım için ve oğlancıklarım başı için kuşandığım kılıç hakkı için şimdiki halde..... buyurdum ki, kendüleri ve malları ve rızıkları ve mülkleri ve mahzenleri ve bağları ve değirmenleri ve gemileri ve sandalları ve bilcümle metaları ve avratları ve oğlancıkları ve kulları ve cariyeleri kendilerin ellerinde mukarrer ola..."³³

Ertesi yıl benzeri bir berat Mora Rumlarına gönderilir.

Fetihten sonra Papa V. Nikola, 30 Eylül 1453 tarihinde bir beyanname yayımlayarak bütün Hristiyanları silaha sarılmaya çağırırsa da, sesini duyan olmaz. Papa'nın harekete geçirmeye çalıştığı Adalar halkları ve Balkanlardaki despotluklar, bu arada Sırp, Eflak, Bosna, Mora ve bir kesim Arnavut kral ve senyörleri 1454 baharında elçiler göndererek Fâtiḥ'i tebrik eder, salınan vergileri kabul ettiklerini beyan eder yahut eski vergilerini sunarlar. Bu gelişmeler içinde, İstanbul fethinin, Avrupa ve Balkanlar-

daki dinî bağına bağlılığın yumuşamasında da etkili olduğu görülür.

Türklerin diğer din ve milletler karşısındaki bu hoşgörülü tutumlarının, onları cihan hakimiyetine götüren değilse de, hakimiyetlerini temellendiren önemli bir olgu olduğu söylenebilir. Dikkat edilmesi gereken nokta şudur: Fâtih, gayrimüslimler karşısındaki insanî tuma, aynı zamanda fetihlerini kolaylaştıran bir siyasî tavır olarak kullanmışsa da, bu tutum onun şahsî seçim yahut siyaseti değil, bütün Türk topluluklarında hâkim olan bir anlayışın eseridir. Bunu şuradan anlıyoruz ki, devletin hukukî yapısı bu temel üzerine kurulduğu gibi, -zimmîlik statüsü- Müslüman halk da Hristiyan komşuları ile yüz yıllarca yan yana yahut iç içe birbirlerini aşılamadan, incitmeden yaşayabilmişlerdir.

Bu gönül genişliği nereden geliyor diye sorulduğunda, cevabını Türklerin inançlarındaki sağlamlıkta, kendilerine ve toplumsal yapılarına, zihniyetlerine duydukları güvende aramak gerekir. Bernard Lewis, “*Serhatlerde çarpışan bütün Türk ricalin, zulüm ülkelerine hakkı götürdüklerine inanmış adamlar*” olduklarını yazar.³⁴ Ancak kendisine güvenen, dünyasından şüphesi olmayan toplumlar yabancılara karşı bu kadar rahat ve hoşgörülü olabilirler. Ayrıca, Müslüman kültür geleneğinde, hayat için Emevî yahut Abbasîlerin değil de Peygamber döneminin, Devr-i saadet olarak örnek alınması bu tutuma dinî ve hukukî temelini vermiştir.

İşaret ettiğimiz inanç, anlayış ve buna dayalı hukukî yapı, *Osmanlı barışı*’nı sırf güce dayanan *Roma barışı*’ndan ayırır. Bunun ortaya çıkışlarını da, hukukî yapıdan çok, değişik unsurların geliştirebildikleri bir arada yaşama kültüründe görebiliyoruz.

Bu geniş yürekli tutum, İmparatorluğa ve her türden, her dinden insan toplulukları üzerinde egemenlik kurma-

ya götüren havayı hazırlar. Burada, cihan hakimiyetine giden yolun bir kişi yahut zümrenin ihtiraslarını veya şuurlu düzenlemelerini aşan bir mahiyeti olduğunu düşünebiliriz. Prof. Osman Turan şöyle yazar:

“Tarihin seyrine göre cihan hakimiyeti mefkûresi, asla şahsî veya millî bir gurur ile değil, ilahî bir emir ve inançla vücut bulmuş; beşeriyeti hak, adalet ve saadete eriştirmek maksadı ile bir dünya nizamı davasına ve insanlık idealine dayanmış; bütün Türk-İslâm Osmanlı cemiyeti asırlarca maddî-manevî güç ve emeklerini bu uğurda harcamıştır.”³⁵

Toplumda oluşan bu gizil güç ve yönelişi büyük başbuğlar yönlendirir ve dillendirirler. Halk ise söylenceleri ve menkıbeleri ile bu inancını dışa vurur.

Murad Han oğlu II. Mehmet Han, bu büyük başbuğlardan biri idi.

*

**

Hadislerle muştulanan fetih gerçekleşince, Türk Kızılelması'nın bir aşaması daha tamamlanmış oluyordu. Yıldırım Bayezid Han'dan itibaren “*Sultan-ı iklîm-i Rûm*” olarak anılan Osmanlı hakanları, fetihden sonra, genellikle Ortodoks camiası tarafından Roma İmparatoru olarak kabul edilirler ve bazı Hristiyan tarihçiler Fâtih'in *Roma İmparatoru* olduğunu açıkça yazarlar.³⁶

Esasen, 1453'ten sonra tartışılan Doğu Roma İmparatorluğu değildir. Avrupa'da Batı Roma İmparatoru olarak da, Viyana'da oturan Avusturya-Alman kralı kabul edilmektedir. Osmanlı Divan-ı hümayunu ise, Alman kralını imparator olarak kabul etmez; onu 'kral' olarak anar. Tek

İmparator Osmanlı hakanıdır. Ünlü Charles-Quint bile, Kanunî Sultan Süleyman Han döneminde kendisini 'kral' olarak isimlendiren resmî vesikalara imza atmıştır. Ancak, 1606'dan, Zitvatorok Anlaşması'ndan sonradır ki, Osmanlı Avrupa'daki 'kral'a imparator demeyi kabul etmiştir.³⁷

Bu durumda Türk Kızılelma'sının Ayasofya'dan Roma Saint Pierre kilisesine geçmesi doğal sayılmalıdır. Tarihçi Ziya Nur'un yazdığına göre, İstanbul'a zafer alayı ile giren Sultan Mehmet, ümeraya ve gâzi askerlerine eski Roma'yı fethetme niyetini şöyle açıklar:

“Şu parlak zafere nailiyetimden dolayı Allah'a hamd ediyorum. Fakat, şuna da dua ediyorum ki, Cenab-ı Hak hristiyanlığın makarrı olan eski Roma'yı fethetmeyi de bana nasip etsin. İşte o zaman ölürsem de mes'ut olacağım.”³⁸

Sultan Fâtih'ten itibaren oluşan geleneğe göre, Osmanlı padişahları tahta çıkıp, kılıç kuşandıktan sonra, mensup oldukları kabul edilen Yeniçeri 61. ortayı ziyaret ederler. Kendilerine sarayda hazırlanan kahve ve şerbet odabaşı tarafından mühürlü bir kab içinde sunulur. Sultan bu kabı altınla doldurarak iade eder ve oda yeniçerilerine, “*İnşallah Kızılelma'da mülâki oluruz*” der. Yeniçeriler de, dua makamında alkışlarla ve “*İnşallah Kızılelma'da buluşuruz*” diye karşılık verirler. Asker arasında Roma Kızılelma'sının da fethedileceğine dair dolaşan Peygamber muştusunun kitaba geçmesi çok eskidir: “IX. asırda *Futûh-ı Mısır*'ı yazan İbn Abdul Hakem'in kaydına göre de, İstanbul'dan sonra Roma'nın düşeceği hadîsleri de vardır.”³⁹

İrili ufaklı on yedi devlet, iki yüz küsur şehir ve kale fetheden Sultan II. Mehmet Han'ın, niyetleri gibi fetihle-

rinin de Kızılelma'ya doğru olduğunu söyleyebiliriz. Fâtih'in Anadolu'ya dönük seferleri birliği sağlamaktır. Trabzon'un fethi ve doğu seferi de, Venedik'le anlaşma yaptığını bildiği Uzun Hasan bey galesini bertaraf ederek arkasını emniyete almak gayesiyledir. Nitekim Otlukbeli Savaşı'ndan sonra Uzun Hasan Beyi takip etmemiş, onun topraklarına girmemiştir. Âşıkpaşaoğlu şöyle der:

“Mürüvvet etdi, anın memleketini yıkmadı ve Müslümanlarını incitmedi, kendi vilayetine teveccüh etti.”

Fâtih döneminin en büyük olaylarından biri Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devleti'ne bağlanmasıdır. Böylece, Orta Asya Türk dünyası ile yeni bir kapı açılmış ve Cengizogulları ile Osmanoğullarının fetih yolları birleştirilmiştir.

Balkanların fethinin büyük ölçüde gerçekleştiği, Osmanlı sınırının Tuna'yı geçtiği ve adaların tamamına yakınının egemenlik altına alındığı bir dönemde, Gedik Ahmet Paşa yüz gemilik Osmanlı donanması ile 1480 yılında Otranto'ya çıkar. Osmanlı kaynaklarında Pulya Seferi olarak anılan bu seferin maksadı Napoli Krallığını fethetmektir. O sıralarda Osmanlı, Venedik'le, on altı yıl süren irili ufaklı savaşlardan sonra ittifak anlaşması yapmış ve Arnavutluk çevresinde tam egemenliğini kurmuştur.

İtalya'da Fâtih'in adı “Gran Turke”dür. Önemli bir kesim onu İtalya'da beklemekte hatta oraya çekmeye çalışmaktadır. Fâtih'in gelişini, bir bakıma kaçınılmaz gören İtalyan hükümetleri onunla, diğerleri aleyhine anlaşmak için can atarlar. Halk ise Türklerin gelişini bir tehlike olarak algılamaz; hatta bu gelişmeyi hükümetlerine karşı bir koz olarak kullanırlar. İtalyan yazar, “Adriyatik Denizi kenarında oturan ahalinin çoğunun Osmanlılar eline geçmeyi mu-

kadder saymakta olduklarını ve hatta Ancona (hükûmeti)nin buna istekli olduğunu” açıkça ifade eder.⁴⁰ Türklerin Otranto’ya çıkışı Venedik’in, bir başka kesime göre de Floransa’nın teşviki ile olmuştur.

Otranto on dört günlük bir kuşatmadan sonra alınmıştır. Roma barışının hasretini çeken İtalyanların, Roma’yı yeniden diriltecek olan bu İmparatoru heyecanla beklediği söylenir. Daha Fâtih gelmeden, onun resmini ve adını taşıyan paralar bastırılır. Türk tarafında Roma Kızıl-elmaları heyecanları yükselirken, Avrupa’da da, Sultan II. Mehmet Han hakkında yeni söylentiler yayılmaya başlar; hatta, Fâtih’in boydan boya Avrupa’yı fethedeceği ve Notr Dam katedraline gireceği hakkında rivayetler anlatılır.

Çıktı Otranto’ya pür-velvele Ahmed Paşa
Tuğlar varsa gerektir Kızılelmaya kadar

.....
.....

Gark-ı nur olmalı imân-ı Muhammedle firenk
Bu sefer Rim papa’dan Hazreti İsa’ya kadar

Avrupalı tarihçinin, “*Rüyalarını gerçekleştiren adam*” dediği, Sultan II. Mehmet Han, sefer tuğlarını Üsküdar tarafında diktirdiği 1481 yılının baharında, Hünkâr Çayırı denilen yerde elli iki yaşında Hakk’a yürüdü ve bu rüyasını gerçekleştiremedi. Çıktığı bu son seferin Rodos üzerine olduğu söylenir; bir yıl kadar önce Mesih Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Rodos’u alamamıştı.

- 1 *Mogolların Gizli Tarihi*, Ankara 1986, s. XLVI
- 2 a.g.e., s. XLIV
- 3 a.g.e., s. 8
- 4 a.g.e., s.19
- 5 a.g.e.,s. 56
- 6 a.g.e.,s. 138-139
- 7 M. Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, İstanbul 2003, s. 82.
- 8 Roger Garaudy, *Amerikan Efsanesi, ABD'nin Dünyayı Yönetme Felsefesi*, İstanbul 2002, s. 22
- 9 a.g.e., s. 16-17
- 10 a.g.e., s. 19
- 11 a.g.e., s. 21
- 12 Tursun Bey, *Fâtiḥ'in Tarihi*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, s. 37
- 13 F. Babinger, *Fâtiḥ Sultan Mehmet ve İtalya, Fetihden Önce ve Sonra*, İstanbul 2003, içinde, s. 145
- 14 a.g.e., s.135
- 15 a.g.e., s.137
- 16 a.g.e., s.139
- 17 a.g.e., s. 152
- 18 Prof. Dr. Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul 2003, s. 285
- 19 a.g.e., s.285
- 20 Mırmıroğlu, Fâtiḥ Sultan Mehmet Devrine Ait Vesikalar, nakleden Nezihe Araz, Fâtiḥ'in Manevi Tarihi, İstanbul 1953
- 21 F. Babinger, a.g.e., s. 145
- 22 J. Von Hammer Purgtall, *Osmanlı Devleti Tarihi*, (Ata bey tercümesinden sadeleştirilmiş metin), İstanbul 1984, C. II, s. 529
- 23 F. Babinger, a.g.e., s. 153
- 24 Hammer, a.g.e., c.II, s. 539
- 25 O. Turan, a.g.e., İstanbul 2003, s. 266
- 26 Nezihe Araz, a.g.e., s. 43-44
- 27 Reşat Ekrem Koçu, *Tarihimizde Garip Vak'alar*, nakleden Nezihe Araz, a.g.e.
- 28 N. İorga, İstanbul'un Zaptı Hakkında İhmal Edilmiş Bir Kaynak, Fetihden Önce ve Sonra, İstanbul 2003 içinde, s. 73
- 29 a.g.e., s.75
- 30 Hammer, a.g.e., C.II, s. 538

- 31 İsmail Hami Danişmend, *izahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1971, c.I, s. 240
- 32 Hammer, *a.g.e.*, s.bc. III, s. 650
- 33 Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1983, c. II, s. 7, dip not.4
- 34 Nakleden Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1994, C.I, s. 166
- 35 Osman Turan, *a.g.e.*, s. 263
- 36 Osman Turan, *a.g.e.*, s.289 vd.
- 37 A.Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1994, C.6 s. 14
- 38 Ziya Nur Aksun, *a.g.e.*, s. 143
- 39 Osman Turan, *a.g.e.*, s. 268
- 40 N. İorga, *a.g.e.*, s. 146

Kızıl Elma Neresi?...

KIZIL elma, Türk milletinin tarihî ülkülerini simgeleyen bir kavramdır. Türk ülkücülüğünün Kızıl elması değişmeyen ve belirli bir şey yahut yer değil, soyut bir millî gerilim ifadesidir. Her dönemin kültürü, geriliminin gücüne göre onu isimlendirir, somut bir hedefle belirler ve anlamlandırır. O zaman için Kızıl elma bilinmiş olur. Ancak, Türk gücü oraya vardığında Kızıl elma ele geçirilmiş olmaz; bu kere daha ileride ve yine belirli bir yere geçer. Ona hiçbir zaman ulaşamaz. İlk Türkçe sözlüklerden sayılan Endülüslü Ebu Hayyân'ın kitabında *ülkü* kelimesinin anlamı, *yaklaştıkça uzaklaşan hedef* olarak verilmektedir. Kültürün Kızıl elma hasreti yahut hırsı, her seferinde ülküsünü yenileyerek toplumu ileri iter. Türk milletinin yükseliş dönemlerinde Kızıl elma, cihan hâkimiyeti olarak algılanmıştır.

Burada *Kızıl* kelimesinin renk olarak değil, *altın* anlamında kullanıldığını belirtmeliyiz; bu kelime hâlâ aynı anlamda kullanılmaktadır. Yani *altın elma*. Ayasofya önündeki Justinianus heykelinin elinde altın top bulunduğu

gibi, Oğuz Han'ın kurultay kurduğu ünlü çadırının iki tarafına dikilen direklerin uçlarında da birer altın top asılı olduğu söylenir.

Türk tarihinde Hunlar'dan başlayarak bir dünya devleti olma ve yer yüzüne düzen verme ülküsünün tezahürleri görünür. Eski Türklerin *Pekin* şehrine de *Kızıl Elma* dedikleri söylenmiştir. Türk hakanları "*Güneş bayrağımız, gök yüzü çadırımız*" derken bu egemenlik ülküsünü dile getirir. Kendilerini sınırlamazlar. Hazar civarında Gök-türk hakanı Bizans elçisini kabul ettiğinde, bu olay Türk'ün dünya hakimiyetinin işareti olarak yorumlanır:

"Atalarımızdan böyle duyduk ki, Türkler cihana hâkim olacaklar. Bunun başlangıcı da Batı elçisinin gelmesi olacak."

Büyük tarihçilerimizden İbrahim Kafesoğlu, *Kızıl Elma'yı*, Türk milletinin üstlendiği insanî görev olarak açıklar.

"Kızıl Elma cihanın her köşesine adalet götürmek ve milletleri belli bir medeniyet seviyesinde eşitliğe dayanan bir hukuk sistemine bağlayarak saadete ulaştırmak mefkûresi idi."

Anadolu ve Rumeli'nin Türkleşmesine dair anlatılarda da *Kızıl Elma* motifinin yer aldığı görülür. Ahmet Yesevî dervişlerinden Tokat'ta yatan bir Türkmen velisinin tahta kılıç ile *Kızıl Elma'ya* varıp küffarı kırdığı anlatılır. Rume-li'de Babadağı'na ad veren Sarı Saltuk'un da tahta kılıç ile *Kızıl Elma'yı* zaptettiği *Saltuknâme*'de anlatılmaktadır¹.

Kızıl elma ülküsü, Türklerin Müslüman olmalarından sonra kavuştukları yeni fetih ve gazâ ruhuyla tam örtüşmüştür. Özellikle yükseliş dönemlerinde açık bir il-

ke ve heyecana dönüşen cihan hâkimiyeti ülküsü, bu ruhla birleşince, Kızıl elma simgesi çok canlı ve sürekli güncel bir içerik kazanmış oldu. Güçlü bir fetih duygusu halinde ortaya çıkan Kızıl elma, Türk boylarının sürekli olarak batıya akışlarının ülküsü haline gelmiştir. Anadolu'ya girişten itibaren hiç eksilmeyen fetihler ve Anadolu'nun Türkleşmesi süreci de bu ülküyü besleyen gerçekçi ve toplumsal gelişmeler oldu. Nihayet, *i'lâ-yı kelimetullah* – Allah'ın adını yüceltme- gayreti, Selçuklulardan itibaren bu ülkü ile örtüşen ve onu besleyip, ufkunu genişleten bir rol oynadı.

*
* *

Bu ülküyü Osmanlı yazarları maddileştirerek anlatmaya çalışırlar ve *Altın Top*, *Altın Alem*, *Altın Hokka* yahut *Küre-i la'l* olarak isimlendirirler. Emel Esin, en eski Türk sanatı süslemelerinde bir *altın top* bulunduğunu ve bunun daha sonraları hâkimiyet ifade eden Kızıl Elma'ya dönüştüğünü söyler. Hazarların soyundan gelerek hanlıklarını devam ettiren Dağıstan Şamhalları, *Altın Top*'u yani Kızıl Elma'yı hâkimiyet sembolü olarak devam ettirirler. Dağıstan Şamhalları (hanları) tahta çıkarken, altından yapılmış bir elmayı ellerine alıp, oradaki topluluğa atarlar. Elma kime vurursa ona hediyeler verilir. “*Âyinleri üzre hilatler giyilip, sonra kasabalarına (başkentleri) varup, emr-i hükûmete kıyam etmelidirler ki Şamhallığı sahih ola.*”

Bu tören yapılmadan yeni şamhallığın egemenliği kabul edilmez.

Osmanlı yazılı metinlerinde ilk Kızıl elma İstanbul'da görünür. İslâm coğrafyacılarına göre, Ayasofya önünde bir sütun üzerindeki Justinyanus heykelinin sağ eli halkı İstanbul'a çağırır, sol elindeki altın top ise, İstanbul'

un işgalini engelleyen bir tılsım içerirmiş. Dönemin Hristiyan kaynaklarına göre ise, İmparator sağ eliyle Kudüs'ü göstermektedir, sol elindeki altın elmada da dünya hâkimiyetinin tılsımını içeren yazılar vardır. Bir başka rivayete göre, altın top Ayasofya'nın kubbesinde imiş. XIV. yüzyılda bu heykelin yıkılıp, altın topun yere düşmesi, Doğu Roma hâkimiyetinin sonunun geldiği ve kapıların Türkler'e açıldığı şeklinde yorumlanmış. Fetih öncesinde, Justinyanus'un, "Beni yıkacak olanlar buradan gelecek" diye Anadolu'yu gösterdiği rivayetleri halk arasında dolaşmaya başlamış. Evliya Çelebi'ye göre ise, Hz. Muhammed'in doğumu ile birlikte Ayasofya'nın kubbesi çökmüş ve Kızıl elma Rim Papa'ya gitmiştir.

Anadolu'da yeniden canlanan Türk fetih ruhu için, Ayasofya'nın önündeki veya kubbesindeki bu altın top Türklerin Kızıl elmasıdır. Bundan böyle Türk tarihinin akışı hep bu ülküyü gerçekleştirme yönünde olacak ve bu ülkü Peygamber hadîsleriyle beslenip bilenecektir. "*İstanbul bir gün mutlaka fethedilecektir; onu fetheden komutan ne büyük komutan, asker ne güzel askerdir.*" hadîsi, sıradan halk kesimlerine kadar yayılacaktır. Esasen, daha Anadolu'ya giriş zamanlarından itibaren, korkutucu âyetlerle Kur'an' da övülen kavmin Türkler olduğu yorumları yapılmaya başlanmıştır.

Prof. Osman Turan bir noktaya dikkat çeker: İstanbul şehri, Kudüs, Antakya, Roma veya İskenderiye gibi, havarilerin ziyaret edip, kilise kurmaları sebebiyle kutsiyet kazanmış bir yer değildir; siyasi önemi büyüktür. Kur'an yorumları, bir sahabenin burada yatıyor olması ve dillerde dolaşan çeşitli hadîslerle bu şehir, Türk halkının zihninde bir kutsiyet kazanır. Böylece ilahî bir emir niteliğine bürünen İstanbul'un fethi, Anadolu'da cihan hâkimiyeti ülküsünün ilk aşaması olmaktadır. Bu ülkü halk ve asker arasında Kızıl elma olarak bilinir ve yayılır; Doğu Roma

imparatorunun elindeki altın top Türk Kızıl elması, cihan hâkimiyetinin simgesidir.

İstanbul'un fethinden sonra Türk Kızıl elması Roma, St. Pier – Rim Papa kilisesine gitmiştir. 1622'de Osmanlı-Avusturya serhadlerinde esir düşüp Roma'ya götürülen yüz doksan Türk, esaretten kurtarılmaları için Budin Beylerbeyine gönderdikleri mektupta şöyle derler:

“Nerede mahbus idüğümüz sual olunursa, Beç'ten (Viyana) öte yüz altmış konak yerdür. Kızıl Elma derler. Sual ederseniz, Kızıl Elma'nın dış kalasında kırk kapusu vardır. Ve ol memlekette (ölmeyip uykuya yattığına inanılan) Rim Papa (Vatikan'daki ünlü kiliseye ad veren St. Pierre) denilen mel'un hâlâ sağdur.”²

On yedinci yüz yılda Latineden Behram Dımaşkî tarafından çevrilen *Coğrafya-yı Kebîr* isimli eserde de, Roma'nın adı *Kızıl Elma* olarak kaydedilir.

Ardından Beç (Viyana) Kızıl elması doğar. Evliya Çelebi'ye göre, Rim Papa ve Beç Kızıl elmasının Türklere ait olacağı, bütün Nemçe, Yunan ve Latin tarihlerinde yazılıdır. Bu rivayetler halk içinde yayılırken, Fâtih Sultan Mehmet Han'ın İstanbul'dan sonraki ilk büyük hamlesi Roma üzerine olur. Gedik Ahmet Paşa komutasındaki Osmanlı donanması Otranto'ya çıkar. Batı dünyası da bu fethi o kadar kabullenmiştir ki, İtalyan şehirlerinde Sultan Fâtih'in resmini taşıyan paralar, altın madalyonlar basılır; Fâtih'i karşılamak üzere tören hazırlıklarına başlanır. Yahya Kemal, Ahmet Paşa'ya Gazel'inde şöyle söyler:

Çıktı Otranto'ya pür-velvele Ahmet Paşa,
Tuğlar varsa gerektir Kızıl elmaya kadar...

Fakat, Tuğlar Kızıl elmaya varamamış, Sultan Fâtih'in ölümü bu hamleyi yarım bırakmıştır.

Kanunî Sultan Süleyman Han zamanında Beç Kızıl elması canlanmış ve Yeniçeriler arasında bir Ocak geleneği oluşturacak kadar güncel bir ülkü olarak yaşatılmıştır: *"Testiye kurşun atar, keçeğe kılıç salar, Kızıl elmaya dek gideriz"* deyişi Yeniçeri gülbankına girmiştir. Sultan Süleyman da, asker kışlalarını ziyaretinde onların şerbetini içer ve *"Kızıl elmada buluşuruz"* diyerek allahaismarladık edermiş.

Bu tabir Moskova için de kullanılmıştır. Mütercim Âsım'ın yazdığına göre, *"Eğer aman vermeseler, bizim Yeniçeriler Kızıl elmaya kadar giderler ve Moskof namını sahife-i âlem-den fekk ederler imiş."*

On altıncı yüz yılda bir Macar tarihçisi, Türklerden dinlediği şu sözleri yazar:

"Padişahımız gelecek, Hristiyan dünyasını ve Kızıl Elmayı alacaktır. Eğer kâfirler yedi sene ilerleyemezse, onlar üzerinde hâkimiyetini kuracaktır."

Bu sözler Kızıl elma ülküsünün ne ölçüde yaygın olduğunu göstermektedir.

Birinci Viyana kuşatmasından sonra Sultan Süleyman'ın, kuşatmayı kaldırırken kale komutanına bir altın top verdiği, bunun Türklerin Kızıl elması olduğu şeklindeki bir söylenti, o dönem Avrupa halkları arasında yayılmıştır. Türkler ise, Ayasofya önündeki Kızıl elmanın Beç kalesine gittiğine inanmışlardır. Viyana'nın adı *Alman Kızıl elma seddi* olmuştur.

Osman Nuri Ergin, III. Selim Han zamanına kadar Kızıl Elma'dan Roma şehrinin anlaşıldığını söyler. Daha önceki zamanlarda da Kızıl elma sözü Yeniçerilerin

ağzından düşmezmiş. Tarihçi Peçevî'ye göre, halk içinde de bu terim kullanılırdı.

“Ehl-i İslâm Kızıl elmaya değin fethetse gerektir deyu lisan-ı halkta şâyidir. Lakin bu kelâmın mehazı ve sebebi malum değildir.”

Sultan Süleyman Han Gazi'nin gazavâtını kefer tarihinden tercüme eden Peçevî, hangisi olduğunu bilemediğimiz bir tarihten şu alıntıyı yapar:

“Bu dahi malûm ola ki, Büyük Kurone varoşunda yılda bir kere muayyen (belli) günde bütün varoşun ve etraf ve cevânibinin (çeşitli yönlerinin) sagîr ve kebîri ve civan ve pîri (küçüğü ve büyüğü ve genci ve yaşlısı) taşra sahraya çıkarlar ve ol sahrada olan Kızıl Kurone'de oğlancıklar ve papazlar bir eski türkü ırlarlar. Kızıl Kurone dediği Kızıl elmadır; sınır taşı gibi bir alamet için vaz' olunmuştur. İrladıkları türkünün meal ve neticesi: Türk Padişahı cümle kuvvet ve azametiyle bu mahalle değin gelse gerektir. E Allah'a itimat olunsun ki, Türk Padişahı ol kadar yukarıya gide ta ki Kurone'ye vara. Nemçe memleketinde çok şenlik kalmaz. Zira Kurone şehri uzak yerde vaki olmuştur. Şöyle ki, yer yüzünün aşağı tarafına düşmüştür. Rod suyu yanındadır ki, ol yandan deryaya dahil olur.”

Allahuâlem, Peçevî'nin sözünü ettiği Köln şehri olsa gerektir.* Anlaşılan Türk Kızıl elması Baltık Denizine

* Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, Peçevî Tarihini sadeleştirirken, “Büyük Kapona Kalesi” diye nakletmiş ve Rod nehrini Rhein olarak belirtmiştir. Kurona diye yazdığını da Kolona (Köln) olarak yazar. Ancak Kapona'nın neresi olduğu belli olmuyor.

ulaşmak emelindedir... Kırzıoğlu, bu yerin Adriyatik kıyısında olduğunu ileri sürmüştür.

Evliya Çelebi diyâr-ı küffarda altı Kızıl Elma bulunduğunu söyler. Budin'deki Engürüs Kızıl Elmasıdır; burada Kızıl Elma sarayı vardır. İçerisinde bir Kızıl Elma Camii olan Estergon Kalası Orta Macar Kızıl Elmasıdır. Bir diğeri, Macar Krallarının taç giydikleri şehir olan İstolni Belgrad Kızıl Elmasıdır. Beç Kızıl Elması aynı zamanda Alman Kızıl Elması olarak anılır. Bu bilgilerde Türk Kızıl Elması, Türk fetihlerinin serhaddi gibi görünüyor. Ömer Seyfettin'in hikâyesinde de Yeniçeri, "Kızıl elma Padişahımızın zaferle varacağı yerdir." diye cevap verir.

Kızıl elmanın bir hayal olmadığını söyleyen Mehmet Zeki Pakalın,

"Kızıl elma Türk lisanında saltanatlar yıktıktan sonra erişilecek bir zafer müntehası gibi kullanılmaya başlamıştır. Türk'ün anladığı en son ve en uzak coğrafî nokta Kızıl elma idi" diyor.

Hele nûş etsün İmradi kadehten âb-ı rummanı,
Kızıl elmaya dek hükmeyle el- tuffaha-i gabgab...

Sabit

*

**

Devlet-i Aliyye tek bir devletle savaşmadığı, başka devletlerle karşılıklı anlaşmalar imzalamadığı ve tek taraflı amannameler verdiği dönemlerde, kendisinden başka İmparator/cezâr tanımıyordu. İlk kere 1606 yılında Zitvatorok anlaşmasında Avusturya devlet başkanı için Kayser/cezâr ünvanını kabul edip anlaşmaya koydurması çok zor olmuştur. Buna çok içerleyen zamanın tarihçisi şöyle yazar:

“İnşallah Kızıl elma dedikleri şehr-i maruf ümmet-i Muhammede müyesser olur, çasar adı âlemden silinir...”

Kızıl elma ülküsünün son büyük hamlesi Viyana'nın ikinci kere kuşatılması olmuştur.

Yükseliş dönemlerinde bütün insanlığa düzen vermek (nizâm-ı âlem) ve Allah'ın adını yüceltmek (İ'lâ-yı kelimetullah) gibi büyük iddialar ifade eden Kızıl elma ülküsü, toplumsal gerilimin düştüğü gerileme döneminde sönmeye ve unutulmaya başlar. Nizâm-ı Cedit ordusuna karşı çıkan Yeniçeriler “...Harp ederiz ve kralın tahtını başına geçirip, Kızıl elmaya dek gideriz” diye söylenirler ama, bu ülkünün heyecanını duydukları şüphelidir. Osmanlının Viyana sefiri Ahmet Resmî efendi, Avusturya-Rusya'ya karşı savaş isteyip, “Kızıl elmaya, Kızıl elmaya...” diye uran vuranları anlatırken, onları sandalye üstünde *Hamzanâme* okuyanlara benzetir. “Kızıl elmayı Boğdan'dan gelir al yanaklı elma zannedenler...” diye alay eder. Gerçekten de toplumun gerilimi düştükçe, yürekleri de, algılama güçleri de daralmış, dünyaları küçülmüştür. Nizâm-ı âlem, günlük asayiş anlamında kulanılır.

Yirminci yüzyılın başlarından itibaren Türkçü aydınlar bu kavramı yeniden canlandırmaya ve Türk yükselişinin heyecan kaynağı olarak kullanmaya çalıştılar. İmparatorluğun her gün bir parçasının koparılması, her gün yeni bir felaketin yaşanması, halktan önce okumuşların moralini çökertmiş, kendilerine olan güvenlerini sarsmıştı. Yeni bir hamle başlatabilmenin ilk şartı kendine ve milletinin gücüne olan güvenlerini yeniden kazanmak ve heyecan veren bir geleceğin kurulması için çalışmaktı. Devleti Aliyye geleneği içinde yetişmiş, cihangir bir millete mensup Osmanlı okumuşlarının, yıkılış halinde de olsa-

lar küçük düşünmeleri, küçük şeylerden heyecan duymaları mümkün değildi. Kızıl elma olarak Turan'ı seçtiler.

Türkçülüğün öncülerinden Ziya Gökalp'in şiir ve yazılarında Kızıl elma, büyük Türk Birliğini simgeleyen bir ülküdür; *Turan ülküsü*. Şöyle yazar:

"Türk köylüsü Kızıl elmayı tahayyül ederken 'gözünün önüne Türk ilhanlıkları (İmparatorlukları) gelir. Gerçekten Turan mefkûresi mazide bir hayal değil, bir gerçektir."

Gökalp'in, Türk köylüsünün muhayyilesi hakkında söylediklerinin ne ölçüde gerçekçi olduğunu sorabiliriz. Ancak, ondan elli yıl sonra bir Gaziantep köylüsünün DüNDAR TAŞER'e söyledikleri, bu sorunun cevabı olabilir:

"Türk bir gün yeniden cihangir olacaktır. Bu husus Kıtapt'a kayıtlıdır; inanmayan kâfir olur!"

Ülkülerin, milletlere hız ve ilham veren gücüne inanan Gökalp ve arkadaşları, Türk birliğini böyle bir Kızıl elma olarak kabul etmişlerdir.

Kızıl elma yok mu? Şüphesiz vardır;
Fakat, onun semti başka diyardır...
Zemini mefkûre, seması hayal,
Bir gün gerçek; fakat şimdilik masal...

Gökalp diğer bir şiirinde de, her türlü zorluğa göğüs gererek Kızıl elmaya giden Türk'ü anlatıyor:

Demez taş, kaya
Yürürüz yaya !
Türk'üz, gideriz
Kızıl elmaya...

Millî edebiyatımızın diğer bir çok yazar ve şairlerinde de Kızıl elma motifinin yansımaları görülür. Prof. Kırzioğlu, Kars yöresindeki halk anlatılarında Kızıl Elma'nın Dağıstan –Derbent yöresinde Dikilitaş olduğunun söylendiğini yazar. Hz. Ali zamanında İslâm askerleri İslâmlığı Dağıstan'a yaymış ve gittikleri en uç noktaya sınır olmak üzere bir taş dikmişlerdir; Kızıl Elma burasıdır. Halk anlatılarında Kızıl Elma bazen Derbent'e, bazen İdil-Kazan ötesine kadar uzanır. Halk dua ederken, '*Allahım, Kızıl Elmaya kadar olan yerlerdeki Müslümanları kurtar*' dermiş.

Kızıl elma motifi saz şairlerimizde de yansımadır. Karşı âşık Kurbanî (1670-1800) Erzurum Beylerbeyi Silahdar İbrahim Paşa'nın Kafkasya seferi üzerine şöyle söyler:

Serasker yönelmiş yolda gelmede
Murad Şirvan'ı, Şâh'ı almada
Eski nişanımız Kızıl Elma'da
O aşılmaz dağlar, beller bizimdir.

Revan'lı âşık Safî de, Nâdir Şah Afşar'ın Kafkas seferi üzerine şunu söyler:

Şah niyet eyledi Kızıl Elmaya
Yanı sıra bütün hanlar yürüsün
Çekilsin kılıçlar ecnebi üste
Su yerine kızıl kanlar yürüsün

Yusufeli'li âşık Huzurî de, sevgiliye , ulaşılmaz Kızıl Elma mısın diye sitem eder:

Sükker ile mi besledi bilmem seni dâye
Ey gonce dihen tût-i güya mı nesin sen ?
Feth etmeye Türk askeri kúyun hedef etmiş,
Ey kâbe-i maksud, Kızıl Elma mı nesin sen?

Pir Sultan Abdal ise Kızıl Elma'yı dost bağında görür:

Dost bağında kızıl elma
Gül rengi güllerden solma
Pir Sultan gaafil olma
Gelen Murtaza Alidir.³

¹ Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzioğlu, "Türk Millî Geleneğinde Kızılalma ve yerleri, *Belgelerle Türk Tarihi*, 1985, sayı: 1

² Kırzioğlu, a.g.m.

³ Hüseyin Feyzullah Vahid, "Kızıl Elma Efsanesi ve Onun Türklerin Tarih ve Kültüründeki Yeri", *Varlık-Tahran*, s.136, yaz-1373

Türk Ülküsü ve Türk Dünyası

“Sizde bir hardal tanesi kadar iman olursa, siz bu dağa: Buradan şuraya göç, dersiniz ve göçer ve size hiç bir şey imkânsız olmaz.”

Matta İncili, 17.bab, 19,20,21

HER güç, yayılma eğilimindedir. Tarih içinde, güç kazanan milletler de, daima bu eğilime girmişlerdir. Bu genişleme, başka toplulukları buyruğu altında tutma olgusu, ya çıplak bir yayılma ve sömürme olayı şeklinde, yahut yönlendirici bir fikrin imanı ile birlikte ortaya çıkar. Bu inanç genellikle, *Tanrı tarafından insanları yönetmekle görevlendirilmiş olmak* şeklinde belirir.

Tanrı tarafından görevlendirilmiş olmak, buna inanan toplumun gerilimini artıran ve burdan doğan eylemlerine yön ve ölçüler kazandıran bir durumdur. Amerika'yı vatan yapan heyecanların kaynağında büyük ölçüde, bu kıtaya ilk gelenlerin Tanrı'nın bu ülkeyi kendileri için seçtiği, İsa'nın yeryüzüne ikinci kez gelişinde buraya geleceği ve 'yeryüzü cenneti'nin burada kurulacağı inancı vardı. İsrâ-

iloğulları *Tevrat*'ın vaadine inanmasaydılar, yüzlerce yıl önce tarihe gömülüp giderlerdi.

Bu tür inançların, toplumların somut durumlarından mı kaynaklandığı yoksa bir şekilde ulaşılan bu inancın toplumların tarihî gelişmelerini mi belirlediği her zaman tartışılabilir. Kesin olan, toplumsal tarihî durum ve inancın birlikte görüldüğüdür. Güçlü milletler, en azından bu potansiyele sahip milletler, dünyaya düzen vermekle yahut bir ülküyü gerçekleştirmekle görevli olduklarına inanmakta; bu inanca sahip olan milletler dünyaya düzen verecek güce ulaşmaktadırlar.

Eski Roma'da, İran'da, Cengiz Han ve İskender'de, Çin'de var olan dünyaya egemen olma ve düzen verme ülküsü bizim tarihimizde de zengin bir içerikle yaşamıştır. Tanrı tarafından dünyaya nizam vermek üzere görevlendirilmiş olmak, bu nizamın ölçülerine de işaret etmektedir. Türk kültüründe bu ölçü *'töre'*dir; *egemenliğin meşruiyetinin temeli töreye bağlılıktır*. Töreye sadakat göstermeyen güç, egemenlik hakkını kaybeder.

İslâmiyetten sonra, cihan hakimiyeti fikrine, *'ilâ-yı kelimetullah* (Allah'ın adını yüceltmek) *ülküsü* de eklenmiştir. Töreye bağlılık fikri devam etmiş, yer yüzünde adaleti egemen kılmak şeklinde görünmüştür. Böylece, Türk cihan hâkimiyeti ülküsü, bütün insanlar arasında ölçüsünü Kitap'tan alan adaleti egemen kılmak çerçevesi ile bağlanmıştır.

*
* *

Günümüzde Amerika Birleşik Devletleri böyle bir gücü ve fikri temsil eder görünmektedir. Amerikan yöneticileri, kuruluşundan itibaren Amerika'ya hâkim olan ülkelere bağlı görünüyorlar. Körfez Savaşı günlerinde Kon-

gre önünde konuşan başkan Bush, kendisinden öncekilerin izinden giderek, dünyanın neresinde olursa olsun demokrasi ve insan haklarının korunması ile görevli olduklarını söylemişti. Bugün de oğul Bush babasının izinde olarak, dünyanın her yanında insan hak ve özgürlüklerinin ve demokrasilerin koruyucusu olduklarını ilân ediyor. Ancak, 11 Eylül saldırısından sonra, ülküsel yapıda çok sert bir kırılmanın yaşandığını görüyoruz. Amerika, yeni sstratejisinde, dünyanın neresinde olursa olsun, Amerikan menfaatleri gerektirdiğinde askerî hareketlere girişebileceğini ilân etmiştir. *Bu demektir ki, insan hak ve özgürlükleri, demokratik yapıların korunması gibi değerlerle bağlı olan güç, şimdi, sadece Amerikan menfaatleri ile bağlıdır; yani çıplak güçtür.*

Amerika yanlış yapmıştır; bir ülkeye bağlanıp, bir kısım insanî değerlere hizmet etmekten, nefsine bağlanışa dönmüştür. Bir inançtan çok, korkuya dayanan bu kendine güven, sürekli beslenmeyi gerektirebilir; bunun da hem Amerika, hem dünya için neler getirebileceği iyice düşünülmelidir. Amerikan yönetimi, 11 Eylül'den sonra, iç kamuoyuna 'Biz varız, ayaktayız ve güçlüyüz' mesajlarını verirken, dünya kamuoyuna 'Daha âdil bir dünya düzeninin kurulması için el ele tutuşalım' mesajını verebilmeliydi; bunu yapamamıştır. Oysa 11 Eylül'ün, neredeyse tek mesajı şudur: "*âdil olun!*" Sadece iç hukukunuz bakımından değil, uluslararası ilişkilerde de âdil olun; ilişkilerdeki tek ölçü menfaat değil, hiç değilse, aynı zamanda adalet olsun. Sadece belirli konularda değil, hayatın bütün alanlarında ve sadece millî hudutlar içinde değil, dünyanın her yanında âdil olun; bazı insanlar, bazı zümreler yahut milletler için değil, bütün insanlar ve bütün milletler için âdil olun; çünkü, adalet en yüksek insanî değerdir; hiç bir ferdî yahut millî tutum bu değere aykırı olmamalıdır.

Bu bağlamda *Türk cihan hâkimiyeti ülküsünün*, yaşanan tarihî çizgisinde yeniden *canlandırılması*, aynı zamanda insanlık için yol gösterici ve yenileyici olabilecektir.

*
* *

Türk ülküsünün gayesi adalettir; bütün ülkelere ve bütün insanlara adaleti götürmek, insan tekinin de, toplumların da temel değeri, onu sükûna kavuşturabilecek tek ilke adalettir. Âdil olmayan ilişkiler içinde, fert de, toplumlar da, isyancı gerilimler içinde olur; her çapta ve her alandaki adaletsizlikler olumsuz gerilimleri besler. Bunların eyleme dönüşmesi farklı imkân ve oluşumları gerektirse de, hareket ettirici güç, aynı isyan duygusudur; eylem üslupları, söylemleri farklı da olsa, istek ve beklentilerinin içeriği aynıdır: adalet.

Geçen yüz yıllarda Marksizm, insanlığın bu en güçlü ve üstün değerini, bir dünya cenneti vadederek, ama '*eşitlik*' gibi doğaya aykırı, sapkın bir hedef göstererek harekete geçirmeye çalıştı. Bu gerilimlerden doğan muazzam enerjilerin nasıl hebâ olduğunu ve insanlığa ne acılara mal olduğunu şimdi herkes biliyor. Bugün insanlık daha iyi anlayabilecek bir şuûr düzeyindedir ki, istediği eşitlik değil adalettir.

İşte Türk milleti, bu üstün insanlık değerinin kültürel birikimine ve tarih tecrübesine sahiptir*. Ancak, adalet isteğinin siyaset ve fikir alanında öncülüğünü yapabilmek, her şeyden önce bir iman meselesidir; yani, adaletin

* Türk hakimiyetinin, adalet üzere olmayı temel ilke olarak kabullendiği, kaba bir sömürü yayılcılığı olmadığı konularında, Prof.Dr. Osman Turan'ın, *Türk Cihan Hakimiyeti Meşkûresi Tarihi* isimli büyük eserinde, önemli tesbitler ve bol örnekler vardır.

insanlık ilkesi olduğuna ve beşeriyete egemen kılınabileceğine inanmak meselesidir. Bu inancın maddî ve tarihî/kültürel zeminine sahip olduğumuza işaret edilmişti. Ancak, ilk adım, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin, bütün iç ve dış ilişkilerinde bu ilkeyi hâkim kılmasıdır. Günlük çıkarlarını '*millî menfaat*' perdesi altında da olsa, adalete üstün tutan bir anlayış öncülük yapamaz. İnandırıcı olmanın ilk şartı, kendisi inanmaktır; onun da gereği, ey-lemlerini inandığı ölçülerle gerçekleştirmektir.

Şüphesiz ki, yeryüzünde sözü geçer olmak, her zaman güçlü olmakla mümkün olmuştur. Tarihte, -bizimki de dahil- büyük ülküler taşıyan toplumlar daima en güçlüleri olmuşlardır. Ancak burada, olayı sadece maddî güç ve siyasî hâkimiyet çerçevesinde görmenin noksan olacağına dikkati çekmeliyiz. Tarihe baktığımız zaman, manevî kültür gücünün, maddî kültürden çok daha kalıcı ve yönlendirici olduğunu görebiliyoruz. Bunun sayısız örneklerini biliyoruz ki, kalıcı olan siyasî hâkimiyet yahut kaba bir sömürü değil, iman, imkân ve üslûp olarak bir kültürün bir topluma verdikleridir. Sonuçta bu, kültür alışverişlerine dayanan bir gelişmedir, ve her zaman maddî üstünlüğü olan toplumlar lehine işlemediği gibi, tek etkileşim şekli de savaş ve siyasî hâkimiyetler değildir. Siyasî galipler mağlupların kültür potasında eridiği gibi, zaman içinde siyasî egemenliğin anlamsızlaştığının örnekleri de çoktur. Aynı siyasî egemenlik altında olan toplulukların doğal kültür alışverişleri daha yoğun ve kolay olur. Özellikle, bir milletin oluşum ve kültürel kimliğini kazanmasında, ortak bir siyasî egemenlik altında olmanın değeri büyüktür. Bu siyasî güvenlik içinde, toplumun ortak değerlere, ortak bir üslûba ve sonuçta kimliğe kavuşması kolaylaşmaktadır. Ancak, sonuçta olay bir siyasî olgu değil, inanç, imân ve üslûbu ile kültürel bir gelişmedir.

Güçlü olarak derken, hayatın her alanında maddî-manevî güçlü ve etkili olmayı kastettiğimizi ifade etmiş olduk. Kalıcı olanın, toplumlara biçim ve yön verenin, özellikle manevî kültür egemenliği olduğunu tarih içinde de bugünkü gelişmelerde de biliyoruz. Türk oldukları kabul edilen Tabgaçlar, Çin'e egemen olmuş, hanedan kurmuş ve yüz yıllarca Çin'i yönetmişlerdir; ancak, bugün adlarından başka fazla bir şey bilmiyoruz. Çin kültürü ise, Tabgaçların da büyük katkıları ile varlığını ve kimliğini sürdürüp gelişerek günümüze gelmiştir..

Günümüzde bu konu, küreselleşme süreci içinde yenisinden ve çok daha ağırlıklı olarak ortaya çıkmıştır. Küreselleşme, toplumları hayatın her alanında türdeşliğe zorlamakta, millî kimlikler törpülenmekte, farklılıklar kaybolmaya başlamaktadır. Bütün dünyanın, belli çıkar ve kültür ilkelerine göre şekillenmesinin istendiği, millî devletlerin -siyasî egemenlik- de ortadan kaldırılmak istendiği konuşulmaktadır. Bu durumda her milletin, kendi varlık ve kimliğini korumak için özel dikkat ve gayretler içinde olması gerekmektedir. Türk milleti için de aynı zorunluluk vardır; Türk dünyasının imkânları da bu noktada ve cihan hâkimiyeti fikrini besleyecek nitelikleri ile ortaya çıkmaktadır.

*

* *

Bir ülküye yürekten bağlanmanın topluma kazandırdığı en büyük değer, kendine güven duygusudur; yani, milletine, onun değerlerine, kurumlarına, geleceğine ve başarıma gücüne olan inanç. Bu ülküyü gerçekleştirmek üzere Tanrı tarafından görevlendirilmiş olmak inancı ise, ülküye kutsallık ve karşı konulmazlık havası vermektedir. Amerika'yı vatan yapan Avrupalıların öncüleri, bu ülke-

nin İsa'nın yeryüzü cenneti için Tanrı'nın seçtiği yer olduğuna inanıyorlardı.

Hangi sebeple olursa olsun, inancını/özgüvenini yitiren insan/toplumdan büyük atılımlar, iz bırakacak başarılar beklemek boşunadır. Yine, hangi sebeplerle olursa olsun, bu güvene kavuşan insan/toplumların da başarıları kesindir.

Hangi sebeplerle derken, inancın dayandığı toplumsal gerçekliğe ve eğitime işaret etmek istiyoruz. Ülkü yönündeki insan/toplum inanç ve sınırlanmasının gerçeklerle örtüşerek oluşması gerekir. Gerçeklerden kopuk bir eğitim, bir noktadan ve bir zamandan sonra propagandaya dönüşür ve gerçekler karşısında er geç yıkılır. Ülküler ise uzun vadeli olgulardır ve sırf propaganda ile ayakta kalmazlar. Ayrıca, propaganda ile oluşan inanç ve güven bir başka propaganda ile çökertilebilir.

Bir iman ve şuûra dayanmayan gerçekler ise, vadettiği imkânlar ne kadar büyük olursa olsun kullanılamazlar; hebâ olurlar. Bu yüzden, günümüzde ve küreselleşme sürecinde Türk dünyasının taşıdığı imkânlar iyi bilinmeli ve değerlendirilmelidir.

*

* *

Farklı iman ve bakış açılarına dayanan kültürlerin karşılaşmasında, eğer yumuşak ve uzun süreli temaslar yerine, ilişkiler âni ve yoğun çarpmalar halinde oluyorsa, güçlü olan diğerini asimile eder; yahut inanç sistemini, bakış açılarını, mantığını bozar, kültürü yozlaştırır. Ayrıntılarına girmeyeceğimiz günümüz küreselleşme oluşumları bu çizgide gelişmektedir; hâkim kültürle benzeşmeyenler yozlaşmaya, parçalanıp mahallileşmeye zorlanmaktadır.

Görülüyor ki, *küreselleşme* Amerikan yahut Batı kültürü açısından bir imkân, diğer kültürler açısından bir tehdit olarak belirmektedir. Çünkü, Batı kültürünün bir kısım değerlerini paylaşmak istese de, hiç bir kültür kendi millî üslûbunun, kimliğinin kaybolmasına razı değildir. İşte bu noktadan, Türk dünyasına, bir varolma ve büyüme ülküsünün tarihî ve güncel imkânı olarak bakabiliriz.

Bir medeniyet/kültür ne kadar geniş bir insan unsuruna dayanırsa, o kadar güçlü ve gelişme imkânları çok olur. Sonuçta kültür, insanın tabiata kattıklarıdır. Ortak bir iman sistemi çevresinde, ortak yaşayış ve yaratış üslûbuna kavuşan insanlar ne kadar çok, olursa, kültürün zenginleşme şansı da o kadar çok olur. On ikinci yüz yıldan itibaren İslâm medeniyetinin, her alandaki taşıyıcı ve yaratıcısının sadece Türkler kalmasının, Fars ve Arap toplumlarının ölü bir döneme girmelerinin, bu medeniyetin gelişme ve yaşatılmasının temel sorunlarından biri olduğu daima ifade edilmiştir.

Açıktır ki, Türkiye'nin kültür yaratışları ile, aynı iman ve üslûp terbiyesini almış bütün bir Türk dünyasının yaratışları aynı olamaz. Eğer Türk dünyası ortak bir kültür çevresi olarak yapılanabilirse, küreselleşmenin bütün olumsuz etkilerine karşı koyabilecek, kendi renk ve değerlerini yaratıp geliştirerek dünya kültürüne katabilecek güce de sahip olacaktır. Yani, Türk dünyasının, geçmişte olduğu gibi gelecekte de, ortak bir kültür coğrafyası olarak gücünü toplama imkânı açıktır. Tabiidir ki, bu kabiliyet, buralarda yaşayan halkların soy birliğinden değil, kültür köklerinin bir oluşundan doğmaktadır. Türk destanları, masallar, atasözleri gibi halk edebiyatı ürünleri yanında folklorun hemen her alanında süregelen ortaklıklar, bu kültürel temeli göstermektedir. Bu gün belirli ölçülerde farklılaşmış olsalar da, tarihimizin belli dönem-

lerinde aynı iman çevresinde ortak bir üslûp içinde Türk kültürünü yaratmış ve yaşamışlardır. Türk dünyasının bütün toplulukları, konuştukları dilin ilk yazılı anıtının Göktürk Bengü Taşları olduğunu bilmektedir. Yine, *Kutadgu Bilig*, *Divân-ı Lügati't-Türk*, *Atabet-ül Hakayık* ve *Divân-ı Hikmet* farklılaşmış da olsa, bütün lehçelerin ortak edebiyat ürünleri olarak kabul edilmektedir.

Kültür köklerindeki bu ortaklıklar, yeni yaratışlara yön ve üslûp vermedeki etkileri bakımından son derece önemlidir, kültürlerin tarihinde, kaybolduğu sanılan değer ve üslûpların bile, yüz yıllarca sonra etkilerini sürdürdüğü bilinmektedir. Bugün, belirli ölçüde farklılaşmış olduğunu gördüğümüz Türk dünyası içindeki milli-mahallî kültürlerin yeniden karşılaşması ve etkileşmesi, tam bir rahmete dönüşebilir. Seksen yıl önce Ziya Gökalp'in canını sıkan ve onu *Turan kültür birliği'*nden *Oğuz kültür birliği'*ne geriletken farklılaşma adımları, bugün zenginleşmenin ve canlanmanın harekete geçiricileri, kültür dinamikleri olarak kullanılabilir; zorunlu olarak da böyle olacaktır. Çünkü, kök ortaklığı, onların birbirlerinden rahatça ve istedikleri yoğunlukta sorunsuz olarak etkilenmelerine imkân verecektir. Bugüne kadar oluşan farklılıklar ise, yeni oluşumların renk ve üslûp zenginliğine hizmet edecektir. Bu oluşumların yaratıcısı olan beşer unsurunun çokluğu ve yaşanan coğrafyanın genişliği de, kültürel zenginlik ve süreklilik açısından bir güç kaynağı olacaktır.

Türk dünyasının yayıldığı coğrafya, dünya kültür tarihinin en zengin doğuş alanlarını kapsamakta, bir o kadarına da komşu bulunmaktadır. Bunun bizim kültürümüze kattığı ve katabilecekleri konusunda düşünmek yerlidir.

Günümüzde *kültürel zenginleşme ve yayılmayı hedefleyen Türk ülkücülüğü*, bu gerçekçi temel üzerinde yükselebilir. Belli ki burada, *yayılma hedefi korunmayı da içermektedir; küreselleşme gelişmelerinin millî kültürler için yıkıcı/bozucu etkilerinden korunma*. Çok hayatî ve güncel olan bu hususta, bir inceliğe dikkat etmek gerekir: *Durarak korunma, sadece var olana dönük pasif koruma, daima yenilgiye ve yok olmaya mahkûmdur*. Kültürü korumak adına durağanlaştırmak, onu, kurutma ve tüketmeye götürür. Küreselleşme iddiasındaki kültür sürekli hareket ve saldırı halindedir. Ayakta kalmak isteyen kültür, bu canlılığını, yaratıcılığını yitirmemek zorundadır. Biz de, millî kültürümüzün hareket ve yaratıcılığını ya millî çerçeve içinde yahut bu evrensel çerçevede sağlayacağız. Evrenselci gelişmelere istesek de kapanamayacağımıza göre, kültürel gelişmelerimize sırf millî çerçevelerde kalmayan yeni kanallar, yeni tesirler, yeni ufuklar açmak zorundayız.

İşte, Türk dünyası bize bu imkânı verecektir. Küreselleşme baskıları içinde yeni bir Türkleşme ve yayılma süreci başlatılabilir. Bu durumda millî kültür kendi içine kapanıp saklanmak yerine, canlı ve yeni oluşumlar içinde terkipçi tavırları ile kendini yenileyerek koruyabilecektir. Geniş bir coğrafya ve insan kitlesine dayanarak ortaya çıkacak olan bu kültür canlanması, durağan değil hareketli ve yaratıcı olduğu için; yabancı tesirler onu bozamayacak, ancak katkıda bulunabileceklerdir. Bu aynı zamanda Türk kültürünün dünya kültürüne katkısı demek olacaktır.

*

* *

Yeniden yeşerecek olan millî kültürümüzün hamlelerinde *adalet* temel mesaj ve ilke olacaktır. Biz özellikle Os-

manlı tecrübesinde Yemen'den Kafkaslar'a, Tuna boylarına kadar egemenliğimizi yaydığımız her yere bu ilkeyi götürdük; bu ilkeye bağlı kaldığımız sürece de güçlü olduk. Birkaç yüz yıldır süren tereddütlerimizden sıyrılıp yeni oluşumlara geçebilirsek, ışığımız parlak olacaktır.

Bir kültür, imanında olmayan değerleri öne çıkartamaz; ama, imanında varsa, yüz yıllarca küllenmiş olsa da onu eski ışığına kavuşturabilir. Adalet fikri, yüz yıllarca Türk kültürünün iman yapısını şekillendirmiş bir heyecan kaynağıdır. Bu yüzden, yeryüzünde adaletin öncüsü olmak, böyle bir birikime sahip olmayan toplumlar için hayal olsa da, bizim için gerçekçi bir ülküdür. Dünyamız da, her zaman olduğu gibi, yine adalete muhtaçtır. Hangi isim yahut sloganlarla olursa olsun, insanlığın aradığı adalettir.

Dünyamızın yaşamakta olduğu her anlamındaki paylaşım dengesizlikleri ortadadır. Bir kesim küreselleşmenin 'vahşi kapitalizm'in tezahürlerinden olduğunu söylerken, diğer bir kesim uzun vadede iktisadî ve malî dengesizliklerin yok olacağını ileri sürmektedir. Gelişmeler ne yönde olursa olsun adalet fikrine şiddetle ihtiyacı vardır ve bu ihtiyaç, insanlar var oldukça hiç eksilmeyecektir.

Bu demektir ki, insan olan her yerde sesimiz yankı bulacaktır. Yeter ki bunu bilelim, kendi imkânlarımızı bilelim ve inanalım.

Türklerde Devlet Anlayışı

DEVLET, toplumun bağımsızlık ve egemenlik temeline dayalı olarak örgütlenmesidir. Egemenlik, emretme, kural koyma yetki ve gücüdür. Devlet düzeyinde bir örgütlenmesi olmasa da, bir arada yaşayan her toplulukta, benzeri bir emretme gücü ve bunun kuralları vardır. Bir arada yaşayabilmek için böyle bir gücün varlığı zorunludur.

Her toplumun, egemenlik anlayışı çevresinde oluşan devlet fikri, gelenekten gelen inançları ve yaşadığı toplumsal/tarihî çevreden beslenir. Yerleşik toplumlarda yahut sitelerde yaşayanlarla, hayvancılığa dayalı bir hayat süren yaylak ve kışlaklarda yaşayanların devlet düşünceleri de, devletlerinin örgütlenme biçimleri de doğal olarak farklı olur. Tarihî tecrübe ve inançlardaki farklılıklar da devlet fikrinde farklılıklara ve değişmelere yol açar.

Göktürkler döneminde Türk toplum yapısı, *oguş* denilen aile, akraba ailelerden oluşan *uruğ* ve uruğlar birliğinin oluşturduğu *boylardan* meydana geliyordu. Bir kaç boyun birliği de *budun*'u oluşturuyordu. Budun, bir egemenlik çevresinde siyasî örgütlenme ve bağımsızlığını kazandığında *il tutmuş* yani *devlet olmuş* oluyordu.

Türk toplumunda ferdi hak ve hürriyetler tanınmıştır; yine, ferdi ve ailevî mülkiyet vardır. Ancak, yaylak ve kışlaklar boyun mülkiyetinde olup, buradaki topraklar kişi ve ailelere tarım yapmaları için kiralanabilirdi. Selçuklu ve Osmanlı'da görülen mîrî toprak sisteminin temeli buradadır. Komşu kültürlerde var olan köleliğin Türk topluluklarında olmadığı kabul edilmektedir. Bazı zayıf boyların, diğer boyların kölesi olduğu yolunda ileri sürülen iddialar da tarihî duruma uygun düşmemektedir.

Türk toplumunun temel geçim kaynağı hayvancılıktır; yazın yaylalarda, kışın kışlaklarda hayvanlara bakılır ve uygun topraklarda tarım yapılır. Her toplun birimi başbuğunun, kendi birliği üzerinde yönetim hakkı vardır. Birimler arası anlaşmazlıklar bir üst birimde çözülür.

Diğer bir geçim yolu savaş ve akınlarda elde edilen doyumluklardır. Özellikle komşu Çin ülkesi ile ürünlerin değişimine dayalı ticarî hayat canlıdır. Ancak, herhangi bir sebeple bu ticaret kapandığı yahut yoğun kuraklık/kıtlık yılları yaşandığında, komşu ülkelere akına çıkmak, bozkır halklarının doğal geçim yollarındandır.

Bu yaşama biçimi, özellikle savaş, akın yahut büyük av dönemleri beylerin kendi birimleri üzerindeki otoritelerini artırır; dayanışma ve disiplini öne çıkarır. Bu birimlerde ayrı bir asker sınıfı olmayıp, toplumun her ferdi askerdir ve savaş için hazır durumda olmak zorundadır. Bu yapı, Türk devletlerinde merkezî otoriteyi zayıflatmış, parçalanma sebeplerinden biri olmuştur. Boy beylerinin ve meclislerinin gücü daima korunmuş, boy birliklerinden oluşan devletin merkez gücü karşısında tam teslimiyete girilememiştir. Yüz yıllarca sonra, ancak Osmanlı Devleti'nde merkezî otorite, uzun süreli bir imparatorluk için pekiştirilebilecektir.

•

• •

Devlet düşüncesini biçimlendiren temel etmen, egemenlik konusundaki anlayıştır; egemenliğin kaynağı nedir, egemenliğe meşruiyetini kazandıran nedir? Bu iki soru birbiriyle ilişkili olsa da, aynı değildir. Egemenliğin kaynağı hakkındaki inanç, onun meşruiyetini de temellendirir; ancak, eski Türklerde olduğu gibi, meşruiyet için başka şartlar da aranabilir.

Egemenliğin kime ait olacağı ve kim tarafından verildiği konusunda çeşitli toplulukların farklı inançları vardır. Eski Türklerde, özellikle Göktürk Âbideleri'nde, egemenliğin Tanrı'dan alındığı, Tanrı tarafından belirli bir kişiye verildiği şeklinde bir inancın var olduğu ifade edilmektedir. Buna göre, belli bir insan Tanrı tarafından olağanüstü güç ve niteliklerle donatılır; o kişi bu niteliklerle toplumu kendisine bağlar ve egemenliği el alır.

Bu anlayışta, egemenliğin kaynağı Tanrı olmakla ve O'ndan alınmakla birlikte *teokratik* bir nitelik yoktur. Şöyle ki, teokratik anlayışta hükümdar egemenlik hakkını Tanrı'dan alır ve Tanrı adına yönetir; meşruiyeti (yasallığı) için de başka hiç bir şart gerekmez. Nitekim komşu Çin'de ve çağdaşı Orta Doğu kültürlerinde Kral Tanrının oğludur ve vücudu kutsaldır. *Türk anlayışında ise, hükümdarlık gücünü Tanrı verir ama, Hakan kendi adına yönetir.* Birincisi Tanrı adına yönettiği için yanlış yaptığı ileri sürülemez; yanılmazdır; otoritesi mutlaktır. Türk anlayışında ise, *Hakan töre ile sınırlıdır; hata yapabilir ve meşruiyetini kaybedebilir.*

Gerçekten de, bunlardan itibaren Türk hakanlarının Tanrı tarafından tahta çıkartıldıkları inancını gösteren ifadeler vardır. Hun hakanlarının ünvanlarında "*Gök Tanrı tarafından tahta çıkartılan Tanrı kutu Tanhu*" ibaresi vardır. Mete Han'ın 175 yılında Çin İmparatoruna yazdığı mektupta da, "*Tanrı'nın tahta çıkardığı*" ibaresi yer almaktadır. Beşinci yüz yılda Hsia Hun devletinin Tanhu'su, Holien

Po-Po da, "Benim hükümdar olmam Tanrı tarafından kararlaştırıldı." demektedir. Orhun Âbidelerinde "Babam Kağanla anam Hatunu Tanrı tahta oturttu." yahut, "Tanrı istediği için, kutum olduğu için kağan oldum." gibi ifadeler vardır. Bu cümleleri, fiilî kültürel gelişmeleri de dikkate alırsak, teokratik çağrışımlar yaptıracak biçimde anlamak doğru gözükmemektedir. Bu ifadeleri, günümüz kullanımı ile, "Allah'ın izni ile", "Allah'ın yardımıyla", "Allah'ın takdiriyle" şeklinde anlamak daha doğru olacaktır. Tanrı kişiye "kut" verir, hükümdarlık talih ve kısmetini takdir eder, o kişi de hakan olur.

Bu ibareler, o çağlarda Türk toplumlarında güçlü bir dinî inancın bulunduğunu ve mutlak kudret sahibi bir yüce Tanrı'ya inanıldığını göstermektedir. Daha sonraki yüz yıllarda Türklerin kolayca ve kitleler halinde Müslümanlığa geçişlerini açıklayabilecek önemli unsurlardan biri de budur. *Kutadgu Biliğ*'deki, "Bey, bu makama sen kendi gücün ve isteğin ile gelmedin; onu sana Tanrı verdi" Yahut "Hükümdarlar iktidarı Tanrı'dan alırlar..." gibi ifadeleri de, İslamî anlayışla tam örtüşen, Tanrı istemedikçe hiç bir şey olmaz; her şey onun iradesi ve gücü ile gerçekleşir, şeklinde anlamak gerekir. Bu ifadeler aynı zamanda, hükümdara sorumluluğunu hatırlatmak için kullanılmaktadır. Hakan mutlak bir iktidara sahip değildir; töre ile sınırlıdır ve adaletle hükmetmek zorundadır ve bu ölçüler içinde aynı zamanda gücü aldığı Tanrı'ya karşı sorumludur.

Tanrı'nın verdiği, egemenlik hakkını içeren 'kut'un kimlerde ortaya çıkacağı konusunda sınırlayıcı bir inancın Türk toplumlarında var olduğunu söyleyebiliriz. Tanrı'nın kut verdiği kişi hakan olacaktır; ama, Tanrı kime kut vermiştir? Bunu, güç aydınlatacaktır; yani güçlü olanda, diğerlerine hâkim olanda kut tecelli edecektir. Bu yüz-

den, sonraki yüz yıllarda da devam eden bir anlayışla, "devlet kılıç hakkıdır."

Sözünü ettiğimiz sınırlama bu noktada devreye girmekte ve ancak *Hakanlılar (Açınaoğulları) soyundan gelenlerde Tanrı kut'unun belirebileceğine inanılmaktadır*. Böylece, devlet kurmak, egemenlik hakkını elde etmek için, sadece bu soya mensup olanlara mücadele etme hakkı tanınmıştır. Ancak Hakanlılar soyundan olanlar *kut* için savaşabilirler; diğerleri ancak onların çevresinde toplanabilir, onlardan birine destek olabilirler. Daha sonraki yüz yıllarda buna Cengiz oğulları da eklenmiştir; Cengiz soyundan olanların da egemenlik hakları olduğu ve Hakan unvanını alabilecekleri kabul edilmiştir. Bu inancın devam ettiği ve Osmanlı döneminde de etkili olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı tarihçilerinin, Osmanlı oğullarını *Oğuz Han'a* bağlaması, eğer tarihî gerçeğe uygun değilse, böyle bir anlayışın topluma hâkim olmasından doğmuştur.

Bilindiği gibi, devlet erkinin Tanrı'dan alındığı anlayışıyla birlikte gelişen bir diğer inanç da, cihana egemen olmak, bütün insanları yönetmekle görevli olmak iddiasıdır. Türk hükümdarları ta Hunlardan ve Göktürklerden itibaren, dünyanın dört bir yanına egemen olmak ve insanları huzur ve adalet içinde yönetmekle görevli olduklarına inanmışlardır. Bu anlayışın zengin tarihî tezahürleri bilinmektedir.

*

* *

Egemenliğe sahip olan kişi, mutlak bir iktidar sahibi olmayıp, töre ile sınırlıdır; töreye sâdik kalmak zorundadır. *Töre, toplumun inandığı hukuk kurallarıdır*. İbrahim Kafesoğlu töreyi, "*Eski Türk sosyal hayatını düzenleyen mecburî kaideler bütünü*" olarak tarif eder. Halil İnalcık, töre'de

devleti kuran Hakan'ın kurucu iradesinin de var olduğunu söyler ve törenin Hakanı bağlayıcı olduğunu vurgular. Görülüyor ki töre aynı zamanda bir çeşit anayasadır ve devletin kuruluş ilkelerini içerir.

Egemenlik, Allah'ın izni ile, Hakanlılardan güçlü olanın kılıç hakkı ise de, egemenliğin meşruiyeti, onun töreye sadakatine bağlıdır. Eğer Hakan töreye bağlı kalmazsa, Tanrı '*kut yülek*'ini çeker ve Hakan yerinden olur. "*Erdemsizden kut çekilir.*" Eski Türk tarihinde bu düşüşün, Kapağan Kağan ve İnel Kağan gibi örnekleri vardır. Kapağan Kağan tahttan indirilerek öldürülmüş, İnel Kağan'a karşı, töreye uymadığı gerekçesi ile 716 yılında isyan edilmiş, Hakan Ta'po'nun, yerine vasiyet ettiği Ta-polien'in hakanlığı, töreye uymadığı gerekçesi ile, devlet meclisi tarafından kabul edilmemiştir.

Eski Türklerdeki bu yüksek hukuka bağlılık şuuru, İslamiyetten sonraki kültürel dönemde de, adalet fikri çevresinde devam etmiştir. "*Adalet mülkün temelidir*"; yani, *devlet erkinin temeli adalettir*; egemenlik meşruiyetini adaletten alır. Adaletten ayrılan, zulme sapan devlet erki meşruiyetini de kaybeder.. Bilindiği gibi adalet, her şeyin yerli yerinde olması, her hakkın sahibine verilmesi anlamını taşır. Her şeyin bulunması gereken yerini ve herkesin verilmesi gereken hakkını da hukuk belirler, Kaynağı ne olursa olsun, -ister gelenek, ister din yahut Hakan iradesi- hukuk, toplumun uyulması gereğine inandığı ve uyulmaması halini hâricî yaptırıma bağladığı kurallar dizisidir.

*

**

Toplumun iç ve dış güvenliğini sağlamak, dirlik ve düzenliği korumak bütün devletlerin doğal ve olağan gö-

revlerindedir. İnsanlar ancak, böyle bir güvenlik ortamında hayatlarını, insanî ilişkilerini devam ettirebilir, kültürlerini kurabilirler. Eski Türklerin, bu genel görevler dışında kendi devletlerinden bazı beklentileri günümüzdeki sosyal devlet anlayışını hatırlatmaktadır. Gerçekten de, bazı hak ve özgürlüklerin sadece hukuken tanınması yanında, bunlara sosyal ve iktisadî içerik kazandırılması yirminci yüz yılda ulaşılmış bir anlayış düzeyidir. İnsanlara sadece çalışma ve yolculuk özgürlüğü tanımak değil, devlet aynı zamanda bunun imkânlarını da hazırlamakla görevlidir. Günümüzdeki *refah devleti* kavramı, devlete, vatandaşlarının asgari geçim düzeylerini sağlama sorumluluğunu yüklemektedir. Yirmi birinci yüz yıldaki *küreselleşme* ve *libelleşme* gelişmeleri devleti bu yükümlülüklerinden uzaklaştırmış değildir. Amerika Birleşik Devletleri hariç, sosyal güvenlik sorunları yine devletlerin birinci dereceden sorumluluk alanlarından sayılmaktadır.

Eski Türkler'in yaşama biçimlerinin onları erken zamanlarda böyle bir devlet anlayışına götürmüş olduğu düşünülebilir. Daha önce de dokunulduğu gibi, Türk halkının temel geçim şekli hayvancılığa ve komşu ülkelerle sınır ticaretine dayanmaktadır. Buna toplu halde yapılan büyük av faaliyetlerini de katabiliriz. Bu geçim tarzı disiplinli, savaş eğitilmiş bir toplum oluşturduğu gibi, bireylerin yönetim yeteneklerini de artırmaktadır. Yine anlaşılacağı gibi, bu geçim tarzında devlet doğrudan doğruya geçim çalışmalarının içindedir. Kışlaklardan yaylaklara toplu halde göç edilir; kuraklık yahut kıtlık yıllarında toplu halde, komşu ülkelere akına çıkılır. Başarılı bir Hakan, bütün bu faaliyetleri maharetle yürüten, disiplini koruyan, ticareti açık tutan yahut doyumluğu bol akınlar düzenleyebilenidir. Esasen, bu geçim yollarından hiç birisinin bir başına yahut sadece aileler düzeyinde gerçekleştirilmesi mümkün değildir.

Bu anlayışın ifadesi olarak, Bilge Kağan'ın Orhun Anıtları'ndaki ifadeleri ünlüdür:

"Kardeşim (Gültekin) ve beylerimle birlikte çalıştım; göçmüş ve dağılmış halkı topladım. Yoksul ve bitkin halkı toparladım; çıplak halkı giydirdim, aç halkı doyurdum, fakir halkı zengin ettim; az milleti çoğalttım. Tanrı irade eylediği için milleti dirilttim."

Türklerdeki toy geleneği ve şölen sonrasında Hakan/ bey sofrasının yağmalanması hükümdarların, bu anlamda babalık görevlerinin sembolik bir ifadesidir. Dede Korkut kitabında Oğuz beyinin, "*Aç görsem doyurdum; yalıncağ görsem donattım; tepe gibi et yağdırdım, göl gibi kımız sağdırdım*" ifadeleri, Bilge Kağan'ın söylediklerinin tekrarı gibidir. Yine Dede Korkut'ta anlatıldığına göre, toy yağmasına katılmamak İç Oğuz ile Dış Oğuz arasında savaşa yol açmıştır. "*Üçok, Bozok yığınak olsa Kazan evin yağmalatırdı. Kazan girü evin yağmalattı; ana Taş(dış) Oğuz bile bulunmadı.*" Bunun üzerine Dış Oğuz beğleri Kazan'a gelirler; Uruz, "*Suçumuz ne idi ki, yağmada bile bulunmadık*" diyerek şikâyet eder ve Kazan'a düşman olduklarını ilan eder.

Kutadgu Bilig, fakirliğin yok edilmesini devletin görevlerinden olarak sayar.

"Halk tok olmalı, memur ve işçilere aç mısın, tok musun diye sorulmalı... Elini açık tut... Bir hükümdar kuldan fakir adını kaldırmazsa, nasıl hükümdar olur?"

Toy geleneği Selçuklularda ve daha sonra Osmanlılarda da sürer. Sultan Melikşah'ın Türkistan seferinde Çiğil ve Yağma boyları, "*Biz onun sofrasında bir lokma bile yemek yemedik*" diye şikâyet ederler. Selçuklu Sultanları cuma günleri sofraya kurar, bütün halkı yemeğe çağırırlardı. Os-

manlının ilk dönemlerinde de, ikinci vakti mehter vura-
rak, halkı Padişah sofrasına çağırırdı. Daha sonraki yüz
yıllarda, savaşa çıkan Osmanlı ordusunda, ordugâha ge-
len Kırım atlılarına et ve pilav ziyafeti verilir, askerlerin
iştahla pilavı kaşıklamaları, ordunun Hakan'dan memnû-
niyetinin işareti sayılırdı.

Tarihimizde sözünü ettiğimiz sosyal devlet anlayışının
benzeri izleri devam etmekle birlikte, toplum hayatında
etkili, teşkilatlanmış bir yönetim ilkesi olarak varlığını
sürdüdüğünü söylemek zordur.

*
* *

Türkler Müslüman olduktan sonra, *devlet kavramı* ilâve
değerler kazanmış ve önemi artmıştır. Bu değerler, İslâm
kültüründeki din-devlet ilişkilerinin tarihî gelişmesinden
doğmuştur. Bilindiği gibi, bu açıdan Hristiyanlık dünya-
sındaki gelişmelerle İslâm dünyasındakiler epeyce fark-
lıdır. Hristiyanlık, devletten ayrı ve yer yer *devlete rağmen*
gelişmesini sürdürmüş ve teşkilâtlanmıştır. Bu teşkilât-
lanma kiliseler şeklinde olmuş ve dinin hem koruyucusu,
hem de uygulayıcı ve denetçisi kiliseler olmuştur. Bu yüz-
den, sonraki çağlarda büyük ölçüde *devlet-kilise çatışması*
yaşanmış ve lâik gelişmelerle son bulmuştur. İslâm kültüründe
ise, bir yanda vahiy devam ederken, aynı anda Müslüman-
lar devlet olarak teşkilâtlanmışlar ve din, kendi devleti
içinde ve onun gücüyle gelişmesini sürdürmüştür. Böyle-
ce, Niyazi Berkes'in işaret ettiği gibi, *Müslümanlık bir kili-
se dini olmamış, bir devlet dini olarak var olmuştur.*

Ayrıca, İslâm kültüründe, insan için güven ortamını
sağlayan hukuk kuralları, Kur'an ve hadîsten çıkartılmış
ve *ilmî içtihatlar* toplusu olarak gelişmesini sürdürmüştür.
Bu demektir ki, kamu hukuku dışındaki özel hukuk alanı, ege-

menliği elinde tutan güç yani devlet tarafından değil, özel ve özgür ilim zümreleri tarafından geliştirilmiştir. Ancak, bu hukuk kurallarını kim uygulayacaktır? Toplum hayatında, bilim adamlarının sadece fetvası yetmez, bunun bir de yaptırımı bağlanması gerekir. İşte bunu da devlet üstlenmiştir. İslâm kültüründe devlet, kendi dışında oluşan bu hukuk kurallarını yaptırımlara bağlayarak uygulayan güçtür. Yani, devletin olmadığı yerde, İslâm özel hukukunun uygulanması da mümkün değildir.

Bu gelişmenin tarihî tezahürü şudur ki, ne kadar küçük olursa olsun, Müslüman bir topluluğun bulunduğu her yerde, Müslüman bir devlete bağlanılmamış ise, bir devlet kurulmuştur. *Müslümanlığın devletsiz yaşanamayacağı inancı yaygındır. Egemenlik ve bağımsızlığın olmadığı yerde cuma namazının kılınamayacağı ilkesi de bu anlayışın bir yansımasıdır. İslâm düşünürlerine baktığımız zaman, hemen hepsinin, devleti, bütün mukaddeslerimizin korunduğu bir çatı olarak ifade ettiği görülür. Özellikle Sünnî bilginlerin, yer yer, gerektiğinde hükümdarın zulmüne bile boyun eğmeği öğütleyen tutumları, bu temele dayanır.*

İslâm ve Türk tarihinde, devletin çekildiği her yerden, devletin olduğu yerlere doğru büyük göçler yaşandığını en iyi biz Türkler biliriz. Hindistan'ın İngiliz egemenliğine girmesinden sonra, o ülkeden de Arabistan'a önemli göçler yaşanmıştır. Ama, hiçbiri, bizim Osmanlı tecrübemiz kadar acı ve ibret verici değildir. Büyük ilim adamımız Prof. Ömer Lütfi Barkan, imparatorluğumuzun son dönem göçleri hakkında şunları yazmıştır:

"Büyük kahramanlık devirlerinin tabutunu merhale merhale omuzlarında taşıyarak gelen göçmen kabileleri için, eğer bestekâr olsaydım, bir göç marşı bestelerdim; içinde

o kadar derin ve büyük bir ıstırap kaynaşdı ki, ölüm marşları bunun yanında bahar şarkıları gibi kalırdı."

Bütün bu acılar, devletsiz kalmamak için çekildi. Rahmetli Dünder Taşer, *ana vatan Türk bayrağının dalgalandığı yerdir*, derken, bu gerçekleri ve devletin değerini bir cümlede ifade etmiş oluyordu.

*
* *

Millî devlet kavramına da dokunmalıyız. Millî devlet, belirli bir millete dayanan, egemenliği o milletin elinde olan devlet demektir. Türkiye Cumhuriyeti'ni Türk milleti kurmuştur ve egemenlik de onun elindedir. Ancak, şunu bilelim ki, *Türk tarihinde millî olmayan hiçbir devlet yoktur*. Devletin imparatorluk olması, çeşitli kavim ve inanç zümrelerini birlikte yaşatması devleti millî olmaktan çıkarmaz. Açıklayalım:

Devlete özelliğini veren unsur, egemenliktir. Egemenliğin kaynağına ve kullanımına göre, devlet teokratik olur, lâik olur, cumhuriyet olur, krallık olur yahut meşrutî olur. Dayandığı unsur ve egemenliği elinde bulunduran güce göre de millî yahut emperyal (çoğulcu anlamında) olur. Osmanlı imparatorluğu -ki Türkler son yıllarına kadar imparatorluk tabirini kullanmamışlardır- yani Devlet-i Aliyye Türkler tarafından kurulmuştur ve fiilen Türk unsuruna dayanmıştır. Egemenlik ise, başından itibaren Osmanoğulları ailesine yani bir Türk ailesine aittir. Devlet-i Aliyye millî bir devlettir; çünkü dayanağı Türk milletidir, egemenlik Türk'ün elindedir. Ancak, bir Müslüman devlet olarak hukuken, bütün Müslümanlar siyasî haklardan yararlanmakta eşittirler. Devşirmeler ise, Türkleştirilmiş yabancılardır ve onlar da egemenliğe ortak değil, hükü-

met işlerinin görevlileridir. Ne var ki, Tanzimat'tan sonraki gelişmeler içinde, Müslim-gayrimüslim bütün Osmanlı tebaasını kapsayan *Osmanlılık* kavramı, tarihî anlamından çıkartılarak, *devletin dayandığı millet unsuru* şeklinde anlamlandırılmaya ve yerleştirilmeye çalışıldı. Halkın, gâvur-Müslüman eşitliği dediği hukukî düzenlemeler yapıldı. Bütün bu gelişmelerle, devlet Türklere dayanmaktan ve egemenlik Türk'ün elinden çıkartılmaya çalışıldı; yani millî devlet özelliği bozulmaya çalışıldı ki, Cevdet Paşa bunu, "*Devletin esasına hanel geldi*" diye ifade eder. Eğer Devlet-i Aliyye bu haliyle yaşayabilseydi, birden çok unsura dayanan ve millî olmayan bir devlet olarak anılabilecekti; ama, zaten devleti çökertmek için bu düzenlemeler, yabancılar ve yerli azınlıkların zorlamalarıyla yapılmıştı ve çökmekte olanın çöküşü hızlandırılmıştı.

Böylece, baştan beri devlet derken, hep millî devlet demiş olduğumuzu da açıklamış oluyoruz. Yine belirtmiş oluyoruz ki, Türk-İslâm tarihinde devlet, en üstün toplumsal değerdir; bütün değerlerin koruma alanı ve simgesidir. Hukuk devleti olma yolundaki başarılar, egemenliğin kötüye kullanılmasını engellemekle, devletin değerini artırmıştır. Günümüzde, çok hızlı gelişmeler yaşanmakta ve özellikle kişisel hak ve özgürlükler alanında, uluslar arası yeni koruma merkezleri ortaya çıkmaktadır. Ancak, bu kurumlar, henüz devletin, işaret ettiğimiz değerini tartışabilecek düzeye gelebilmiş değillerdir.

Tasavvuf ve Tarîkatlara Yeniden Bakış

Tasavvuf ve Tarîkatlar

ŞERİAT çerçevesinde yaşanan sıradan bir dinî hayat, giderek fark edilmeyen alışkanlıklar haline dönüşebilir; bunun sürekli olarak yenilenmesi, iman ve heyecanın tazelenmesi gerekir. Bu açıdan, mistisizm bütün insanlığın daima ilgisini çekmiştir. Mistik tecrübe, cezbe, türlü biçim ve derinlikteki coşkunluklar, kişiler için daima yenilenme, canlanma vesilesi olmuştur. Bu bakımdan, teşkilatlanmış tasavvuf hareketi olan tarîkatlar tarih boyunca her zaman geniş ilgi görmüştür. Hele Türkler gibi, Müslüman oluşları daha çok, İslâm'ın tasavvufî yorumlarıyla olan temaslarında gerçekleşen bir kavim için; ve hele, Müslümanlıklarının erken bir döneminde Ahmet Yesevî gibi bir veliyi yetiştirdikten sonra tasavvuf ilgisi çok daha artmıştır.

Tarîkat, esas itibariyle, kişiyi Hak'ka götüren bir kişisel tecrübe yolu olmakla birlikte, toplumsal boyutu da çok önemli ve etkindir. Şüphe yok ki, aynı yola giren ya-

hut aynı şeyhe bağlanan insanlar arasında gönül bağları ve yeni bir asabiye doğmaktadır. Bu asabiye rekabet ve çatışmaya dönük bir yanı da olmakla birlikte, tarikat mensupları arasında ciddi bir gönül bağı oluşturduğu ve dayanışma yarattığı kesindir. Horasan'dan kalkıp Bursa'ya gelen bir Nakşî dervişinin, dergâha uğrayıp selam vermesi yeterlidir; bir Nakşî dergâhının olduğu hiçbir yerde garip kalmayacaktır. Farklı tarikatlar arasında yukarıda dokunulan bir rekabet havası eserse de, genel olarak birbirlerini hak bildiklerinden, bu dayanışma ve yol ehli olmaktan gelen gönül bağının hemen bütün tarikatları kucaklaması doğaldır. Tarihimizde, Türkistan'dan Anadolu'ya, bu tür gönül bağlarıyla oluşturulan muazam manevî ağı ve bunun gücünü görmezlikten gelemeyiz. Toplumların, özellikle buhranlı dönemlerinde yahut büyük geçiş dönemlerinde, en sağlam ve kalıcı toplumsal yapı olarak, ilave siyasi ve toplumsal işlevler yüklenen bu teşkilatlanmalar en diri ve etkili güç merkezleri haline gelebilmektedir. Özellikle iktisadî buhran zamanlarında tekke çevresinde yaşamaya çalışanların sayısı artmakla birlikte, esas itibarıyla tekke hizmet edenlerinin dışındaki müntesipler halk içinde yaşarlar ve geçimlerini temin ederler. Bu durum tarikatların toplum üzerindeki etkisini artırır. Dervişler, bir yandan da, halkı uyarmak, öte dünya ikazı yapmak gibi bir işlev yürütürler. Tekkelerin, millî kültürümüzün şekillenmesi ve gelecek nesillere aktarılmasında da son derece önemli işlevlerine, sadece işaret etmekle yetinelim.

Tasavvuf hareketlerinin dünyevîliği aşagılamaı sebebiyle, toplumsal gerilimi düşürdüğü ve bu sebeple gelişmeyi engellediğı ileri sürülmüştür. Kuramsal açıdan ve kişiyi hırslarından arındırma yönüyle, tasavvufun, dünyayı kötüleyen bir zihniyeti temsil ettiğı doğrudur. Ancak, dikkat edilmesi gereken noktalar vardır: Buhran dönem-

lerinde tasavvuf hareketlerine ilginin artması, insanların tekkelere sığınması, (on ikinci yüz yıl Anadolu'su gibi) tasavvufi telkinlerden ötürü değil, buhrandan ötürüdür ve buhranın sebebi de tasavvuf düşüncesi değildir. Çok daha farklı sebeplerle gücünü kaybeden, gerilimi düşen ve çözülme sürecine giren toplumda insanlar tasavvuf hareketine yönelmektedirler. Şunu bilmek gerekir ki, toplumsal buhran dönemleri, ferdin dünyevî korkularının arttığı, insanların en çok bencilleştikleri ve dünyevileştikleri zamanlardır. Bu durumun, toplumu ve insanları götürdüğü açmaz şudur: Toplum parçalandıkça insanlar bencilleşiyor, infirat temayülleri artıyor; ferdin bu temayülleri artıp bencilleştikçe toplum parçalanıyor. Tasavvuf ve tekke terbiyesi onları dünyadan soğutmuyor, tam tersine dengeli bir ruh yapısına kavuşturmaya çalışarak yeniden toplumsallaşmalarını sağlıyor; korkularını, aşırı dünyevîliklerini, bencilliklerini törpüleyerek toplumun yeniden kurulmasının ruhî zeminini hazırlıyor.

Erol Güngör de kitabının son bölümünde bu tartışmaya bir derece girmiş. Tasavvuf hareketlerinin geçmişte, dünyevî gayretlerden alıkoyucu bir etki yaptığını, ancak tasavvuf hareketlerinin bir sebep değil, iktisadî sefalet ve ahlakî gevşekliklere bir tepki olarak doğduğunu yahut güçlendiğini söyler. Bu gibi durumlarda Müslümanların teşkilatlı bir mücadele yerine, tekkelerde atâlete yöneldiklerini kabul eden Güngör, günümüzde görülen tasavvuf ilgisinin, ferdî içine kapanmalar yerine toplumsal hayata, iman-amel birliğinin sağlanmasına yönlendirilmesini temenni eder.

Biz, yukarıdaki kısa dokunuşlarımızı tekrar ederek, tasavvuf hareketlerinin buhran dönemlerinde artmakla, yeni bir doğuşun ruhî temizlenme ve gerilimini yarattığını söylüyoruz. Bu bakımdan, büyük Osmanlı çıkışını medreseliler teşkilatlandırmış olmakla birlikte, kurucu güç ve

fetih gerilimini, önemli ölçüde tasavvuf hareketlerinden aldığını düşünüyoruz.

Yeniden Bakış

Tasavvuf ve tarîkatlara bir de günümüz bilgilerinin verdiği imkânlarla bakalım ve bir değerlendirme yapalım:

Tasavvuf, tek kelimeyle, nefsin arınmasının ilmidir. Tarîkatlar, arınma yoluyla kişiyi kendinin bilgisine ve Hak'ka götüren yollardır. Yola girmekten murat, benliği öldürüp ruhun saltanatını kurmak; gerçeği görüp, Hak'ka varmaktır. On ikinci yüz yıldan sonra İslâm dünyasında, şeyh-mürît ilişkileri, daha geniş olarak yol ilişkileri ve düzeni kurallara bağlanıyor ve tarîkatlar kurumlaşıyor. Her tarîkatın kendi adâb ve erkânı doğuyor, gelişiyor. Zaman içinde tarîkatların silsilesi kuruluyor; her şeyh o tarîkatın kurucusuna kadar çıkan şey-mürît ilişkisinin silsilesine sahip oluyor; olmak zorundadır. Şeyh, kendi şeyhinden, o da kendinden öncekinden icazet almış (yeterlik diploması diyelim) yolda ilerlemenin, arınmanın yöntemini bilen insandır ve ulaştığı mertebe ölçüsünde görüşü keskinleşmiş, genişlemiştir.

Allah'a çıkan yollar sayısız olduğu gibi, her tarîkatın yolda ilerleme yöntemi ve zikir tarzı da farklı olur. Bunlar, ilk bakışta yöntem farklılıkları gibi görünürse de, daha çok şeyhin ve son tahlilde tarîkat kurucusunun yükseliş yolu ile ilgilidir. Kurucu şeyhte hangi ilahî isimler baskın ise ve hangi isim üzerinde yükselmişse, tutulan yol da o çizgiyi izler. O yola yakın mizaçlar o yolu seçerler. Sesli yahut gizli zikirler, oturarak yahut ayakta dönerek zikirler, derin düşünce, nefsi köreltme, yalnızlığa çekilme yahut sohbeti öne çıkarma gibi yol yöntemleri, mizaçlarla ilgili seçimlerdir.

Bilindiği gibi, tasavvuf düşüncesinde bütün varlık, Allah'ın isim ve sıfatlarının tecelligâhıdır; yansıdığı aynalardır. Bütün diğer varlıklarda tek tek isimler, insanda ise, halife olmak haysiyetiyle, Hak'kın bütün isimlerinin bir kombinezonu yansır. Ancak, bu kompozisyon her insanda farklıdır; her insanda, baskın olan isimler vardır, daha geri planda kalan ve zayıf olanlar vardır. İşte tarikat seçimi bu yapıya göre yapılır. Fakat, yola yeni girmiş olan insan, kendi mizacına göre ve çoğu kez şeyhle karşı karşıya gelip, manevî bir ışık aldıktan sonra seçimini yaparsa da, yanlış yapmış da olabilir. Bu yüzden, yarı yolda dökülenlerin sayısı az değildir. O yolu en iyi bilen ve yola gireni de, kendisinden iyi gören şeyhtir. Bunun için, bazen şeyhin, bir müridini çağırıp, "*Git, senin anahtarın filan şeyhin elindedir*" diye, müridini başka bir şeyhe yahut tarıkata gönderdiği olur.

Yola şeyhsiz girilmez. Ağırlıkları değişmekle birlikte hemen bütün tarikatların ortak ilkesi budur: Şeyhsiz olmaz. Yol tehlikelerle doludur; müridin, her an ayağının kayıp yoldan çıkması, aşağılara yuvarlanması mümkündür. Bir kere düştükten sonra da, tekrar aynı mertebeleri tırmanması kolay değildir. Şeytanın kırk türlü hilesi vardır ve ne zaman, nereden saldıracağını kestirmek zordur. Bu yüzden yol alınırken en büyük tehlike kendine güvenmektir. Şeyhine güvenecek, meyyitin gassala teslimiyeti gibi ona teslim olacaksınız; o seni ilerletecek. Çünkü, hangi isimde yükselmeye çalışılıyor ise, o yolu ve tehlikelerini en iyi bilen şeyhtir, o yollardan geçmiş olan ve icazetini almış olandır. Ayrıca, hastanın reçetesini doktor yazar, hasta değil.

*

**

Şeriatı temsil eden ulema bütün toplumla meşgûldür; toplumun huzur ve güveni için kurallar koyar ve denetler. Şeyh ise, tek tek fertlerle uğraşır; kişiyi şeriat dairesine sokmanın yanında, daha ötelere doğru gelişmesinin eğitimi ile, nefsinin ölçülenmesi, arınması ile ilgilenir. Bilginler topluma hitap eder, camilerde dersler, kürsülerde vazalar verirler. Şeyh-mürît ilişkisi ise, özeldir; teke tektir. Şeyh, müridin kulağına fısıldar ve her biri için bunu ayrı ayrı yapar. Yolda ilerlemeye çalışanların ruhî kıvamlarını tek tek denetler, değerlendirir ve hepsi için ayrı ayrı dersler verir; farklı telkin ve yönlendirmelerde bulunur. Şeriatın kuralları bütün müminler için aynıdır; ama hiçbir insanın ruhî süreci bir diğerrinin aynı değildir. Şeyh bunu gören ve ona göre, yolcuyu tehlikelerden koruyan, sapmadan, düşmeden ilerlemesine rehberlik eden kişidir.

Buraya kadar yazılanlardan görürsünüz ki, şeyh olarak anlatılan kişi, psikiyatrist bir eğitimci ve tekkeler, aynı zamanda birer ruh terapi merkezleridir. Bütün şeyhlerin ve tarikatların tarih boyunca bu tür bir işlevi başarıyla yürüttüklerini ileri sürmek, elbetteki mümkün değildir. Belki, tam tersi durumlara düştükleri de olmuştur. Biz bu konudaki sapmalar ve sebepleri üzerinde duracak değiliz; ancak, kurumun ilkesi budur; yapılan işin ilkesi budur.

Günümüzde psikiyatri ilhmi, tasavvufun, "mürşitsiz olmaz" ilkesini, ruhî süreçlerimiz açısından temellendirmiş ve şeytanın kırk türlü hilesinden bir kısmını açıklığa kavuşturmuştur. Ayrıntıya girmeden, genel çizgileriyle şöyle:

Önceleri, insanı belli davranış ve seçimlere götüren güdülenme ve süreçlerin şuûrlu olduğu, bilinebileceği ve anlatılabileceği zannediliyordu. Derinlik psikolojisinin ortaya çıkmaya başladığı zamanlardan beri, anlaşıldı ki, şuûraltı diye bir şey vardır; insan davranışlarına yön veren merkezlerden biridir ve işleme süreci şuûrlu değildir.

Yani insan çoğu kez, seçim ve davranışlarının arkasındaki gerçek sebepleri bilmez. Gerçek sebebi şuurlatmaya itilmiş, bastırılmış bu motifler olan eylemlerimiz, tutumlarımız için, şuurlu örtme motifleri kullanırız. İnsanoğlu, duygusal hayatını ve menfaatlerini tehdit eden şuûr hallerini de -bilgi ve diğer faktörler- bastırır. Bu durumda, görmek istediklerimizi görür, bilir ve inanırız. Yani, inarak, içtenlikle ve dürüstçe söylediğimiz her şey, içimizin gerçeğine uygun değildir. Bazı şeyleri çok kolay hatırlarız; bazılarını ise, hiç mi hiç hatırlamayız... Bütün bu durumlarda, davranışın gerçek sebebi başka, açıklanan sebebi başka olur.

İnsan psikolojisi dinamik bir denge halindedir. Bu dengenin bozulması, şuûrda ihtiyaç ve heyecan olarak belirir ve doyumsuzluk, gerginlik yaratır. Dengenin yeniden kurulması için hedefi, bu ihtiyaç ve heyecanlar belirler. Hedefe ulaşıldığında, doyum sağlanmış, denge yeniden kurulmuş ve gerginlik kalkmış olacaktır. Ancak, hedefe ulaşmakta fizyolojik, toplumsal yahut kültürel engeller varsa, o zaman hedef değiştirilerek uyum sağlanmaya çalışılacaktır. Savunma mekanizmaları denilen aklileştirme, yok sayma, yansıtma, sebep yaratma, özdeşleştirme yahut yüceltme gibi yollarla uyum sağlanarak denge kurulacaktır. Eğer denge sağlanamazsa, davranış sapmaları dediğimiz patolojik haller görülmeye başlayacaktır. Biz bu süreçlerin farkına varmayız.

Biz bu süreçlerin şuûruna erip, onları denetleyebilirsek, o zaman etkilerinden kurtulur ve hür olabiliriz; seçimlerimizin gerçekten sahibi olabiliriz. Fakat, bu iş kolay değildir; sorunlar var. İnsan bu süreci öğrenmekten ve bu süreçlere müdahaleden hoşlanmıyor. Kişinin şahsiyet duygusu bu örgüye dayandığı için, ona dokundurmak istemiyor. Bu örgü sarsılırsa, kendine güven duygusunu kaybedeceğinden, benliğinin parçalanacağından korktu-

ğundan, kişi bu yapıyı şiddetle koruma temayülüne giriyor.

Görülüyor ki, bu tespitlere göre, kişinin kendi benliğini gerçekçi olarak kavraması ve çözümlemesi pek mümkün görünmüyor; yanılığdan yanılığa sürüklenebilir... Öyleyse, kişinin kendini tanıma ve arınmasında tek başına yol alması hemen hemen imkânsızdır ve “*mürşitsiz olma*” denilen de budur.

Peki, tekkede yapılan yahut şeyhin yaptığı nedir; insan mutluluğa nasıl ulaştırılmaktadır?

*

**

Yola giren mürit nefsini temizler, arınır; mürşit de ona yol gösterir, sapmalarını önler. Temizlenecek olan şeyler, eskilerin kalb âfetleri yahut hastalıkları dedikleri, nefsin tutkularıdır; mal ve şöhret tutkusu, sevmek, üstünlük tutkusu, acımasızlık, kadın tutkusu ilah... Bu yolda, gayret yol ehline düşer. Kişi bu tutkularından kurtuldukcâ, kendisiyle barışık, oturmuş, huzurlu bir kişiliğe kavuşacaktır. Ve ilerledikçe, Allah’a kadar ulaşan büyük mutluluklar vardır...

Kitaplarımızın, imansız gitmeye sebep olabilecek hallerdendir, diye uyardıkları bu aşırılıkları, psikanalizin, *nevrotik sapmalar* olarak nitelendirdiğini görüyoruz. Nevrotik kavramı, biraz geniş bir anlamda, içinde yaşanan kültür çevresi ile uyumsuzluk olarak anlaşılıyor. Bu uyumsuzluk yahut sapmaların aşırıya kaçması, hastalık olarak görülüyor; bir psikiyatriste gitmek gerek... Psikiyatrist sizi dinleyecek, anlayacak ve size yön verip, yol gösterecektir; gayret size düşmektedir.

Görünen şudur: Tekke yahut tasavvuf -mürşit- kişinin nefsini arındırmak ve Allah’a ulaştırmak üzere, onu, mi-

zacına göre, yol yordam gösterip, yolda ilerletiyor. Yolun sonu yok gibi; ama, atılan her adımın kârı var. Kişi, günlük anlamında ruhen hasta olmasa da, mutsuz olmasa da yani kişilik düzeyi ne olursa olsun, yola girebilir ve mesafe alabilir. Çok bencil, hırslı, ahlaken kötü nitelikli biri yola girerse, başarısı ölçüsünde bu niteliklerinden kurtularak temizlenir. Düzgün yahut ortalama bir ahlakî kişiliğe sahip ise, yol onu, ruhî sapmalardan, dengesizliklerden koruyan, bir tür koruyucu hekimlik işlevi yerine getirmiş olur.

Psikiyatrinin amacı, Allah'ı bildirmek yahut dindar insanlar oluşturmak değildir; o, davranış sapmaları gösteren nevrotik kişilikleri tedavi etmekte insanlara yardımcı olmaya çalışmaktadır. Şeyhin, *nüfuz-u nazar* ile görüp, bildiğini, o, seanslar yapıp hastayı dinleyerek, anketlere verdiği cevapları çözümleyerek bilmeye çalışır ve hastaya, kendi kendisini iyi edeceğini, önce iyi olma iradesini ortaya koyması ve gayrete gelmesi gerektiğini, kendisinin de ona yardımcı olacağını söyler. Psikanalist, amacı itibarıyla ahlakî şahsiyetle ilgilenmez; hastalık olarak nitelediği nevrotik davranış sapmalarını iyileştirmeye; çevresiyle uyumlu, kendisiyle barışık, dengeli ve mutlu bir kişiliğe ulaşmaya çalışır. Tasavvufçasını söylersek, nefsinin arındırıp, ahlakî sapmalardan kurtulmuş, Allah yolunda mutluluğa yönelmiş bir kişiliğe kavuşmak...

En kısa söyleyişle, psikanaliz, tedaviye ulaşmak için bütüncül bir ahlakî değişimi zorunlu görmekte ve bu konuda kişiye yardımcı olmaktadır. Mal, mülk, şöhret, sevilme, itibar hırslından, açgözlülük, acımasızlık, cimrilik gibi olumsuz niteliklerden kurtulup, doygunluğa, merhamete ve eli açıklığa geçiş, mutlu, dingin bir kişilik için zorunlu...

Demem o ki, tekkelerin ve şeyh efendilerin yapmaya çalıştıklarının ilkesi de budur.

Tarih Eğitime Dikkat!..

Büyük tarihçilerimiz Osman Turan ve İbrahim Kafesoğlu'nun Aziz ruhlarına rahmet dileklerimizle...

FERDİN toplumsallaşması ve keşilik eğitimi açısından tarih öğretiminin yeri daima büyük olmuştur. Kişiyi bir tarih ve millî kimlik bilinci kazandırılması gereğini hiç kimse inkâr etmemiş; ancak bunun içeriği üzerinde tartışmalar olmuştur. Biz bu yazımızda olayı, sırf teknik bir konu olmaktan çıkarmak için, rahmetle andığımız iki büyük tarihçimizin eserlerindeki anlayış çevresinde zenginleştirilmiş olarak işleyeceğiz.

Bu iki tarihçimiz, Türk milletinin tarihî boyunca temsil ettiği millî, islâmî ve insanî yüce değerleri ve bu değerlerin tarihimiz içindeki yansımalarını vurgulamışlardır. Bu değerler, Türk dünya düzeninin esaslarını oluşturduğu gibi, bir başka yönüyle de, Türk tarihine yön veren, oluşumunun motivasyonunu temin eden değerlerdir. Mesela, adalet, merhamet, insanı insan gibi, en saygı değer

varlık olarak görmek, Allah'ın adını yüceltmek ülküsü ve insanlara düzen vermek iddiası gibi...

Aslında bu ve daha benzerlerini ekleyebileceğimiz değerler, dünün olduğu gibi bugünün de değerleridir. Bir başka açıdan, bunlar islâmî olduğu kadar da insanî yani evrensel değerlerdir. Bu yüzden ebedî kalıcıdırlar; insan var olmaya devam ettiği sürece, sahip olunmak istenecek, insanı olduran yani insanlaştıran değerlerdir. Bu değerler Türk tarih ve kültürü içinde gerçekleştirilince millî oluyorlar. Dikkat çekmeye gerek yok ki, burada millî derken, herhangi bir tekelcilik iması yapılmıyor; yani, bize özgü, bizim kültürümüzden başka kültürlerin tanımadığı değerler, gibi bir anlam yok. İslamî ve insanî olan bu evrensel ve kalıcı değerlerin Türk kültüründeki gerçekleştiriliş biçimleri, Türk üslûbunda ortaya çıkışları var; Türk milletince tarih içinde kültürleştirilmeleri söz konusu. Aynı veya benzeri değerleri başka milletler de, başka kültürler içinde gerçekleştirmiş olabilirler; bu doğaldır. Nitekim, dünyaya düzen verme *-nizâm-ı âlem-* iddiası Roma gibi, Cengiz Han İmparatorluğu gibi geçmiş başka kültürlerde de vardır. Amerikan Devletinin geçmişinde ve günümüz kültüründe de bu tür yorumlara bolca rastlanmakta, bazan Amerikan başkanlarının nutuklarına kadar yansımaktadır. Ancak, bu evrensel değerlerin kültürleşme biçimleri, hayata çıkış üslûpları farklı olur ki, işaret ettiğimiz ve millî olarak nitelediğimiz de budur.

Bu üstün değerlerin, milletlerin bencil ihtiraslarına ve başka milletleri sömürme gayretlerine bir perde olarak kullanılması da her zaman mümkün olan ve görülen tarihî ve güncel olgudur. Kimin bu değerlere inanarak ve onlarla güdülenerek hayatını kurduğu, kimin de sömürsünün aracı olarak kullandığı, kültürün genel tutumundan ve olayların tarihî seyrinden kolayca anlaşılabilir.

Bu yüksek değerler ve ülküler kimi milletlerin tarihinde çok daha derin, etkileyici ve uzun sürelidir. Bazılarında ise daha az etkili ve geçici olur, bir görünüp kaybolarak, mitolojilere intikal eder ve efsaneler olarak hatırlanır; yaşıyan kültürde canlı bir inanç olarak ortaya çıkamaz.

İşte Prof. Kafesoğlu ve Osman Turan gibi tarihçilerimiz, bu değer ve ülkülerin Türk tarihinde çok önemli, yer yer belirleyici etkileri olduğunu, bu yüzden de tarihimizi yapan, yönlendiren unsurlardan sayılmaları gerektiğini vurgularlar. Ve doğal olarak, Türk tarihini anlamak ve yorumlayabilmek için bu etkilerin dikkate alınması, bilinmesi gerektiğini söylerler. Yaşıyan büyük tarihçerimizden Prof. Halil İnalçık da, kendisiyle yapılan mülakatlarda ve televizyon programlarında bunları söylemekle birlikte, yazdıklarında doğrudan ifade etmez, yer yer satır aralarında ve sıkça belirtir.

Bu tarih anlayışı, ülkemizde, tarihî materyalizmi tarihi açıklayan tek yöntem olarak bilen bazı kesimleri pek huylandırmaktadır. Tarihî materyalizme o ölçüde bağlı olmasalar da, kendilerini o çevrelerin yoğun baskısı altında hisseden bir başka kesim de, en azından tarihin bu ülkücü açıklamasına pek dokunmamakta, yahut şöyle bir dokunup geçmektedirler. Bu ses çıkaramayıştta, adı geçenlerin belgeci tarihçilikte Türkiye'nin yetiştirdiği en büyük isimler olmasının da payı vardır.

*
* *

Bu noktada, tarih eğitimine başlangıç yapabiliriz. İki soru vardır: 1. Tarihî olayları, olguları, onların gerçekliğine en uygun biçimde anlatan ve yorumlayan tarih anlayışı hangisidir? 2. Bir milletin tarihi o milletin çocuklarına nasıl anlatılmalıdır? Bu soru da iki aşamalıdır: Tarih eği-

timinin amacı nedir? Başarılı bir tarih eğitiminin tekniği nedir?

Birinci soru üzerinde ne tarihçilerin, ne tarih felsefesi yahut kültür tarihçilerinin uzlaşmaya varabildikleri bir anlayış yoktur. Biz de de, batıda da en yaygın olanı tarihî maddecilik veya onun etkilediği görüşlerdir. Son yıllarda, tarihi, birkaç yüz yıllık uzun dönemlerdeki değişimleri anlamlandırarak yorumlamaya dayanan Analiz okulu biraz daha moda gibi görünmektedir. Biz bu yazı çerçevesinde, elbette ki bu anlayışların tartışmasını yapacak değiliz. Şu kadarını söyleyebiliriz ki, diyalektik ve kalıplaşmış sınıf söylemini bir yana bırakarak, milletlerin, grupların, toplumsal sınıfların, hatta fertlerin çıkar çatışmalarına dayalı soğukkanlı ve gerçekçi bir tarih anlayışı, herhalde tarihî akışın gerçekliğine en çok yaklaşılabilecektir. Ancak, insanın olduğu hiçbir yerde tek boyutluluk olamayacağından, bu anlayışa, yine milletlerin, grupların, toplumsal sınıfların ve fertlerin inanç yapılarını da ağırlıklı olarak katmak gerekecektir. Toplumların, grupların ve fertlerin belirli konulardaki inançları, bazen o güçte olur ki, bütün çıkar ilişki ve çatışmalarını bozarak, eylem belirleyici konuma yükselir. Bu durumlarda o insanların motivasyon gücü ve yönünü dikkate almadan, hiçbir tarihî açıklama yapılamaz; yapılırsa gerçeğe uymaz. Bu zamanlar, inancın coşkun yaşandığı zamanlardır. Ancak, işin içine inanç girince, tarih yorumcusunun işi olağanüstü zorlaşmakta, olaylar karmaşılaşmaktadır. Çünkü, toplumlar, gruplar, fertler arasındaki çıkar ilişki ve çatışmalarını bir ölçüye kadar izlemek mümkün olsa da, inanç temelindeki değişimleri gözlemlemek ve olaylarla bağlantılarını kurmak o kadar kolay değildir. Bu alandaki değişimler, çok uzun dönemlerde gerçekleşen yavaş oluşumlardır. Ayrıca, değişimin her döneminde eylemleri belirleyecek kadar güçlü değildir. Ne zaman, hangi top-

lumsal kesimde ve ne ölçüde güçlü olduğunun, bırakalım tarihi, güncel olanının tespiti bile, günümüz sosyolog ve antropologlarının uzun anket ve araştırmalarına rağmen kolay olmamaktadır. Ne var ki, bu zorluk, inancın belirleyici gücünü ortadan kaldırmamaktadır. Biz tespit etsek de edemesek de, toplumsal ortaya çıkışlarını fark etsek de edemesek de, o, bir gerçeklik olarak tarihi etkilemeye devam eder.

Görülüyor ki, gerçekliğin kendi başına bir amaç yahut değer olup olmadığını sorgulamasak bile, tarihî gerçeklik salt gerçeklik değildir; her zaman bizim duruşumuza ve bakışımıza göre bir renge, bir gerçekliğe, bürünecektir. Öyleyse, bu noktadaki sözü uzatmadan ikinci soruya geçmeliyiz: Tarihi çocuklarımıza nasıl öğretmeliyiz? Tarih eğitiminin amacı nedir, en iyi tekniği hangisidir?

•
••

Osman Turan, bilinmeyen tarihin, yer altındaki madenler gibi olduğunu ve kimseye bir faydasının dokunmayacağını söyler. Öyleyse, bilmek ve anlatmak zorundayız. Ama, nasıl?

Son yıllarda, tarih eğitimi konusunda modalaştırılmaya çalışılan bazı söylemler var. Bunlar, bizim tarihimiz de olsa, nesnel olarak öğretilmesi gerektiğini savunuyorlar. Tarihin hikâyelerini, kahramanlık yahut fedakârlık destanlarını değil, heyecan ve manevî değerlerinden soyutlanmış, sebep-netice ilişkilerini anlamaya dayalı, böylece tarihten ders alınmasına yarayacak bir eğitimin gereği üzerinde ısrarla duruyorlar. İlk bakışta doğruymuş gibi görünen bu teze, biraz daha yakından bakmakta yarar vardır.

Önce, *tarihte objektiflik nedir*, sorusunu irdelemek gerekir. Tarih belgelerinin görmezlikten gelinemeyeceği, uydurma, hayalî belgeler kullanılamayacağı tartışma dışıdır. Tarih belgelerinin nasıl değerlendirilmesi gerektiği ve ne ölçüler içinde güvenilir olduğu gibi teknik sayılabilecek konular da Ziya Gökalp, Zeki Velidi Togan ve Fuat Köprülü gibi büyük tarihçilerimiz tarafından işlenmiştir. O zaman, nesnellik, bizim bakış açımızda, tarihî olaya yaklaşımımızda aranacak demektir. Tarihi anlamak yahut anlatmak için zorunlu olarak bir tarih felsefesine yahut anlayışına sahip olmak gerekir. Aksi takdirde, tarihî belgelerin ve bulguların hiçbir yorum ve seçim yapılmaksızın toplanması ve okuyucunun önüne yığılması gerekir ki, bu da tarih değil, belki belge ve bulgu arşivi olur.

Yukarıda tarih anlayışlarına bir parça dokunmuş ve bizim de katılabileceğimiz bir tutumdan çizgiler vermiştik. Böyle bir yaklaşımla, nesnel bir tarihçilik yapılabileceği, en azından bunun kuramsal imkânının olduğunu söyleyebiliriz. Bu tür bir çalışma, tarihçiye, çalıştığı alanı anlama imkânı verirse de, öğrenciye ne verebileceği çok kuşkuludur.

Şu noktada *tarih eğitiminin amacını* sorguluyoruz demektir. Öğrenci, gerçekçi temellere dayalı bir tarih bilgisi ve yorum gücü kazanarak, sebep netice ilgilerini kavrayacak ve bundan günümüz ve geleceğimiz için ilkeler çıkaracak yani ibret alacak. Bu tumturaklı cümlelerin eğitimde geçerli olabileceğine ve hele de gerçekleştirilebileceğine inanabilir misiniz?

Tarihin akışına egemen ilkeleri bütünüyle kavrayıp yorumlar yapmak, geçen yüz yıl tarih ve kültür felsefecilerinin işi idi ve ortak bir anlayışa ulaşamadıklarına işaret etmiştik. Günümüzde, uzman tarihçi, ancak ilgilendiği alanı anlamaya ve yorumlamaya çalışmaktadır; eğer ibret alabilecekse, ancak o alandan alabilecektir. Elbetteki, hiç

değilse bir milletin tarihini bütünüyle kavramaya ve yorumlamaya çalışmak da, tarihçilerin elden bırakmadıkları bir tutumdur. Ancak, dikkat edilsin ki, her durumda, uzman tarihçilerden söz ediyoruz; yani ömrünü belgeler ve bulgular arasında araştırıp düşünmekle geçirmiş yeteneklerden; ortaokul öğrencilerinden değil.

Hiç bir eğitimci, bir öğrenciden böyle bir kavrayış bekleyemez, tarihten ibret çıkarmasını isteyemez. İsteyenler, eğitime ve insan gerçeğine körleşmiş kimseler olabilirler. Değil sıradan bir ortaokul öğrencisinin, hiçbir meslek sahibinin, günlük yaşantısında tarih bilgilerine ve buradan çıkartacağı ibretlere ihtiyaç duyduğuna tanık oldunuz mu? Bir yüksek bürokratın, yahut doktorun, avukatın veya iş adamının, acaba Sultan Süleyman böyle durumlarda ne yapmıştı diye tefekküre dalarak karar vermesini düşünebiliyor musunuz?

Peki tarihten ibret alınmayacak mı, tarih bilgileri bir işimize yaramayacak mı? Elbette ibret alınacak ve çok işimize yarayacak; ama, yerinde, zamanında ve ibret alması gerekenler tarafından. Hariciyecilerin, tarihçilerden daha uzman ve ayrıntılarda çok daha ileri bilgi sahibi olmaları gerekiyor. Bir zaman, Birleşmiş Milletler Toplantısı'nda temsilcimizin Fransızlara yaptığı bir tarihî hatırlatma, hem yüreklerimize su serpmiş, güvenimizi tazelemiş hem de Fransa'yı susturmuştu. Milletler arası açık-gizli ilişkilerin tamamı bir tarih zemini üzerinde gelişir; o ilişkileri yürütenlerin bu zemini çok, çok iyi bilmeleri, ayrıntılarına kadar bilmeleri gereği açıktır. Hariciyecilerimize bu bilgiler ve yorum gücü eğitimleri yahut görev süreleri içinde ne ölçüde verilebiliyor bilemem.

Tarih bilgileri ve ondan ibret alma, ilkeler çıkarma sadece hariciyecilerimize özgü bir imkân değildir şüphesiz. Sorumluluk yüklenmiş devlet adamlarımızın da bu imkânı en iyi şekilde kullanmaları beklenir; ama, şüphesiz ki

ortaöğretimde aldıkları bilgilerle değil. Devlet adamı konumunda olanlarımızın yapacağı şey, çevrelerinde, ihtiyaç duydukları her an ve tarihin her alanında kendilerine ibretlik anekdotlar anlatabilecek, bilgiler verebilecek ve yorumlar yapabilecek tarihçiler bulundurmadır. Zaman zaman, çokluğundan ve hiçbir iş yapmadıklarından yakınılan o kadar danışmanın kaçığı uzman tarihçidir, merak edin...

Bu durumda tarih derslerinin eğitimdeki yeri ve anlamı nedir? Bu sorunun cevabı, tarih derslerinin nasıl verilmesi gerektiğini de belirleyecektir.

Millî tarihin eğitimi, çocuklarımızın kişilik kazanması ve millî kimlik şuûruna kavuşması için verilir. Yani, hem öğrencinin sosyalleşme sürecinin bir parçası, hem de millî kimlik şuûru oluşmasının yoludur. Kişilik kazanmada -sosyalleşme sürecinde örnek insanlarla özdeşleşme olgusunun önemini bütün eğitimciler ve psikologlar vurgulamaktadır. Öğrenci, tarihî şahsiyetlerden yakınlık duyduklarıyla, kendisine heyecan verenlerle özdeşleşmeye çalışarak kişiliğini bulacaktır. Öyleyse, tarih eğitimi, bu duygusal bütünleşmeyi, ortaklaşalığı kuracak biçimde verilmelidir. Yine, tarih kahramanları anlatmalı ve onları örnek kişilik yönleriyle vermelidir ki, bu kahramanlarla özdeşleşmeye çalışan çocuklarımız sağlam, millî, insanî ve islamî değerleri kişiliğinin oluşumuna katmış, çağdaş insanlar olabilsinler.* Bu durumda, açıktır ki, ortaöğretim öğrencilerine IV. Murat Han'ın içki düşkünlüğü değil,

* Bir TV programında, tarihle ilgili çalışmalar yapan bir vakfın yetkilisi ile söyleşi yapılıyordu. Vakfın yetkilisi, özetle, okullarda çocuklara Türk milleti kahramandır, dürüsttür, çalışkandır diye anlatıyorsunuz, öyle kahramanlar okutuyorsunuz, çocuk sokağa çıkınca yalancı, vurguncu, bencil tipler görüyor. Böyle tarih eğitimi olmaz, diye konuşuyordu... Bu sözlerin ve bu sözleri söyleyen kafanın düzeltilebilecek bir yanını bulabilirseniz siz düzeltin...

devleti koruma ve kollamadaki duyarlılığı öne çıkartılarak anlatılacaktır. Çocuklarınızın nasıl olmalarını istiyorsanız, tarihî kahramanların o yönlerini öne çıkartarak anlatmalısınız. Bunun için de, başka milletlerin tarihi bir yana, bizim, yeni kahramanlar, yeni örnekler aramamıza yahut uydurmamıza hiç gerek yoktur. Tarihimiz, insanlığın yaşadığı her güzel değeri temsil eden bol kahramanlara, zengin eylem çeşitlerine sahiptir; inancın, korkusuzluğun, adaletin, merhametin, sevginin, dostluğun, aklınıza gelebilecek bütün insanî değerlerin en güzel örneklerini bulmakta zorluk çekmezsiniz.

Yine bu noktada ifade etmeliyiz ki, son yıllarda bazı çevrelerin yâveledikleri *hamaset düşmanlığı*, -kötü niyet düşünmüyoruz- bilmezliğin eseridir. Çünkü, hamaset, o yaşlardaki genç insanın duygusal ortaklık kurabilmesi, özdeşleşebilmesinin en açık imkânıdır. Burada, belki, olayın yahut kişinin gerçeklikle ilişkisini koparacak ölçüde mübalağalı anlatımlardan uzak durmak gerektiğini söyleyebiliriz; bu, çocuğun gerçeklik duygusunu zedeleyebilir, gerçekle uyumunu zorlaştırabilir.

Şüphesiz, tarihî olaylar da bu bakış açısından değerlendirilerek verilmelidir. Kötü örnekler iyinin kavranmasında kolaylaştırıcı olarak kullanılabilirse de, bunda mübalağa edilmemelidir. Çünkü, kötü örnekler de, özellikle zayıf ruhlar üzerinde istemediğimiz kadar etkili olabilir, körpe kişilikleri bozabilir. Bizim masallarımızın, destanlarımızın ve menkıbelerimizin hep siyah beyaz yani iyinin tam iyi, kötünün tam kötü oluşundaki, eğitim hikmetini düşünebiliriz.

Eğitimin gayesini, o milletin kültürünü, fertlerde ruhi melekeler haline getirmek olarak gösteren Ziya Gökalp eğitimin iki yönlü işlevini, bir cümle ile çok güzel anlatıyor:

“Eğitimin gayesi millî fertler yetiştirmektir. Millî fertler yetiştirmek ise, doğrudan doğruya millet yapmak demektir.”

Hem insanı, hem milleti millî, islâmî ve insanî değerlere sahip çağdaş birer varlık olarak görebilmek eğitimdeki başarıya bağlıdır. Bunun da temel unsurlarından biri tarih eğitimidir.

Tarih eğitiminin ikinci amacı, çocuklarımıza *tarih şuûru* ve gelecek için gerekli *güven duygusunu* kazandırmaktır. Millî kimlik şuûr ve oluşumunun temel öğelerinden birinin tarih olduğu açıktır. Tarih eğitimi almakla, genç insan nereden geldiğini, kim olduğunu ve bir ölçüde, onu Türk yapan birikimi öğrenecektir. Ancak, bu kadarı yeterli değildir. Tarih öyle anlatılmalıdır ki, öğrenci mensup olduğunu öğrendiği millete duygusal olarak da bağlansın, onu sevsin, ona inansın ve güvensin, geleceğine de korkusuz ve kuşkusuz baksın. Bu güven, sadece millî çerçevede değil, kişilik oluşumu ve başarıları açısından da son derece önemlidir. Arkasında zengin bir tarihin, büyük bir geçmişin birikimini duyan insan, geleceğe de o güven içinde yürür.

Bu güvenin sağlanmasında, tarihin, zenginleştirilmiş *medeniyet tarihi* olarak okutulmasında yarar vardır. Maddî mirasımız, başta mimarî olmak üzere en güzel resimleriyle yer almalıdır. Manevî zenginliklerimiz, tarih anlatımıyla sınırlandırılmadan, bağımsız hikâyeler ve anekdotlar halinde verilmelidir.

Sonuçta, tarih eğitiminin amacı üzerinde sağlıklı bir anlayışa ulaştıktan sonra, bu amaca en güzel yoldan ulaştırabilecek eğitim tekniklerini bulmak ve uygulamak eğitimcilerimize düşen bir görev olmaktadır.

Müzik Eğitimi...

Müzik, Gökalp'e göre kültür alanına giriyordu; millî olması ve öyle öğretilmesi gerekiyordu. Ancak, halkımızın yarattığı halk müziğinin millî müziğimiz olduğunu söylüyor ve sanat müziğimizi, Fârâbî tarafından Bizans'tan alınarak yayılmış zannettiği için, millî saymıyor ve dışlıyordu. Ona göre, basit bir teknikle söyleniyor olsa da, bizim millî müziğimiz halk müziği idi ve daha zengin terkiplere de bu müzik üzerinden ulaşılabilecekti.

Cumhuriyet döneminde Gökalp'in kültür-medeniyet ayırımına aldırış edilmedi ve hemen hemen bütüncü bir tavırla Avrupalılaşmaya yönelindi. Yani, sadece teknik, ilim, ilmî yöntemler değil, Batılı yaşama tarzı da bütünüyle alınmaya çalışıldı. Doğal olarak bu ölçüde köktenci bir yöneliş içinde, Türk müziği de nasibine düşeni aldı. Türk müziği eğitimi veren, İstanbul'daki Darülelhan kapatıldı, Türk müziğinin bulunduğu bütün eğitim kademelerinde, yerini Batı müziği aldı; bu müziğin eğitimini veren konservatuarlar kuruldu.

Halk müziğimizin öteden beri özel bir eğitiminin olmadığı bilinmektedir. Bu yüzden, türkülerimizin okunu-

şunda ve çalınışında yörelere göre tavırlar ortaya çıkmıştır. Çok sonraları Muzaffer Sarısözen ve arkadaşları, bütün bu tavırları korumakla beraber ortak bir söyleyiş ve tezene üslubu geliştirmişlerdir. Klasik müziğimizin eğitim merkezlerinin başında ise Enderûn-ı Hümâyûn denilen saray akademisinin müzik bölümü gelirdi. Sultan II. Mahmut Han 1826'da bu bölümü kaldırarak, içinde hem Türk, hem batı müziği bölümleri olmak üzere Mızıkay-ı Hümâyûn'u kurdu. Bu kurum hem teorik eğitim yapar hem de en üst düzeyde icracı yetiştirirdi.

Osmanlı cemiyetinde Saray'a benzer şekilde vezir, paşa ve hanedan konakları da, sanatkârlara açık icra merkezleri ve onları koruyan birer müzik mektebi gibi çalışırdı.

Ayrıca her müzik ustasının, kendi evini bir müzik okulu yahut meşkhane haline getirmesi gelenektir. Esnaf kahveleri ve loncalar da birer müzik merkezi gibiydi. Bu geniş doğal yapı içinde şüphesiz ki en önemlisi tekkeler ve özellikle Mevlevî tekkeleri idi. Buralarda gerek dinî gerekse din dışı müziğimizin büyük ustalarının yetiştiğini bilmekteyiz. Meşrutiyet yıllarından sonra müzik eğitimi vermek, icracılar yetiştirmek üzere özel cemiyetlerin kurulmaya başladığını görüyoruz.

Askerî müziğimiz ise *Mehterhane-i Hümâyûn*'da öğretiliyor ve icra ediliyordu. Yeniçeriliğin kaldırılması sırasında, dünyanın bu en ihtişamlı ve batı askerî bandolarına örneklik etmiş olan kurumu da yerle bir edildi. O kadar ki, müziğimizde meşk yöntemi geçerli olduğu ve notaya alınmamış buldukları için, yüzyıllarca söylenmiş olan Mehter marşlarımız bile unutuldu. 1908'de yeniden kurulduğunda, artık eski eserlerden hiç biri bilinmiyordu.

1917'de, batı müziği de olmakla birlikte, ağırlıklı olarak Türk müziği eğitimi vermek üzere Darülelhan kuruldu. Cumhuriyet'e geçildiğinde, Darülelhan kapatıldı; An-

kara Musiki Muallim Mektebi, Konservatuar'a dönüştürülerek, Türk müziği dışarda bırakıldı.

Bu yıllarda Batı müziği Avrupalılaştırmanın hem kendisi, hem de aracı olarak algılandı ve uygulamalar o yönde gelişti. İlk darülmualimîn ve darülmualimat'larda (erkek ve kız öğretmen okullarında) 1924 yılı programlarına göre, birinci yıldan beşinci yıla kadar müzik dersleri konuldu; hatta, kız öğretmen okullarında keman dersleri de zorunlu kılındı. 1898 programına göre, Osmanlı darülmualimatlarında da müzik dersleri vardı; ama, tabii ki Türk müziği olarak. 1915 yılında, darülmualimînlerin iptidai kısımlarında da müzik dersleri olduğu görülmektedir. 1937-38 yıllarındaki ilk öğretmen okullarının programlarında da müzik eğitiminin devam ettiği görülüyor; batı müziği olarak¹. Ancak, mekteb-i iptidai, rüştiye ve idadî gibi ilk ve ortaöğretim kurumlarında müzik dersleri yoktu. Müzik eğitimi Cumhuriyet döneminde ilk ve ortaöğretime girdi; ama, batı müziği olarak. Bu cümleden olmak üzere, kaval ve saz, müzik eğitiminden kaldırılmış ve yerine, Türk hançeresiyle ilgisiz hatta aykırı olduğu bilinen mandolin konulmuştu.

1927'lerin Millî Eğitim Bakanı, öğretmenlerin "tedris ve terbiyevî faaliyetlerine, Türkiye'yi ve Türklüğü mihver ve merkez itihaz etmek mecburiyetinde" olduklarına dair genelgeler yayımlamakta, ama, Türk müziğini okullara sokmamaktadır. Bu kadarla da kalınmamış, bütünüyle Türk müziğinin radyolarda icrası yasaklanmıştır. Atatürk zamanında konulan bu yasak, bir süre sonra yine Atatürk tarafından kaldırılmıştır.

Cumhuriyeti kuranlar millici oldukları halde, müziğin kişilik ve kimlik oluşumundaki yerini değerlendirememiş yahut yanlış bilgilendirilmişlerdir. En azından Atatürk'ün

¹ Prof. Dr. Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara- 1985, s.258, 225

kişisel tercihinin Türk müziğinden yana olduğunu, sofrasından bu müziği eksik etmediğini biliyoruz. Ancak, Cumhuriyeti kuranlar batılılaşmak hedefinden de asla vaz geçici değildir ve öyle anlaşılıyor ki, batı müziğini hayatımıza sokmadan batılılaşamayacağımıza inandırılmışlardır. Bu konuda aldıkları kararlar ve yaptıkları uygulamalar, onlar için çok zor ve aynı zamanda kişisel fedakârlıkları gerektirmiş olmalıdır; milletin geleceği için kişisel tercihlerden vaz geçmek... Başka türlü, Rumeli türküleri söyleyip ağlayan bir gönül sahibinin, bu türküleri okullarda ve radyolarda yasak etmesi nasıl açıklanabilir?

Millicilikten de asla vazgeçmeyen bu kurucu nesil, çok sesli yeni Türk müziği için halk müziğini temel kaynak olarak görmüş ve halk ezgilerinin derlenmesi konusunda 1926 yılından başlayarak olağanüstü güzel çalışmalar gerçekleştirmiştir.

Türk müziği, 1960'lı yıllardan itibaren yavaş yavaş eğitim programlarına girmeye başladı ve ancak 1976'da, yeniden konservatuvarına kavuştu.

*
* *

Bu kısa dokunuşlardan sonra, müzik eğitiminin iki yönü bulunduğuna işaret edelim: *Hangi müzik ve nasıl?* Hangi müzik sorusuna, kuşkusuz ve tereddütsüz Türk müziği cevabını vermekle sorumlu ve zorunluyuz. Cumhuriyeti kuranların bu konudaki yanılgıları ebedî nas değildir ve Türk milletinin geleceğini ipotek altına alamaz. Hele günümüzde, küreselleşme dalgalanmaları içinde, millî varlık ve kurumların tehdit altında olduğu gelişmeler yaşanırken, millî kimliklerin iyice farkına varıldığı ve korunma mücadelelerinin verildiği dünyamızda, Türk müziğinin eğitimini tartışmak bile yanlıştır. Çünkü, millî kültü-

rümüzün en belirgin ve dayanıklı unsurlarından biri müziğimizdir. Cumhuriyet boyunca yediği bütün darbelerle rağmen ayakta ve rengini kaybetmeden kalabilmesi onun gücü ve değerini göstermeye yeter. Bu yüzden, müziğimiz, millî kimliğimizin en renkli, en göz alıcı sancağıdır. Dilimiz neyse, müziğimiz de odur; o bizim ruhumuzun âhengidir, tarihî maceramızın ezgilere dökülmüş hikâyesidir. Biz binlerce yıldır türkü söyleyen Türkleriz ve yalnız Türkler türkü söylerler. Türkü söylenen yerde Türk'ün olduğunu biliriz. Türküler kültürümüzün soyadı gibidir. Üstelik, 1948 tarihli ilkökul müzik ders programının açıklamalar bölümünde şu madde yer almaktadır:

“3. Müzik, milleti bir bütün halinde tutan sosyal bağlardan biridir. Bu sebeple ilkökulda ulusal marş, şarkı ve türkülere gereken yer verilecektir.” denilmektedir.

Bu ve benzeri ifadeler, programları yazarların kuramsal olarak da olsa, işin ciddiyetinin farkında olduklarını göstermektedir. Öyleyse, bunun neyini tartışacağız? Ki-me karşı ve niçin tartışacağız? Mehmet İzzet diyor ki,

“Türküm demek yetmez; aynı zamanda Türk olmak lazımdır.”

Ne demek Türk olmak? Türk olmak, Türk kimliğine sahip olmak, nesnel olarak Türk millî kültürünü kişiliğinde göstermek demektir. Onun için, “Ben Türküm” demek yetmez; kimliğinde Türklüğünü göstermek gerek. Türkçe konuşmayan, türkü söylemeyen, “Ben Türk'üm” diyorsa, ne dediğinin farkında olmayan bir eğitimsizdir.

Bunun için, Türk müziğinin millî eğitim ders programlarına, duvar diplerindeki mahcup dilenciler gibi yavaş ve sessizce girmeye çalışması millî onurumuz açısın-

dan yaralayıcıdır. Dış politika gelişmelerinde onurumuzu kollamaya çalışan dikkatler, önce kendi tutum ve eylemlerimize yöneltilmelidir.

Eğitim, aynı zamanda millî kimlik ve kişilik kazandırma, çocuğun sosyalleşmesini bu ölçüler içinde gerçekleştirme işi olduğundan, bu sürece yabancı müzik sokulamaz. Genç insan, temel duyuş ve kulak eğitimi kendi millî müziğinden aldıktan sonra, bunun üzerine istediği müziği kurabilir. Ve, hangi müziği yaparsa yapsın, onda Türk müziğinden bir renk, bir esinti bulunur ki, yaptığının özgünlüğü bu kaynaktan beslenir. Özellikle çok sesli çalışmaların başarısı, bu temel millî müzik eğitimiyle yakından ilgilidir. Gökalp'in de, Atatürk'ün de istediği buydu ve bunun için o derleme çalışmalarını başlatmıştı.

O hamle içinde yetişen Türk Beşlisi'nde ve sonraki bazılarında Türk müziği renklerini rahatlıkla görebiliyoruz; ama, sadece notalardan okudukları Türk müziğinin yansımaları, o kadar oldu. Eğer müzik dehalarımız, çocukluklarından itibaren Türk müziği ile doyurulup, kulakları işba haline geldikten sonra çok sesli müziğe yönlendirilseydi, evrensel başarılarla imza atabilirlerdi. Halbuki onların eğitiminde, kulakları bozulur diye, Türkü dinlemek yasaktı.

Şunu kabul etmeliyiz ki, kişinin istediği müziğe yönelişi, ancak ortaöğretim kademesi, arzu edilen kıvamla geçildikten sonra gerçekleşebilir ve yararlı olur. Halen geçerli, müzik eğitimi ders programlarında Türk müziği, Batı müziğinin yanında bir yaşama gibidir. Daha sonra göreceğiz ki, bunların hiç biri öğretilmemektedir. Bu durumda, yukarıdan beri söylediklerimize nazaran yapılacak şey, ilköğretim ve ortaöğretim müzik ders programlarının tamamen kaldırılması ve yeniden yapılmasıdır. Yeniden yapılacak olan programlar, bütünüyle Türk müziğine ve özellikle türkü eğitimine dayandırılmalıdır.

Şimdi, eğitimin yöntemine bakabiliriz.

*

**

Müzik eğitim programlarını tek tek değerlendirecek değiliz. Şu kadarını söyleyelim ki, mevcut saçmalıkların bir kısmının, hem Batı, hem Türk müziği öğretmek mecburiyetinden doğduğunu kabul edebiliriz; bir kısmı da, müzikle ilgili olmayanların yahut müziği ciddiye almayanların eli değdiği için ortaya çıkmıştır.

Bütün Türk müziği kuramcı ve uygulayıcılarının fikri birliği ettiği bir gerçek şudur ki, *Türk müziği eğitimi meşke dayanır; usta çırak ilişkisi içinde sürdürülür.* Yani, bir öğretmenin katılımıyla, birlikte türkü ve şarkı söylenerek müzik öğrenilir. Eğitimde aslanan, genç insanların kulak ve ses eğitimini vermek ve müzik zevklerini geliştirmektir; bu da, birlikte türkü söylemekle olur. Bu temel eğitim alındıktan sonra, kuramsal bilgiler ölçülü olarak verilebilir. İlkokul ve ortaöğretim müzik ders programlarına baktığımızda, öğretmenlerin, öğrencilere nutuk çekmeye yönlendirildiğini görüyoruz. Sözelimi, ilköğretim okulu müzik ders programına baktığımızda, programın genel amaçlar bölümünde, Atatürk'ün müziğe bakışından, müziğin çevre sağlığındaki önemine, diğer Türk devlet ve topluluklarının müziklerinden uygun örnekleri söyleyebilme ve çalabilmeden, Batı müzik tarihine kadar, sayısız madde sıralanmış. Bu maddeleri tek tek irdelemenin bir anlamı yok, çünkü, hiç birisinin, fiili müzik eğitiminde hiçbir anlamı yok... Birinci sınıf çocuklarına – ki bunların bütün derslerinin yarısından çoğu türkü ve oyun olmalıdır- ses kavramı, sesin kaynakları, gürlük, soluk ve durak hakkında bilgiler verilecek... Ve, çocuklara bir takım uyduruk okul şarkıları öğretilecek... Uyduruk diyorum, çünkü bunların hiç biri kalıcı değil; hiç birini hiçbir

öğrenci hayatının herhangi bir anında mırıldanıyor değil... Ve tabii, Türk müziği formunda değil. Aynı sınıfın ikinci döneminde, söz ve ezgi, müzik ortamı v.b şeyler anlatılacak... Yine, iz bırakmayan, çocuklarımızın ruh dünyasıyla ilgi kuramayan uyduruk şarkılar öğretilecek... Şimdi ilkökul ikinci sınıfa geçelim: - Hatırlayalım ki, ikinci sınıfa hâlâ anneleriyle birlikte gelen çocuklar vardır- Hız, orta, yavaş, çabuk, soluk, durak gibi kavramlar öğretilecek ve müzik dinlerken uyulması gereken kurallar anlatılacak. Ve yine uyduruk şarkılar...

Ve, üçüncü sınıfta notalı öğretim başlıyor; dört ve beşinci sınıflarda devam edilecek. Vuruşlar, ses aralıkları, hız terimleri, ölçüler ve daha bir sürü şey öğretilecek. Ve yine o uyduruk, yabancı şarkılar... Hakkını yememek için kaydedelim, çocukların duya duya, haykırarak söyleyebilecekleri bir iki de türkü var: *Ağrı Dağından aştım, O kaş, o göz, Süt içtim dilim yandı...*

Halen uygulanmakta olan Ortaokul ve lise müzik dersi öğretim programının açıklamalar bölümünün 1. maddesi şöyle: "Nota öğretiminde Türk ve Batı müziği solfej birlikte verilecek"tir. Aynı bölümün üçüncü maddesinde, melodika, mandolin, org gibi "tampere akortlu Batı çalgılarının yanı sıra, kaval ve bağlama gibi millî musikimizin seslerini veren yaygın halk müziği çalgılarımız..." da kullanılacaktır. Demek ki, aşağı yukarı iki kuşak sonra, saz ve kaval okullarımıza yeniden girmiş oluyor.

Liselerin programlarına hiç dokunmayalım; ne isterse-niz var; öğretmenlerin anlatmaktan yorulacağı ve öğrencilerin hiçbir zaman dinlemeyeceği her şey.... Aralık kavramı, yatay ve dikey aralıklar, akorlar, temel ve çevirimleri, beşliler çemberi, diyez ve bemol sırası, tonalite bulma, allegro, andanto, adagio, moderatto, üç diyezli majör, minör tonları, batı müziğinin opera, bale, oratorya, kantat, operet formları, oda müziği, sonat, konçerto ve senfoni

ve ayrıca caz ve pop müziği öğretilecek. Ek olarak, Batı müziğinin tarihi İlk Çağ'dan başlamak üzere anlatılacak, Klasik dönem, Viyana Okulu, Romantik dönem ve çağdaş gelişmeler ihmal edilmeyecek.

Değerli okuyucum, bu anlattıklarım insan ruhunu zenginleştiren, genişleten, millî duyularla terbiye eden, yücelten, yaşama sevinci veren müziğin güzellikleri değil, Sivaslıların başına gelen ünlü ve tarihî zulümleri aşan bir zulümdür; bir cinayettir!...

Bereket versin ki, Cumhuriyet kurulduğundan beri, hiçbir zaman ve hiçbir okulda ve hiçbir şekilde uygulanmamıştır.

Şimdi, şapkamızı masaya koyup düşünme zamanıdır; kaybolan bunca yılın, üç beş kişi bir araya gelip, birlikte üç tane türkü söyleyemeyen bunca kuşakların ve İstiklal Marşı okunduğunda utançla başını önüne eğip, marşa katılamayan milyonlarca Türk'ün hesabını kim soracak, kim verecek? Bu satırları okuyan sizler en az lise mezununuz, yukarıdaki program kelimelerinden anladığınız var mı; kaçınız solfej okuyabilirsiniz? Babalarınıza ve çocuklarınıza da aynı soruyu sorun; alacağınız cevap aynı değil midir? Bu iki yüzlülüğün maliyetini hiç düşündünüz mü; kaç milyar saat, eğitim yapıyoruz diye boşuna gitti; kaç milyar lira bu iki yüzlülüğe harcandı? Ve millî eğitimimiz hâlâ, dolu dizgin bu iki yüzlülüğünde koşuyor...

İsterseniz Mehmet İzzet'in sözlerini yeniden hatırlayın: *"Türk'üm demek yetmez; aynı zamanda Türk olmak lâzımdır."* Cumhuriyetin yanlış müzik politikaları, bizi Batılı edemedi; ama, Türk'ü söyleyemeyen Türkler haline getirdi. Eğer halkımızın doğal yaratıcılığı, müziğin milletin ruhudaki derin kökleri ve radyolar, gazinolar olmasaydı Millî eğitim, ruhlarımızı çırıl çıplak ve ifadesiz bırakacaktı...

Yapılacak şey açıktır, sadedir ve zorunluluk sınırını çoktan geçmiştir. Bütün müzik öğretim programları bir yana bırakılarak, okullardaki müzik eğitimi, türkü ve şarkılarla meşk esasına dayandırılmalıdır. Türk çocukları, ses aralıklarını, müzik tarihini yahut notaları öğrenmeden önce ve kesin olarak türkü söylemesini öğrenmelidirler. Bütün sınıflar, aynı ağızdan, aynı türküleri şevkle ve gürül gürül okuyabilecek bir düzeye getirilmelidir. Müziğin eğitimi de budur, kimlik ve kişilik kazandırması da böyle olur.

Bunun için, ilgili kurum, iki yüz veya daha fazla türkü ve şarkıyı içeren bir ilköğretim ve lise müzik repertuarı hazırlamalıdır. Müzik öğretmenleri ilk yaz tatilinde hizmet içi eğitime alınarak bu repertuarı meşk etmelidir. Her müzik öğretmenin en az bir Türk müziği çalgısını kullanması zorunlu olmalıdır. Bu hizmet içi eğitimi gerektiği ölçüde tekrar edilmelidir. Öğretmenler okullarına döndüklerinde, yapacakları şey, bu türkü ve şarkıları çocuklarla birlikte söyleyip, onlara öğretmektir. Bir Türk müziği çalgısının öğretilmesi, ikinci meseledir. Müziğin kuramsal bilgilerinin verilmesi ise en son meseledir ve çok zorunlu konularla ve sınırlı tutulmak zorundadır.

Bu eğitimi gerçekleştirmek yaşayan bütün Türklerin bir kimlik borcudur.

Kitap Medeniyeti

Biz, bir kitap medeniyetinin vârisleriyiz; hayatın her alanını aynı kitabın ölçüleriyle düzenleyen bir medeniyetin. Bu yüzden hayatımızın parlak bir üslûbu ve öte dünyayı kucaklayan derin anlamları vardı.

Bir kitap medeniyeti kurmak, önce insanın ruh mimarîsini bir kitaba göre ölçülendirerek yükseltmek demektir. Ölçülenen ruh, kendi şablonuna göre dünyasını kurar; mimarîden musikiye, komşuluk ilişkilerinden uluslar arası duruşlara kadar hayatın tamamı anlamlı bir bütün olur. Sadece hayat mı?...

Bizim medeniyetimizde tüm evren, canlısı ve cansızıyla anlamlı bir bütündür; birbirleri için, birbirleriyle ve bütünle bağlı; kitabın ruh verdiği ve bağlarını ördüğü bir bütün. Onun için, türkülerimiz,

Burda bir yiğit ölmüş,
Gök gürleri, bulut ağlar.

derken, sadece benzetme yapmış olmaz. Evet, bizim öyle yaslarımız vardır ki, kurtlar kuşlar katılır; gök gürleri bu-

lut ağlar. Allah korkusuyla yarılan, yuvarlanan taşlar, dünyayı ve hayatı bunca güzelleştirenler için örtülü, açık yas tutarlar.

*
* *

Ne yazık ki, bu medeniyetin ruhu, yaşanan hayatlarda ortaya çıkıyor ve onlarla birlikte göçüp gidiyor. Şefkate, sevgiye, merhamete, adalete ve dünya karşısında korkusuzluğa, tek kelimeyle imana dayanan bu medeniyeti, her nesil yeniden, kendi hayatı ile kurmak zorundadır; zorluğu buradadır. Geçen nesillerin, bu değerleri hayata ege-men kılmadaki emekleri, yöntemleri sadece yol yordam ve yön göstericidir. Her nesil kendi emeğini ortaya koymak zorundadır. Evler, şehirler, yollar ve makineler ve cilt cilt bilgi birikimlerinin mirasına konabilirsiniz; ama, sevgiyi,şefkati, adaleti, korkusuzluğu kendi hayatınıza kendi emeğinizle yerleştirmek zorundasınız. Yani ruh mimarî-nizi kendiniz kurmak zorundasınız. Kendi hayatınızda bunu başarabilerseniz, bilin ki, öz medeniyetinizin yükselen yapısına bir tuğla da siz koydunuz...

Dikkat edin ki, bu değerler evrenseldir; yani kitap sizi evrensel olana ve çağdaşlığa götürecektir. Fakat, istesenez de istemesenez de, bir tarih ve geçmişin birikimi üzerinde yükseleceğiniz için millî olacaksınız. Sizin güzelliğiniz ve dünyaya katkınız da bu olacaktır; siz Mevlânaca sevecek, Yunusça söyleyecek ve Karacaoğlan gibi sazlandıracaksınız.

*
* *

Kitap diyor ki, her zorluğun ardından bir kolaylık vardır. Medeniyetini kaybeden bir topluluk yalnız, korkak ve çıplaktır. Ama, kıblesini doğrultursa yeniden yükselmesi kolaydır. Çünkü, iyi yetişmiş, yeterince inanmış bir nesil; tek bir nesil, bir medeniyeti yükselişe geçirebilir.

Kitaptan Kopuş

Bizim için ilim, kendini bilmektir; kendini bilen Rab'bi ni de bilirdi. Kitap bizi buna, yani gerçeğin bilgisine ulaştırırdı. İnsanlar çok büyük zekâlar yetiştirmiş; ancak şuûr yahut müfekkire kendi kendini kuşatamadığı için, insan varlığını kavramakta yetersiz kalmıştır. Peygamberler, büyük inisiyeler bunun için gelmiş ve insanları kitaba yani inanca çağırılmışlardır; bu perdeler imanla açılır demişlerdir.

Kitap bizi, önce varlığın bilgisine götürür; kendimizle birlikte varlığın bütünü hakkında bir tasavvura sahip oluruz. Varlığın bütünü ve bu bütün içindeki yerimiz, değeri hakkında imanla elde edilen bilgi, bizi insan olmaya götüren ilk mayalanmadır ve dünya mutluluğumuzun da gerçekleşeceği sağlam yapıdır.

İnsan bu bilgiye ulaştıktan sonra, evren üzerindeki egemenliğini gerçekleştirmek üzere, bugün müspet ilim dediğimiz bilgilere yönelir. Bu alanda insanın önünde bir engel bulunduğunu sanmıyorum; müspet ilimler, bugün aklımızın alamadığı boyutlara yarın ulaşabilecektir. An-

cak, dikkat edelim, insanın mutluluğu ve kurtuluşu bu başarılarda değildir. Eğer insanlık, Yunus'un ilim dediğini bütünüyle kaybederse, aynı müspet ilim onu felakete de götürebilir. Sıradan örneği biz de tekrarlayalım, işte atom bombası, işte dinamit...

Esasen, uç örneklerle hiç başvurmadan, heyecanla ardından koştuğumuz teknik gelişmelere şöyle bir bakıvermek yeter: Müspet ilmin meyveleri olarak insanlığa sunulan teknik ürünler, insan hayatını kolaylaştırmakla beraber, onu ruhen ve fiilen gittikçe artan bir bağımlılığa sürüklemektedir. Teknik gelişmeler, insan istek ve ihtiyaçlarının sonsuzluğunu sergilemekte ve onları kamçulamaktadır. Hiçbir insanın bunların doyumuna ulaşması mümkün değildir; hırsı devam ettiği sürece, ruhunun bir yanından sakatlanacağı kesindir. Özellikle şehirler büyüdükçe ve dünyamız küreselleştikçe, insan biraz daha yalnızlaşmakta, yaşamak için fiili bağımlılık alanlarımız da her gün biraz daha artmaktadır; sadece enerji konusundaki durumu düşünmek yeterlidir. Sonuç ne oluyor? Sonuç, nerdeyse bütün toplum, ruh dengesini kaybetmiş, mutsuz, nevrotik tiplere dönüşüyor; Kitaptan koştığı yani kendi bilgisini unuttuğu ölçüde... İnsanlık hiçbir döneminde, Kitap'a bu kadar muhtaç olmamıştı. Acaba, gelecek daha mı kötü olacak?

*
* *

On dokuzuncu yüz yıl Kitap'tan kopuşun, *tanrı öldü* deyip, insanın tahta çıkartıldığı yani nefsinin putlaştırıldığı ve adının "*Aydınlanma*" konulduğu çağdır. Tuhaf bir çağdır bu; insanın ruhu karanlığa itilirken, maddî çevresi aydınlatılmaya çalışılıyordu. İnsan ruhen köleleştirilirken, toplumsal kölelik zincirleri kırılmaya çalışılıyordu.

İnsanın insan tarafından sömürülmesine karşı çıkılırken, Afrika'da, Amerika'da sömürgeciliklere çıkılıyordu... Güya insan kutsanırken, aşağılanıyor, hayvanlardan bir hayvan derekesine düşürülüyordu... İnsan güzel sanatlarda akımdan akıma geçiyor, ama ruh dünyası yozlaşıyordu...

Aydınlanma denilen *pozitivist akılcılık*, bir ilmî araştırma yöntemi olarak bu gün de başarılarını sürdürürken, bir varlık anlayışı, hayat görüşü olarak, Erol Güngör'ün ifadesiyle, ruhları kirletmeye devam ediyor. Ne yazık ki, bizimkilerin de mal bulmuş Mağripliler gibi sarıldıkları şey, aydınlanmanın ilmî araştırma yöntemi değil, hayat görüşü tarafı idi ve oltaya ilk takılanlar da edebiyatçılarımız olmuştu... Geleneksel Osmanlı değerlerine bağlı bir insan olarak, olayın gerçek yüzünü görebilen o zamanki Paris sefirimiz Hâlet Efendi, bir imansızlık fırtınasının gelmekte olduğunu rapor etmişti.

Sonunda sekülerleşen hayat ve rasyonel ahlak, insanda korku ve menfaatten başka davranış ilkesi bırakmadı. Oysa Kitâp, insanı Allah'ın kulu yapmakla varlığın efendisi kılıyordu; Allah'tan korkan insan, başka hiçbir şeyden korkmuyor, hürriyetini kazanıyordu. Allah'a bağlanan insan, nevrotik sapmalara karşı ruh dengesini koruyabiliyordu. O çağların imkânsızlıkları içinde yaşama şartları günümüzle hiç kıyas edilemese de, ruh dinginliğini devam ettirebiliyordu. Peygamber'in ifade ettiği gibi, sevinince şükrediyor, kederlerine sabrediyor, yani inanınmış insan her durumda ruh sağlığı ve mutluluğunun yolunu bulabiliyordu. Aydınlanma, onu nefsine yani çevresine, maddeye tutsak etti ve hasta etti.

Bu imansızlaştırma hareketi, sekülerleşme adı altında sürüyor; yani insanlar dinî bağlanışlardan uzaklaşıyorlar. Avrupa'da, devletin dinî otoritenin elinden kurtulması olarak laiklik güzel bir gelişme idi; ama, hayatın tüm alanlarına yayılan sekülerleşme, yani insanın imansızlaş-

ması korkutucu. Geçen yüz yılın bir büyük velisi, insana denilse ki, sana bir milyon yıl ömür ve saltanat verilecek; ama sonunda yine öleceksin; insan üzülür ve “Oh!..” demez, “Ah!..” der, diyor. İnsan sonu olan hiçbir nimetle tatmin olmuyor; çünkü o ebed için yaratılmıştır; ebed içindir... Peki, mahiyeti dünyaya sığmayan bu insan ne yapacak; kime sığınacak, kimden yardım isteyecek, kime güvenecek, niye güvenecek? Ahlakî değerlerle birlikte toplumsal bağlarımız da, bu imansızlaşmayla birlikte çözülmüyor mu? Dünya bir psikiyatri kliniği haline mi gelecek? Gelirse çare mi olacak? Her eylem, her değer karşısındaki niçin sorusunun cevabını bugüne kadar kim verebildi ki, bundan sonra da verebilsin? Öyleyse, şimdi bizi tutan ne? Şimdi bizi diğer insanlara, çevremize, kurda kuşa, güneşe, ağaçlara, çayırlara karşı saygılı olmaya çağırın ses kimden geliyor ve değeri ne?

Dikkat ederseniz, modern yahut postmodern dünyada, sınırlayıcı olarak hukukî düzenlemelerden, cezaevi koridorlarından başkası kalmadı. Devleti gittikçe güçsüzleştirdiğimizi, küçülttüğümüzü zannededuralım; devlet tek güç merkezi olarak kalıyor. Toplumların ve tek tek insanların korkuları, menfaat dengeleri şimdilik bu düzeni sürdürüyor; istikrarlı bir dünyada, hiç değilse iktisadî gelecek endişesinden bir ölçüde kurtulmuş; menfaat bağlarıyla bir ölçüde bağlanmış insanlar şimdilik çevrecilik yapıp gönül eğlendirebiliyorlar. Bu yapıyı bozmaya çalışanları da hukuk yaptırımları engelliyor. Ama, bu yapı bir sarsılırsa, Allah korusun bir büyük buhran yaşanır, siz o zaman seyredin gümbürtüyü...O hukukî yapı üç günde nasıl tuzla buz olur ve insanlar “*esfel-i safilîn*”de nasıl canavarlaşırlar...

İnsanlar geçen yüz yıllarda belki çok daha ağır buhranlar yaşadı; ama, bir başına yaşamadılar, yoksulluklarını bile paylaşabilen manevî yapılar içinde ve dua edebilecek-

leri bir Mutlak Güç'ün varlığı ile yaşadılar... İmansız bir dünyada, en küçük bir tehlike karşısında herkes bir başı-nadır; herkes kendi başına ve kendi çulunun derdindedir... Kiliselerini giderek kapatan ve hatta satışı çıkaran Avrupalı, bu "Aydınlanma" çukurundan kurtulabilir mi? İnsan kardeşlerimiz için yine de "İnşallah.." diyelim.

Ama, asıl kendimize bakalım ve aklımızı başımıza devşirelim; çünkü, insanlığın gemici feneri hâlâ bizdedir...

En Hakiki Mürşit

ATATÜRK diyor ki, "*Hayatta en hakiki mürşit ilimdir.*" Bu özdeyiş, doğru bağlamında anlaşılacak kaydıyla doğrudur. Çünkü, aynı zamanda, "*Hakiki mürşit dindir.*" sözü de doğrudur. Her ikisini de yerli yerinde kavrayamazsanız, kaybedenlerden olursunuz.

Yazımda, bu iki farklı yargının, kültürümüzün iki ayrı dönemindeki algılanış biçimlerini ve kötüye kullanılmalarını bir ölçüde açıklamaya çalışacağım.

*

**

Kültürümüzün uzun bir döneminde, insanlarımız varlık tasavvurlarını, doğru ile yanlışın ölçütlerini, insanlaşma ülküsünü, hayat karşısındaki mücadele direncini, başarıya enerjisini dinden aldılar. Görkemli, özgün ve uzun süreli bir medeniyeti bu kaynaktan beslenerek kurdular. Ne kadar saf ve güçlü bağlandılarsa, o kadar güzel ve özgün medeniyet açılışlarının yaratıcısı oldular.

Hangi sebeple başlamış olursa olsun, bağlanışlarındaki yani imanlarındaki zaaf, medeniyetimizin duraklama-

sının da başlangıcı oldu. Bu demektir ki, medeniyetimizin ışığı zayıflamaya, görme, kavrama ve eylem gücümüzü kaybetmeye başladık; yani, kültürümüz yaratıcılığını kaybetmeye, koruyuculaşmaya ve giderek katılaşmaya yöneldi.

Yaratıcı günlerimizde her gün taze bir başlangıç; kaynaktan alınan ölçü ve ölçütler değişmeden, değişen günü ve getirdiklerini yeniden kavrama, değerlendirme ve birini bırakıp, hemen öbürüne koştığımız bir eylem vakti idi.* O günlerimizi dillendiren veli şairimiz şöyle der:

Hergün bir yerden göçmek ne iyi
Hergün bir yere konmak ne güzel
Bulanmadan, donmadan akmak ne hoş!
Dün dünle beraber gitti cancağızım,
Ne kadar söz varsa düne ait.
Şimdi yeni şeyler söylemek lazım.**

*
* *

Zaafın başlamasının zihniyet ve eylemlere yansımaları nasıl oldu? Şöyle oldu ki, kendi yapmaları, yaratmaları gereken şeyleri de Kitap'ta aramaya başladılar. Bunu yaparken daha çok dindar olduklarını sanıyor, halbuki işin kolayına kaçıyor, Mevlâna'nın ifadesi ile, "*bulanmaya, donmaya*" başlıyorlardı.

Biraz açalım.

Allah insanın insanlaşma sürecini (hayat sınavını), onun iç oluşumuna bağlamıştır. Dünyaya sahip olabilirsiniz; ama, merhametten, şefkatten, sevgiden, diğergâmlık-

* "Çünkü güçlkle beraber şüphesiz bir kolaylık vardır. Gerçekten güçlkle beraber bir kolaylık vardır. Öyleyse, bir işi bitirince diğerine giriş. Ve ümit edeceğini yalnız Rabbinden ümit et." (İnşirah Suresi,5-8)

** *Bugünün Diliyle Mevlâna*, A. Kadir.

tan yoksun iseniz, olmamışsınız demektir; Cehennem'de yer beğenin. Eğer bu kavramları hal olarak yaşayabilen bir olgunluğa ulaşabilmişseniz, bu dünyada mutlu ve başarılı olabilirsiniz; Cennette de yeriniz hazırır.

İşte Kitap, temel değer olarak doğruluğu koymuş, insanın bu iç oluşumunun ölçülerini vermiş, hedefini göstermiştir. Bâki olan, kıyamete kadar insanları ölçülendirecek olan budur. Bu ölçülerle ölçülen; yani Allah'ın boyası ile boyanan insan, kendi dünyasını kendisi kuracaktır. Bu boya ile boyanan insanın yaptığı şeyler Allah'ın rızasına uygun olacak ve her millet kendi kültürünü yani hayatını kuracaktır. İnsan, kendisinin vermesi gereken cevapları Kitap'ta aramaya başlarsa, Kitap onun için güç kaynağı, hayat ışığı olmaktan çıkar; ayak bağına dönüşür. Nasıl böyle olduğunu sivri bir örnekle açıklayalım:

Bizim kültürümüzde fetva, hayatın her alanında hukuka bağlılık şuûrunun oluşturduğu bir kurumdur. Osmanlı döneminde bu şuûru kamu alanına da egemen kılmışız, Şeyhüislâmlıkla kurumlaştırmışız. Yani, yapılacak devlet tasarruflarının hukuka uygun olup olmadığını Şeyhüislâmlık makamından sorup, uygundur fetvasını aldıktan sonra eyleme geçmişiz. Bu tavır, yirminci yüz yıla gelinceye kadar başka hiç bir kültürde eşine rastlanmayan bir yüceliktir; kanunlar, "*Şer-i şerîfe uygundur*" notu konulduktan sonra yürürlüğe girerdi. Gerilimin düştüğü, yaratıcılığın kaybolduğu son dönemlerimizde ise şu olay yaşandı: Yüksek binalara ve camilere, yıldırım düşmelerine karşı paratoner koymanın câiz olup olmadığı, yani Kitap'ta yerinin olup olmadığı Şeyhüislâmlık'tan soruldu...

Böylece, her iki dünyamızın ışığı, kültürümüzün gerçekleştirdiği en güzel şey bu duruma düşmüş, yaratıcılığımızın, hayatımızın engeli haline gelmiştir; yani, biz insanlar, iman zaafımızdan ötürü onu bu hale getirmiştir.

*

* *

Kültürümüzün tam bu döneminde, "*Hayatta en hakiki mürşit ilimdir*" denilmiştir. Bu söz haktır ve paratoner konulup konulmayacağını, nereye ve nasıl konulacağını ve en güvenlisinin hangisi olduğunu dinden değil, ilimden sorun demektir.

Müsbet ilim, insanların metafizik sorularına cevap vermez, kaygılarına güven sunmaz; bütüncü bir varlık anlayışı ve bir ahlak sistemi vermez, insan bunları imanda bulur. İlim ise, inanç konusu değildir; hayatımızı kurarken, kullanacağımız doğa imkânlarının en iyilerini seçmemizi ve yapmamızı sağlar. Bu anlamda ilmin yol göstericiliği kesindir; ama, ilmin mürşitliğine değil de kendisine inanırsanız, bu, yemeği bırakıp kaşığı yemek gibi olur.

Biz, esasen iman zaafı geçirdiğimiz, kültürümüzün en zayıf dönemlerinde ilmi vurgulamaya başladığımız için, yanlış anlamaların hepsine düştük. Bu arada, henüz oturmamış siyaset geleneklerimiz ve ahlakımız bir çok şey gibi bunu da hemen siyasileştirdi ve çıkar çekişmelerinin aracı haline getirdi. Böylece, çok sade bir hayat/akıl gerçeği, taraftarları ve karşıtları olan bir hipotez durumuna düştü.

Yine, kültürümüz henüz kendine gelemediği, kavrama ve yorum zorlukları çektiği için, yanlışlara karşı doğan tepkilerde de, düzeysizlikler ve sapmalar ortaya çıktı; bir kesim insanlar, Kitap'tan teşkilat kanunları çıkarmaya çalıştılar; dinî vicdanlarda kökleştirmek yerine siyasî mücadelenin aracı düzeyine çektiler.

Şimdi, her zamanki gibi kendimiz/medeniyetimiz için yeniden inanmak, millî kültürümüzün sade ve ölümsüz ilkelerine, en saf şekillerinde bağlanmak ve bu imanla kültürümüzü yeniden kurmak zorundayız...

